

ISSN 1820-2969 (PRINT)
ISSN 2956-2198 (ONLINE)
UDK 343

REVIJA ZA KRIMINOLOGIJU
I KRIVIČNO PRAVO

GODINA 62/2024
BROJ 2

SRPSKO UDRUŽENJE ZA KRIVIČNOPRAVNU
TEORIJU I PRAKSU

INSTITUT ZA KRIMINOLOŠKA
I SOCIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

REVIJA ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO

Beograd, 2024.

ISSN 1820-2969 (Štampano izd.)
ISSN 2956-2198 (Online)
UDK 343

Izdavači

Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu
Kraljice Natalije 45, Beograd
E-mail: sukp@sezampro.rs, Broj telefona: +381 11 26 58 019

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Gračanička 18, Beograd
E-mail: krinstitut@gmail.com, Broj telefona: +381 11 2625-424

Učestalost objavljivanja

Časopis izlazi tri puta godišnje.
Radove slati putem platforme za elektronsko uređivanje časopisa na adresi <https://rkkp.org.rs/>

Indeksiranje

ERIHPLUS
Dimensions
HeinOnline Law Journal Library
Crossref

Finansijska podrška

U troškovima izdavanja časopisa učestvovalo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije

Prelom teksta

Milka Raković

Štampa

Birograf Comp d.o.o. Beograd

Tiraž

200 primeraka

Glavni i odgovorni urednik časopisa

Prof. dr Božidar BANOVIĆ – Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Urednik časopisa

Dr Anđela ĐUKANOVIĆ - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Savet časopisa

Prof. dr. Zoran STOJANOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; prof. dr Đorđe IGNJATOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; prof. dr Vojislav ĐURĐIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu; akademik prof. dr Miodrag SIMOVIĆ, sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine; prof. dr Milan ŠKULIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, sudija Ustavnog suda Republike Srbije; prof. dr Tatjana BUGARSKI, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu; akademik Igor Leonidovič TRUNOV, Ruska akademija nauka u Moskvi; prof. dr Vid JAKULIN, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani; Nenad VUJIĆ, direktor Pravosudne akademije u Beogradu

Redakcija časopisa

Prof. dr Stanko BEJATOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu; dr Jasmina KIURSKI, zamenik Republičkog javnog tužioca; prof. dr Dragana KOLARIĆ, Kriminalističko-policijski univerzitet u Beogradu, sudija Ustavnog suda Republike Srbije; prof. dr Emir ČOROVIĆ, Fakultet pravnih nauka Državnog univerziteta u Novom Pazaru; prof. dr Dragana ČVOROVIĆ, Kriminalističko policijski univerzitet u Beogradu; dr Ivana STEVANOVIĆ, viši naučni saradnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; dr Milica KOLAKOVIĆ-BOJOVIĆ, viši naučni saradnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; dr Marina MATIĆ BOŠKOVIĆ, viši naučni saradnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; dr Ana BATRIĆEVIĆ, viši naučni saradnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; prof. dr Zoran PAVLOVIĆ, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu; prof. em. dr Klaus ROXIN, Pravni fakultet Ludvig Maksimilijan Univerziteta u Minhenu; prof. dr Mohammed AYAT, predsednik UN Komiteta za prisilne nestanke i član Upravnog odbora Međunarodnog udruženja za kriminologiju; prof. dr Horacio RAVENNA, Fakultet društvenih nauka Univerziteta u Buenos Airesu; prof. dr Elena BAGREEVA, Pravni fakultet Finansijskog univerziteta u Moskvi; prof. dr Mario CATERINI, direktor Instituta za krivičnopravne studije „Alimena“ Univerziteta u Kalabriji; prof. dr Elizabeta IVIČEVIĆ KARAS, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; prof. dr Gordana LAŽETIĆ, Pravni fakultet Justinijan Prvi Univerziteta Sv. Kirilo i Metodije u Skoplju; prof. dr Rok SVETLIČ, Naučno-istraživački centar u Kopru; prof. dr Mile ŠIKMAN, Fakultet bezbjednosnih nauka Univerziteta u Banjoj Luci; doc. dr Yang CHAO, Fakultet za krivičnopravne nauke Univerziteta u Pekingu; prof. dr Angelina STANOJOSKA, Pravi fakultet Univerziteta Sv. Kliment Ohridski- Bitolj; prof. dr Drago RADULOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore; prof. dr István László GÁL, Pravni fakultet Univerziteta u Pečuju; prof. dr Shin MATSUZAWA, Škola pravnih nauka Univerziteta Vaseda u Tokiju; prof. dr Grażyna BARANOWSKA, Institut za pravne studije, Poljska akademija nauka; prof. dr Silvia SIGNORATO, Pravni fakultet Univerziteta u Padovi

Sekretar redakcije časopisa

Dr Ana PARAUŠIĆ MARINKOVIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Tehnički sekretar redakcije časopisa

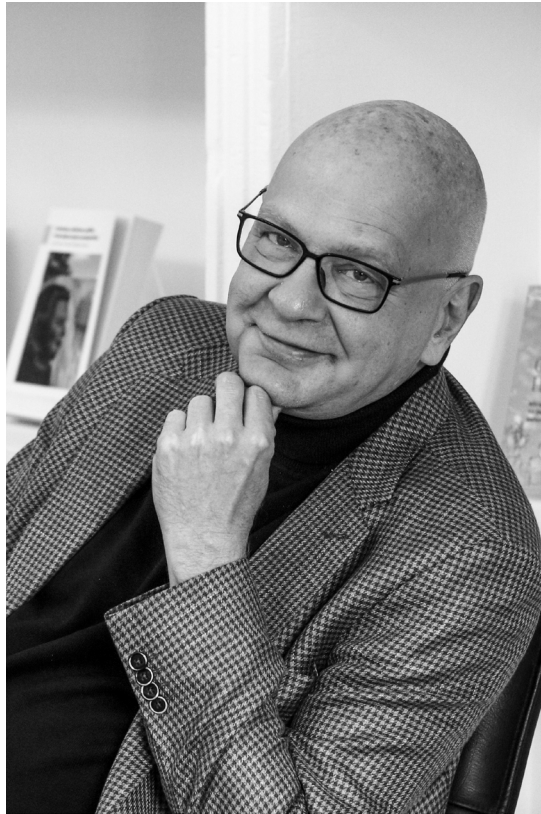
Dr Nada ĐURIČIĆ – Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu

S A D R Ź A J

SPECIJALNO IZDANJE POSVEĆENO SUDIJI DR JOVANU ĆIRIĆU:

Nataša Mrvić Petrović IN MEMORIAM: DR JOVAN ĆIRIĆ (4. april 1960. – 12. decembar 2022. godine).....	7
Zoran Stojanović ODMERAVANJE KAZNE I GENERALNA PREVENCIJA	9
Milan Škulić JEDAN POGLED NA REHABILITACIJU – SA POSEBNIM OSVRTOM NA PRAKSU USTAVNOG SUDA SRBIJE.....	21
Nataša Delić KRIVIČNOPRAVNI ZNAČAJ AFEKTIVNIH STANJA	59
Drago Radulović PRETPOSTAVKA NEVINOSTI OKRIVLJENOG KAO ELEMENT PRAVA NA PRAVIČNO SUĐENJE	97
Miodrag N. Simović, Vladimir M. Simović PRIPREMANJE KRIVIČNIH DJELA TERORIZMA: MEĐUNARODNI STANDARDI I KRIVIČNO PRAVO BOSNE I HERCEGOVINE	117
<i>OSTALI ČLANCI:</i>	
Natalija Lukić KAZNA ZATVORA U SRBIJI – TRENDОВI I ODLIKE ZATVORENIČKE POPULACIJE	135
Katarina Radojković Ilić SEMANTIČKI IZAZOVI JEZIKA KRIVIČNOG PRAVA	161
UPUTSTVO ZA AUTORE	179

IN MEMORIAM

DR JOVAN ĆIRIĆ (4. april 1960. – 12. decembar 2022. godine)

IN MEMORIAM: DR JOVAN ĆIRIĆ

(4. april 1960. – 12. decembar 2022. godine)

Bezmalobližno dve godine nas deli od smrti dr Jovana Ćirića 12. decembra 2022. godine. Od tada do danas, bilo je organizovano više različitih događaja posvećenih uspomeni na našeg dragog kolegu i prijatelja. Tome se sada priključuju i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu objavljivanjem posebnog broja *Revije za kriminologiju i krivično pravo* u njegovu čast.

Iznenadno, tiho i brzo se crna kiša našla na Ćirinom životnom putu. Kao što to već biva, uništila je sve radosti, nade i planove, prekinula sve porodične i društvene veze, tegobe i nemire. Sprečila ga je da završi mandat sudije Ustavnog suda i ode u zasluženu penziju, da napiše još naučnih radova i knjiga... Jer, Ćira je bio „čovjek od pera“ – erudita i intelektualac neobično širokih interesovanja, premda se najpre opredelio za profesiju pravnika-naučnika koji istražuje uzroke i fenomenologiju zločina. Tom poslu je pristupao na osoben način, ponekad provokativno, gotovo sa poetskim nadahnućem, kloneći se suvoparnih analiza kad god je bilo moguće. Radoznalog duha, pisao je i istraživao različite teme iz oblasti kriminologije i krivičnog prava, redovno i iz aspekata drugih nauka poput istorije, sociologije, medicine, psihologije, politikologije. Ćirini radovi su veoma prepoznatljivi po temama i pristupu istraživanju – slični esejima u kojima primat ima ideja koju autor iznosi u jednom dahu, sa ciljem da zainteresuje čitaoce i za svoj stav o onome o čemu piše. Radovi su mu istovremeno originalni i uticajni, kako zbog izbora tema, tako i zato što je osobeni Ćirin stil bio prijemčiv za druge, naročito mlade istraživače, koji su nastojali da ga oponašaju. Svestrano informisan i duhovit, bio je omiljeni sagovornik svih medija - za razliku od „dosadnih pravnika“ umeo je da na zanimljiv način istakne baš ono što javnost treba da sazna. A interesantan je bio i svaki njegov javni nastup, uključujući tu i izlaganja na naučnim skupovima.

Kao rukovodilac Instituta za uporedno pravo, Ćira je podsticao širenje područja istraživanja Instituta sa tradicionalne civilistike i pravne komparativistike na kriminološke fenomene, oblasti javnog prava i pravne istorije. Tako, u vreme dok je Ćira bio direktor Instituta za uporedno pravo, nije bilo nijedne društveno ili pravno-politički aktuelne teme ili značajnog jubileja povezanog sa državnošću i kulturnom istorijom Srbije (Ćira je bio veliki patriota!) da joj nije dat poseban značaj objavljivanjem zbornika radova, organizacijom naučnog skupa ili predavanja, često u sa-

radnji sa drugim ustanovama, a naročito sa Institutom za kriminološka i sociološka istraživanja. Jer, iako je radno mesto direktora Instituta za uporedno pravo bilo na adresi Terazije 41, Ćira je ostao neraskidivo vezan sa svojom prvobitnom „kućom“ (Institutom za kriminološka i sociološka istraživanja), u kome je davne 1985. godine započeo da radi kao istraživač-pripravnik. Bio je jedno vreme i član Upravnog odbora Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, a sve do smrti bio je prijatelj saradnika Instituta i rukovodstva Srpskog udruženja za krivično pravo i kriminologiju. Upravo je od Udruženja dobio 2013. godine godišnju nagradu za razvoj nauke i naučni doprinos u oblasti krivičnopravne teorije i prakse – jedno od njemu najdražih u nizu značajnih priznanja koje je dobio za naučno-istraživački rad.

Ćira je znao tajnu veštinu „lakoće postojanja“, umeo je da se životu raduje i da uživa u malim stvarima. Dobronameran, sa mislima „izvan svakog zla“ (da se poslužim delom Disovog stiha), bio je zagledan u svet oko sebe i okrenut ljudima ne očekujući od njih potvrdu vlastite vrednosti, a ljudi su zato, većinom, bili spremni da ga prihvate i uzvrate mu iskreno sa kolegijalnim uvažavanjem i prijateljstvom. To što ga više nema, veoma teško pada onima koji su ga poznavali, baš zbog toga što se retko može sresti čovek poput njega, koji bi, uprkos svojim titulama, znanju i položaju, bio tako jednostavan, neposredan i dobroćudan, kadar da gradi prijateljstva i povezuje ljude.

Simbolično, posebni broj *Revije za kriminologiju i krivično pravo* u kome se nalaze priloge naših istaknutih naučnika i profesora predstavlja posthumno dato još jedno veliko priznanje profesionalizmu i čojstvu našeg dragog kolege i prijatelja. „Sve u svemu“, prokomentarisao bi to Ćira, karakteristično šireći šake i gledajući preko naočara, „to baš i nije tako mala stvar!“ I zaista nije mala stvar što se „esnaf krivičara“ udružio u naporu da objavljivanjem posebnog broja *Revije* doprinese čuvanju uspomene na našeg dragog kolegu i prijatelja, pledirajući za posebno „pravo na nezaborav“ ličnosti i dela dr Jovana D. Ćirića.

Dr Nataša Mrvić Petrović, naučni savetnik
Institut za uporedno pravo

ODMERA VANJE KAZNE I GENERALNA PREVENCIJA

Prof. dr Zoran Stojanović^a

Rad se bavi pitanjem da li je prilikom odmeravanja kazne neophodno i opravdano da generalno-preventivna očekivanja budu neposredan osnov za odmeravanje kazne. Generalna prevencija bi trebalo da se ostvaruje pre svega prilikom propisivanja kazne. Primena krivičnog prava i kazne treba da pokaže da je pretnja kaznom ozbiljna. Međutim, nije neophodno da se utvrdi koja mera kazne je potrebna u konkretnom slučaju da bi se uticalo i na druge da ne vrše krivična dela. To nije ni moguće egzaktno utvrditi, već je dovoljna jedna opšta ocena, odnosno utisak suda o tome da se sa odmerenom kaznom može ostvarivati i generalna prevencija, kako ona negativna (tradicionalna) tako i ona pozitivna koja se sastoji u izražavanju društvene osude za krivično delo, jačanju morala i učvršćivanju obaveze poštovanja zakona. Dovoljno je da sud kaznu odmerava, kako kaže zakon, "imajući u vidu" svrhu kažnjavanja. Posebno se u radu ukazuje na neprihvatljivost strožeg kažnjavanja zbog očekivane generalne prevencije. Pri tome se ukazuje na značaj stavova koje je u tom pogledu u svojim radovima zauzimao Jovan Ćirić kome je ovaj rad i posvećen.

KLJUČNE REČI: *generalna prevencija, odmeravanje kazne, egzemplarno kažnjavanje*

^a Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu u penziji, član Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. E-mail: zoran.s@canu.ac.me

UVOD

I da to nije izričito propisano pozitivnim pravom,¹ prilikom odmeravanja kazne sud bi trebalo da ima u vidu i svrhu kazne. Cilj odmeravanja kazne jeste ostvarivanje svrhe kažnjavanja. Ono, u stvari, zbog toga i postoji. Stoga, odmerena kazna mora biti podobna da se njome u konkretnom slučaju ostvari svrha kažnjavanja. To, ipak, ne znači da je svrha kazne jedan od kriterijuma koji neposredno utiču na visinu kazne. Upravo cilj ovog rada jeste da razmotri pitanje da li je opravdano i nužno da odmeravanje kazne zavisi i od procene suda da li će i kako neka konkretna kazna uticati na ostvarivanje generalne prevencije.

Poznato je da svrha kažnjavanja nije jedinstvena. Mada je u krajnjoj liniji svrha kažnjavanja ista kao i svrha krivičnog prava, nesporno je da se svrha kazne može videti u ostvarivanju različitih ciljeva. Iako se pojedinačne svrhe kazne u nekim konkretnim slučajevima teško mogu uskladiti, ipak su one takve da su međusobno dopunjujuće i ograničavajuće. Mogućnost da dođe do antinomije svrhe kazne prilikom odmeravanja kazne² ne dovodi u pitanje stav da pojedinačne svrhe kažnjavanja jedna drugu dopunjuju i ne dozvoljavaju da jedna od njih postane dominantna, odnosno da onemogući ostale. Krivični zakonik Srbije, posle izmena i dopuna iz 2019. godine, kao svrhu kazne, osim generalne i specijalne prevencije, vidi i retribuciju putem koje se ostvaruje pravednost i srazmernost.

Ne ulazeći ovde u pitanje opravdanosti pojedinih svrha kažnjavanja, može se konstatovati da nije sporno da u generalnoj prevenciji (kako tradicionalno shvaćenoj, tako i tzv. pozitivnoj generalnoj prevenciji) treba videti jednu od svrha kažnjavanja. Ta očekivanja ima i zakonodavac prilikom propisivanja kazne. U stvari, upravo u toj fazi se ostvaruje generalna prevencija. Kako samo propisivanje kazne, ukoliko se ona ne bi primenjivala, ne bi moglo imati takvo dejstvo, postavlja se pitanje da li i prilikom primene kazne, odnosno njenog odmeravanja, sud mora da teži tome da se ostvare i generalno-preventivni efekti. I u slučaju da se potvrdno odgovori na ovo pitanje, to ne bi nužno značilo i to da se kazna odmerava tako da očekivana generalna prevencija neposredno utiče na njenu visinu, tj. da ona bude osnov za određivanje njene težine. Primena krivičnog prava i kazne treba da pokaže da je pretnja kaznom ozbiljna. Međutim, nije neophodno da se utvrdi koja mera kazne je potrebna

¹ Odredba člana 54. KZ Srbije upravo koristi sintagmu "imajući u vidu" svrhu kažnjavanja. I iz toga bi se moglo zaključiti da svrha kazne nije neposredan osnov za odmeravanje kazne, da je ona samo usmeravajući i orijentacioni kriterijum za odmeravanje kazne. Iako to ne umanjuje njen značaj, ona ne bi trebalo da u istoj meri utiče na odmeravanje kazne kao propisana kazna i olakšavajuće i otežavajuće okolnosti.

² To je realan problem koji se javlja u primeni prava, a ne samo teorijsko pitanje (vid. Stojanović, 2024, str. 281-282).

u konkretnom slučaju da bi se uticalo i na druge da ne vrše krivična dela. To nije ni moguće egzaktno utvrditi, već je dovoljna jedna opšta ocena, odnosno utisak suda o tome da se sa odmerenom kaznom može ostvarivati i generalna prevencija, kako ona negativna (tradicionalna) koja se postiže zastrašivanjem potencijalnih učinioaca, tako i ona pozitivna koja se sastoji u izražavanju društvene osude za krivično delo, jačanju morala i učvršćivanju obaveze poštovanja zakona.

Osim kod redovnog odmeravanja kazne, tj. onog koji se kreće u okviru propisanog raspona kazne za određeno krivično delo, da li se svrha kažnjavanja može postići neophodno je utvrđivati i kod ublažavanja kazne. Čini se da tu generalna prevencija ima veći značaj u konkretnom slučaju nego kod redovnog odmeravanja kazne. Naime, ona može biti prepreka za ublažavanje kazne, tj. ako se oceni da se ublaženom kaznom ne može postići generalna prevencija, ne postoje ni uslovi za ublažavanje kazne (član 56. stav 3).

Iako je generalna prevencija kao jedna od svrha kazne nesporna, sve ostalo u vezi sa njom je sporno. Osim pitanja da li propisana kazna uopšte deluje generalno-preventivno i kakav značaj u tome ima strogost propisane kazne, sporno je da li i u kojoj meri generalna prevencija treba da utiče na odmeravanje kazne u konkretnom slučaju. Da li sud prilikom odmeravanja kazne treba neposredno da teži tome da ta kazna ima generalno-preventivno dejstvo? Polazni stav u ovom radu jeste negativan odgovor na to pitanje. Sud bi trebalo da se zadovolji time da proceni da kazna koju odmeri neće imati štetne posledice po ostvarivanje generalne prevencije.

DA LI JE GENERALNA PREVENCIJA NEPOSREDAN OSNOV ZA ODMERAVANJE KAZNE?

Pošto je već u Uvodu odgovoreno na ovo pitanje, neophodno je izneti određene argumente u prilog takvom stavu. Postoji više razloga zbog kojih ne bi trebalo težiti tome da se konkretnom kaznom ostvaruje generalna prevencija. To su pre svega pravno-filozofski argumenti, ali i oni koji se zasnivaju na ostvarivanju druge dve svrhe kazne (specijalne prevencije i retribucije). Pre svega, iako je naročito u našoj starijoj literaturi bila prisutna sklonost da se negativno gleda na retribuciju kao svrhu kazne (što bi bilo opravdano samo ako bi se ona postavila kao jedini ili glavni cilj kažnjavanja), ona ima jednu važnu liberalnu i pravnodržavnu funkciju a to je da se spreči kažnjavanje (odnosno dodatno kažnjavanje) zbog nekog drugog koji će možda da učini krivično delo. Odavno je postavljeno pitanje otkuda državi pravo da (dodatno) kažnjava nekoga da bi tako uticala na druge da ne vrše krivična dela. Poznat je prigovor retributivističkih teorija generalnoj prevenciji da niko

ne može služiti kao sredstvo za zastrašivanje drugih, odnosno da čovek ne može služiti kao sredstvo za postizanje utilitarističkih ciljeva, da se on i njegova dobra ne mogu žrtvovati bez obzira kakva se društvena korist time postigla. Ovaj stav potiče od Kanta i Hegela, a sličan stav zastupao je i Marks. U svom članku o smrtnoj kazni on se pita „kakvo pravo imaš da me kazniš zbog popravljivanja ili zastrašivanja drugih“? On osporava i efikasnost prevencije tvrdeći „da od Kaina svet niti je bio popravljen niti zastrašen kažnjavanjem“, kao i „da sa aspekta apstraktnih prava postoji samo jedna teorija kažnjavanja koja vodi računa o ljudskom dostojanstvu, a to je Kantova teorija, posebno u njenoj rigidnijoj formuli datoj od Hegela“. Iako Marks nema iluzija u pogledu realnosti, odnosno primenljivosti Kantove teorije ističući da se apstrakcijom „slobodna volja“ ne mogu zameniti društveni uslovi koji deluju na čoveka, donekle iznenađuje njegovo delimično prihvatanje i opravdanje retributivne teorije (vid. Marx prema Murphy, 1979, str. 93-110). Međutim, bar apstraktno posmatrajući, samo ona ne dozvoljava da se čovek i njegova prava žrtvuju radi ostvarivanja i najvrednijih ciljeva i u tome treba videti njenu posebnu vrednost.

Kazna mora biti pravedna i srazmerna. Kazna koja je teža od te kazne samo zbog toga da bi se uticalo na druge da ne vrše krivična dela, neprihvatljiva je. Onda kada je ta kazna mnogo teža od one koja je srazmerna i pravedna, kada joj glavni cilj postane to da utiče na druge da ne vrše krivična dela, govori se o egzemplarnom kažnjavanju. Ako se neko kažnjava samo zato da bi se na druge uticalo da ne vrše krivična dela, onda je to nepravedna kazna koja se ne može pravdati utilitarističkim ciljevima. To nije samo slučaj kod kažnjavanja nevinog lica (hipotetički primer na koji se nailazi u filozofskoj literaturi u oblasti etike kazne), već i onda kada bi neko zbog toga bio strože kažnjen od onoga što zaslužuje, tj. kada bi bio kažnjen strožom kaznom od one koju zahteva stepen njegove krivice i težina izvršenog dela. Egzemplarno kažnjavanje je, načelno, u teoriji odbačeno.³ Ono se često vezuje za neke vanredne prilike i situacije i danas ne bi smelo da bude primenjivano u odmeravanju kazne. Međutim, ono je i danas itekako prisutno.⁴ Jedan od povoda i opravda-

³ U teoriji krivičnog prava u evropskim zemljama postoji opšta saglasnost o neprihvatljivosti egzemplarnog kažnjavanja radi postizanja generalno-preventivnih ciljeva. Obično se ističe da je to u direktnoj suprotnosti sa dva osnovna principa koji su u nekim zemljama podignuti na nivo ustavnih principa, a to je princip individualne, lične odgovornosti u krivičnom pravu i princip ljudskog dostojanstva. Za Italijansko krivično pravo vid. Marinucci, Dolcini, Gatta, 2022, str. 19. Iako u Ustavu Srbije nisu eksplicitno predviđena ova dva principa, nema sumnje da su oni prihvaćeni u teoriji krivičnog prava, te da egzemplarno kažnjavanje radi ostvarivanja generalne prevencije nije opravdano.

⁴ Danas, „pristustvujemo pravoj renesansi egzemplarnog kažnjavanja“, upozorava J. Ćirić u radu u kome na vrlo ubedljiv način kritikuje tu pojavu za koju se činilo da pripada prošlosti i da je vezana za neke vanredne situacije (npr. u toku oružanog sukoba). Kao što je to obično činio u

nja za egzemplarno kažnjavanje prisutan je i u našoj sudskoj praksi. Naime, činjenica da je došlo do porasta vršenja krivičnih dela za koje se učiniocu sudi, naročito na području određenog suda, uzima se kao otežavajuća okolnost. Zašto bi neko bio strože kažnjen samo zbog toga što se na području na kome mu se sudi određeno krivično delo češće vrši nego na nekom drugom području? Čak i kada bi to imalo generalno preventivno dejstvo (što može biti samo pretpostavka koja se ne zasniva na činjenicama ili preduzetim istraživanjima), ostaje više pitanja bez adekvatnog odgovora. Zašto bi neko bio dodatno kažnjen zbog toga što drugi vrše krivična dela? Zašto bi se vodila različita kaznena politika na području pojedinih sudova i ne bi li tako bilo dovedeno u pitanje načelo pravne jednakosti, itd. Čirić upozorava da u ovom slučaju postaje relevantna i jedna okolnost koja ne bi trebalo da utiče na odmeravanje kazne, a to je vreme kada je delo učinjeno. Ako je neko učinio određeno krivično delo pre nego što je sud imao saznanje o tome da je na tom području došlo do porasta vršenja tih krivičnih dela, biće blaže kažnjen nego učinilac koji je to učinio posle toga, tj. posle saznanja te činjenice od strane suda (Čirić, 2012, str. 28-29). Ukoliko bi se, za razliku od naše sudske prakse,⁵ ova okolnost modifikovala u smislu da je došlo do porasta vršenja određenog krivičnog dela u celoj zemlji koji ozbiljno ugrožava društvo i pri tome se oceni da postoji opasnost od toga da vršenje tih krivičnih dela postane model za ugled drugima, na ovo pitanje ne bi bilo tako lako dati odgovor, tj. uzimanje ostvarivanja generalne prevencije prilikom odmeravanja kazne ne bi moglo biti tako lako odbačeno.⁶ Moglo bi se tvrditi da u takvoj klimi delo postaje teže, te da otuda postoji potreba za strožim kažnjavanjem a ne samo zbog toga što drugi češće vrše tu vrstu krivičnih dela. Ipak, ni u toj situaciji ne deluje uverljivo tvrđenje o opravdanosti odmeravanja strožih kazni zbog potreba generalne prevencije.

Ozbiljan problem i prepreku da generalna prevencija u većoj meri utiče na odmeravanje kazne jeste i nepoznavanje stvarne kaznene politike sudova od strane

svojim radovima, on sagledava i širi kontekst i posledice ove negativne pojave konstatujući da je egzemplarno kažnjavanje u stvari „neka vrsta političke poruke“ koja je upućena ne samo potencijalnim učiniocima već „još i više potencijalnim glasačima na izborima“, te da je ono „uvek instrumentalizovano u određenom političkom smislu“ (up. Čirić, 2012, str. 21 – 22).

⁵ Ima se utisak da novija sudska praksa (opravdano) napušta taj stav. U pregledanim odlukama taj stav nije bio zastupan, ali bi za pouzdaniji zaključak u tom pogledu trebalo preduzeti detaljnije istraživanje. Međutim, ni ranija sudska praksa nije po ovom pitanju bila jedinstvena. Tako, Okružni sud u Kragujevcu (Kž. 104/96 od 4.4.1996) smatra da učestalost vršenja krivičnog dela za koje se odmerava kazna ne može biti otežavajuća okolnost mada ne iz načelnih razloga, već zato što smatra da je to potrebno kao činjenicu utvrditi.

⁶ U tom slučaju nemačka sudska praksa zauzima stav da ta situacija prelazi očekivano generalno preventivno dejstvo koje je zakonodavac imao u vidu propisujući kaznene raspone, te da je dozvoljeno i prilikom odmeravanja kazne uzeti u obzir generalnopreventivni aspekt (vid. Th. Fischer, 2020, str. 374).

građana. Problem u tom pogledu predstavlja i nepoznavanje propisanih kazni, a kada su u pitanju konkretno izricane kazne stanje je u tom pogledu još lošije. Istraživanja su pokazala da ne postoji veza između očekivanja koje građani imaju od kažnjavanja i stvarno izricanih kazni. Preduslov za ostvarivanje pretpostavke da će zaprećena ili izrečena kazna generalnopreventivno delovati jeste da primena krivičnog prava od strane sudova bude u saznajnom horizontu stanovništva. Istraživanja ukazuju da u tom pogledu nema mesta paušalnom optimizmu (up. Hinterlehner, 2020, str. 230). Osnovni izvor saznanja su mediji koji su u tom pogledu nepouzdati i podložni manipulacijama. Čak bi se moglo postaviti i pitanje da li mediji doprinose slabljenju generalne prevencije širenjem slike o blagoj kaznenoj politici. U svakom slučaju, na javnost, pa i na potencijalne učinioce, više utiče širenje predstave o blagoj kaznenoj politici od strane medija, nego pojedinačne izrečene kazne u konkretnim slučajevima.

Ne bi trebalo zanemariti ni to što neograničena težnja ka generalnoj prevenciji koja se ispoljava i prilikom odmeravanja kazne doprinosi povećanju stepena represivnosti koji postoji u jednom društvu. Ovde nije reč samo o učiniocima krivičnih dela kojima, bez obzira koliko teško krivično delo učinili, treba obezbediti uobičajene garancije koje pruža pravna država, već o svima nama, tj. o čitavom društvu. Preterana krivičnopravna represija "preliva" se i u druga područja, kažnjavanje postaje nešto u čemu se vidi rešenje problema iako ono, po pravilu, naročito dugoročnije posmatrano pogoršava stvari (Stojanović, 2023, str. 21). Jedno zrelo i dobro organizovano društvo trebalo bi sa oprezom i mudrošću da koristi krivično pravo i kaznu. I u Srbiji je to odavno isticano. Još je Grgur Milovanović u svojim predavanjima tvrdio da je kazna „podobna otrovu koji može poslužiti kao lek, ako se upotrebi kad, kako, gde i koliko treba...“ (Stojanović, 2011, str.137). Ako se ne vodi računa o tome „kad, kako i koliko treba“, kazna postaje otrov ne samo za onoga prema kome se primenjuje, nego za celo društvo. Neko ko je vrlo dobro to znao i ko je svojim radovima i javnim nastupima doprinosa učvršćivanju tog uverenja,⁷ bio je i Jovan Ćirić kome je i posvećen ovaj rad. Između ostalog, on upozorava da je kriminalitet i strah od njega „vrlo jak alibi svakoj političkoj vlasti da određenim manipulacijama inauguriše najrepresivnija sredstva i mere koje preduzima prema učiniocima

⁷ Navedimo samo primera radi njegove reči u već citiranom radu o egzemplarnom kažnjavanju: "U najširoj javnosti koja često upotrebljava izreku koja kaže da je „batina iz raja izašla“, jasno je da se može veoma mnogo manipulirati sa tim laičkim uverenjem da se kaznom može rešiti sve, može preventivno delovati. U stvari to shvatanje da je kazna najbolje i najefikasnije rešenje, često podstiču političari i raznorazni analitičari koji se medijski promoviraju, koji vrlo dobro znaju da kazna nije „čarobni štapić“, ali, šta ponuditi građanima i javnom mnjenju zaplašenom rastom kriminala? Dugoročne socijalne i ekonomske mere, koje će zaposliti omladinu i odvući je sa ulice, te kroz 3 ili 4 godine dati odgovarajuće rezultate na planu smanjenja kriminaliteta? Umesto toga, bolje je i efektivnije (naravno ne i efikasnije) pripremiti „jezivom reakcijom države“.(Ćirić, 2012, str. 23).

različitih krivičnih dela, ali i prema celokupnom stanovništvu” (Ćirić, 2008, str. 48). Konstatujući poznatu činjenicu da „obični ljudi, laici imaju uglavnom bezrezervnu veru u moć kazne i kažnjavanja” što stvara pritisak „za primenom najdrastičnijih i najrepresivnijih krivičnih sankcija”, upozorava na to da što su u jednom društvu „zatvori puniji, to je slobode, manje”, te da „ideal nijednog društva, nijednog društvenog sistema, makar na čisto deklarativnom-teorijskom planu nisu puni zatvori” (Ćirić, 2008, str. 46).

Zahtevi generalne prevencije i očekivanja koja se od nje imaju, stoga, ne bi smela nikada da budu u centru pažnje suda koji odmerava kaznu u konkretnom slučaju. Sasvim je zadovoljavajuća zakonska formulacija koja kaže da sud treba da „ima u vidu” svrhu kazne kada je odmerava, ali ne i da bude neposredan osnov za odmeravanje, pogotovo ne onaj koji bi bio dominantan. Međutim, ne bi bilo opravdano da se iz procesa odmeravanja kazne sasvim isključi uzimanje u obzir mogućnosti ostvarivanja generalne prevencije. I pored svih razloga koji idu u prilog negiranju generalne prevencije kao neposrednog kriterijuma za odmeravanje kazne, ipak nije opravdana eksplicitna zabrana, koju neka zakonodavstva predviđaju, da se ostvarivanje negativne generalne prevencije uzima u obzir prilikom odmeravanja kazne i navodi u obrazloženju o kazni.⁸ Prihvatljivije je da sudska praksa i teorija zauzmu izrazito skeptički stav u pogledu pozivanja na generalnu prevenciju prilikom odmeravanja kazne, tj. stav koji vrlo restriktivno dozvoljava ovu mogućnost.⁹ Razlozi su kako načelne (povreda dostojanstva kao prava čoveka i povreda zabrane da se odgovara za postupke drugih lica) tako i praktične prirode (nemogućnost da se u krivičnom postupku za potrebe odmeravanja kazne empirijski utvrdi dejstvo pojedinačnih kazni na ponašanje drugih). Zato je ispravno vladajuće shvatanje zastupano u našoj novijoj sudskoj praksi da kazna koja je odmerena u skladu sa težinom krivičnog dela i stepenom krivice učinioca istovremeno podobna i da ostvari svrhu kažnjavanja, u ovom slučaju generalnu prevenciju bez nekog daljeg upuštanja u utvrđivanje da li će to zaista u konkretnom slučaju imati takve efekte.¹⁰

⁸ To je slučaj sa Poljskom. Ta zabrana je posledica loših iskustava koja su se u prošlosti u toj zemlji imala sa generalnom prevencijom kao osnovom za odmeravanje i izricanje strožih kazni (up. Czupryniak, 2012, str. 20).

⁹ U Italiji ne postoji izričita zabrana uzimanja u obzir i generalne prevencije prilikom odmeravanja kazne, ali je u sudskoj praksi i teoriji vladajuće shvatanje da određeni ustavni principi to ne dozvoljavaju. (up. Marinucci, Dolcini, Gatta, 2022, str. 803-804).

¹⁰ Primera radi navodimo uobičajenu formulaciju na koju se u tom pogledu nailazi u sudskim odlukama. „Ovako izrečena kazna zatvora, po nalaženju ovog suda, kao drugostepenog, srazmerna je težini učinjenog krivičnog dela i utvrđenom stepenu krivice okrivljenog, te kao takva podobna da u potpunosti ispuni zahteve specijalne i generalne prevencije, odnosno ostvari zakonom propisanu svrhu kažnjavanja iz člana 42 KZ, u okviru opšte svrhe propisivanja i izricanja krivičnih sankcija iz člana 4 stav 2 K3.” (Apelacioni sud u Kragujevcu, Kž1 140/21 od 9. 3. 2021).

GENERALNA PREVENCIJA, ANTINOMIJA SVRHA KAZNE I UBLAŽAVANJE KAZNE

Jedan od problema koji se javlja prilikom odmeravanja kazne jeste situacija u kojoj pojedine svrhe kazne zahtevaju odmeravanje bitno različite kazne. Ni u slučaju antinomije pojedinih svrha kažnjavanja generalnoj prevenciji nije opravdano dati prednost. Štaviše, kako retribucija (shvaćena kao srazmernost težini dela i stepenu krivice učinioca), tako i specijalna prevencija imaju prednost u odnosu na nju. Davanje prednosti generalnoj prevenciji prilikom odmeravanja kazne može da onemogućiti postizanje specijalnopreventivne svrhe, dok davanje prednosti specijalnoj prevenciji (koja vodi blažoj kazni) može samo da oslabi generalnu prevenciju (što se teško može i meriti), ali ne i da je onemogućiti (Roxin, Greco, 2020, str. 153). Samo u ekstremnim slučajevima kada je za postizanje specijalne prevencije dovoljna veoma blaga ili nikakva kazna, generalna prevencija ima prednost kao korektivni faktor. Ali, i u tom slučaju, po pravilu je i za ostvarivanje generalne prevencije dovoljna ona kazna koju zahteva retribucija, tj. kazna koja je srazmerna i pravedna. Takva kazna, i inače, istovremeno ostvaruje, po pravilu, ne samo retributivnu svrhu (srazmernost i pravednost) već i generalno preventivnu svrhu. Zato, ni u tom slučaju nije opravdano da sud posebno vodi računa o ostvarivanju generalne prevencije, a naročito ne da zbog nje izriče strože kazne.

Međutim, kada je reč o ublažavanju kazne kao načinu odmeravanja kazne neophodno je utvrditi da ublažena kazna neće imati štetne efekte na planu generalne prevencije, tj. potrebno je utvrditi da je nju moguće ostvariti i sa ublaženom kaznom. Ublažavanje kazne je dozvoljeno samo u slučaju da postoje naročito olakšavajuće okolnosti koje ukazuju da se sa ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja (član 56. stav 3. KZ). Moglo bi se konstatovati da se prilikom ublažavanja kazne u većoj meri nego kod redovnog odmeravanja kazne mora voditi računa o generalnoj prevenciji. Naime, tu nije samo reč o tome da će sud „imati u vidu svrhu kažnjavanja“ kao što je to slučaj prilikom redovnog odmeravanja kazne (član 54. stav 1. KZ), već je to uslov koji mora biti ispunjen da bi se kazna mogla ublažiti. U stvari, i kod redovnog odmeravanja kazne i kod ublažavanja kazne generalna prevencija ima ulogu prepreke odmeravanju neopravdano blagih kazni. Ali, još u većoj meri taj cilj se postiže ostvarivanjem pravednosti i srazmernosti između učinjenog dela i težine kazne kao svrhe kažnjavanja (član 42. tačka 4. KZ).

ZAKLJUČAK

Odmeravanje kazne rukovođeno generalnom prevencijom, makar i u nekom svom prihvatljivijem obliku nego što je egzemplarno kažnjavanje, nije opravdano. Čak i ako bi to bilo načelno prihvatljivo (a nije), sud bi prilikom odmeravanja kazne umesto okolnosti koje se tiču krivičnog dela i učinioca morao prednost da da okolnostima koje se tiču potencijalnih učinioca krivičnih dela. Time bi postale relevantne vrlo različite okolnosti, manipulacije, spekulacije i sl. što bi i inače nesiguran teren odmeravanja kazne pretvorio u oblast koja jedva da bi mogla biti kontrolisana pravom.¹¹ Kazna koja je odmerena vodeći računa o pravednosti i srazmernosti, po pravilu, podobna je da ostvaruje i funkciju generalne prevencije. Štaviše, iako to na prvi pogled ne izgleda tako, egzemplarna kazna je nepravedna i nesrazmerna i kao takva ne može ni da bude u skladu ni sa ostvarivanjem generalne prevencije. Generalna prevencija ipak svoj potencijal i dejstvo treba da ostvaruje na zakonskom planu prilikom propisivanja kazne. To ne znači da se može naći opravdanje za onaj „višak” koji zakonodavac propisuje neopravdano verujući da će tako zastrašiti i odvratiti potencijalne učinioce od vršenja krivičnih dela. Međutim, još se manje može naći opravdanje za „višak” kazne koja se odmerava učiniocu zbog uverenja da se tako deluje i na neke buduće, pretpostavljene, potencijalne učinioce.

Prilikom odmeravanja kazne za generalnu prevenciju je dovoljno da se pokaže da je pretnja kaznom realna, da će do primene kazne doći u slučaju učinjenog krivičnog dela. To što do te primene, naročito kod nekih krivičnih dela, kažnjavanje u velikom broju slučajeva izostaje je nešto što je imanentno krivičnom pravu i njegovom funkcionisanju. To se ne može kompenzovati time što će se u slučajevima u kojima je došlo do primene krivičnog prava odmeravati i izricati nesrazmerno stroge kazne. Iako vođenje računa o ostvarivanju generalne prevencije i prilikom odmeravanja kazne (a ne samo prilikom njenog propisivanja) ne treba da bude osnov za izricanje strožih kazni, ono ipak može da bude prepreka za izricanje neopravdano blagih kazni. Ali, ocena o neopravdanosti takvih kazni se zasniva pre svega na (ne)ostvarivanju srazmernosti i pravednosti kao jedne od svrha kažnjavanja, tako da nemogućnost ostvarivanja generalne prevencije može biti samo dodatni argument protiv odmeravanja takve kazne u konkretnom slučaju. Stoga, osim kod ublažavanja kazne (zbog pozitivnopravnog rešenja), ostvarivanje generalne prevencije ne bi trebalo da bude jedan od neposrednih kriterijuma prilikom odmeravanja kazne.

¹¹ I o tome je dr Ćirić uverljivo pisao u svojoj doktorskoj disertaciji prilikom čije izrade sam imao zadovoljstvo da budem (ko)mentor (uz prof. Lazarevića) (up. Ćirić, 2001).

LITERATURA

- Ćirić, J. (2001) *Društveni uticaji na kaznenu politiku sudova*. Beograd: Vojnoizdavački zavod- Institut za uporedno pravo.
- Ćirić, J. (2008) *Objektivna odgovornost u krivičnom pravu*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Ćirić, J. (2012) `Egzemplarno kažnjavanje`. *Crimen*, 1/2012, 21-38.
- Czupryniak, R. (2012) *Berücksichtigung generalpräventiver Gründe bei der Strafzumessung in Deutschland in Polen*. Hamburg.
- Fischer, Th. (2020) *Strafgesetzbuch mit Nebengesetzen*, 67. Auflage, München: C.H. Beck.
- Hinterlehner, H. (2020) Differenzielle Abschreckbarkeit als Evidenzgrundlage negativer Generalprävention – Eine Bestandsaufnahme der kriminologischen Wissensbasis. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 103(3), 221–233. <https://doi.org/10.1515/mks-2020-2051>
- Marinucci, G., Dolcini, E., Gatta, G. L. (2020) *Manuale di Diritto Penale, Parte generale*, Undicesima edizione, Milano.
- Murphy, J. (1979) `Marxism and Retribution`. In: *Murphy, Retribution, Justice, and Therapy*. Dordrecht: Reidel, 93-115. https://doi.org/10.1007/978-94-009-9461-4_7
- Roxin, C., Greco, L. (2020) *Strafrecht Allgemeiner Teil*, Band I, 5. Auflage, München: C.H.Beck.
- Stojanović, Z. (2011) Grgur Milovanović – professor Krivičnog prava i Krivičnog postupka, *Crimen*. 1/2011, str. 133-137.
- Stojanović, Z. (2024) *Komentar Krivičnog zakonika*, 13. izmenjeno izdanje. Beograd: Službeni glasnik.
- Stojanović, Z.(2023) `Reforma krivičnog zakonodavstva – osnovne karakteristike i tendencije`. *Dve decenije reforme krivičnog zakonodavstva - iskustva i pouke*. Zlatibor, 21-23. septembar 2023. godine. Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.

SENTENCING AND GENERAL PREVENTION

Zoran Stojanović^a

The paper deals with the question of whether it is necessary and justified for general preventive expectations to be the immediate basis for sentencing. General prevention (deterrence) should be achieved primarily if not exclusively when prescribing the punishment. The application of criminal law and punishment should demonstrate that the threat of punishment is serious. However, it is not necessary to determine what measure of punishment is needed in a specific case in order to influence others not to commit criminal acts. It is not even possible to determine exactly, but a general assessment is sufficient, i.e. the court's impression that with a measured punishment, general prevention can be achieved, both negative (traditional) and positive, which consists in expressing social condemnation for a criminal offense, strengthening moral and strengthening the obligation to respect the law. It is sufficient for the court to determine the punishment, as the law says, "taking into account" the purpose of the punishment. In particular, the paper points out the unacceptability of stricter punishment due to the expected general prevention. At the same time, the importance of the positions taken in this respect in his works by Jovan Ćirić, to whom this work is dedicated, is pointed out.

KEYWORDS: *general prevention, sentencing, exemplary punishment*

© 2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Full professor (retired), University of Belgrade – Faculty of Law; member of Montenegrin Academy of Science and Arts.

JEDAN POGLED NA REHABILITACIJU – SA POSEBNIM OSVRTOM NA PRAKSU USTAVNOG SUDA SRBIJE

Prof. dr Milan Škulić^a

U radu se objašnjava suština rehabilitacije u skladu sa pravilima zakona o rehabilitaciji, te uz posebnu analizu mehanizma delovanja Ustavnog suda u pogledu nekoliko odabranih slučajeva ustavnih žalbi koje su se ticale rehabilitacije prema Zakonu o rehabilitaciji. Svi analizirani slučajevi zasnovani su u osnovi i primarno na izdvojenim mišljenjima autora ovog teksta – kao sudije Ustavnog suda.

Objašnjavaju se sledeći aspekti odlučivanja Ustavnog suda u materiji rehabilitacije: 1) pitanje opravdanosti/neopravdanosti rehabilitacije nekadašnjih folksdojčera, odnosno pripadnika drugih nacionalnih manjina – oštećenih u svojim matičnim državama, ili koji su bili u sastavu okupacionih snaga tokom Drugog svetskog rata, 2) problem rehabilitacije ljudi koji su tokom Drugog svetskog rata i okupacije Kraljevine Jugoslavije potencijalno vršili ratne zločine, a samo „formalno“ oglašeni ne za ratne zločince, već za „narodne neprijatelje“, 3) pitanje rehabilitacije ljudi koji su kao ideološki protivnici/opponenti pravnosnažno osuđeni u SFRJ, 4) problem rehabilitacije ljudi koje je već „sama istorija rehabilitovala“, kao i 5) problem rehabilitacije potencijalnih ratnih profitera u periodu okupacije Kraljevine Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata.

KLJUČNE REČI: *rehabilitacija, Ustavni sud, krivična dela, ratni zločini, ideologija*

^a Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i sudija Ustavnog suda.
E-mail: skulic@ius.bg.ac.rs ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4515-1852>

UVODNA RAZMATRANJA

Rehabilitacija je odavno postojeći krivičnopravni institut, čiji je *ratio legis* skopčan sa potrebom da se određeni naknadni životni efekti ostvarene krivičnopravne represije, vremenski ograniče, te ljudima koji su formalno, pravnosnažnom osudom donetom u krivičnom postupku, „žigosani“ kao učinioci krivičnih dela, nakon proteka određenog vremena, omogućiti da ne budu više stigmatizovani kao „kriminalci“, odnosno da na njih deluje manji stepen stigmatizacije zbog učinjenog krivičnog dela.

Osim takve „klasične“ rehabilitacije u krivičnopravnom smislu, postoji i veoma specifična vrsta rehabilitacije koja je povezana sa našom često, nažalost, i krvavom istorijom, te činjenicom da su mnogi građani nakon Drugog svetskog rata, pobedonosne revolucije i promenjenog društveno-političkog sistema, bili izlagani, između ostalog, i krivičnopravnoj represiji, ali i gubitku drugih prava, zbog svoje ideološke i političke pripadnosti. Samo je ova druga rehabilitacija i bila predmet rešavanja Ustavnog suda, koji je odlučivao u postupku po ustavnim žalbama koje su se ticale tog pitanja, što znači kada su ih podnosila lica koja su smatrala da neopravdano nije došlo do rehabilitacije u postupku pred redovnim sudovima.

Inače, takva vrsta „ideološko-politički“ motivisane represije, kao vida obračuna sa političkim i klasnim protivnicima, imala je nekada u praksi i *de facto* karakteristike objektivizacije odgovornosti za krivično delo, što bi se moglo smatrati još jednim oblikom manifestacije objektivne odgovornosti u krivičnom pravu (Ćirić, 2008, str. 11-12). Obrnuto, osnovnu fizionomiju nekih krivičnih dela čini *namera*, što je na primer, imanentno genocidu, u pogledu čega je važno pitanje i samo definisanje namere (Ćirić, 2015, str. 29).

Ne treba ni kada se radi o rehabilitaciji, kako onoj koja predstavlja institut krivičnog prava, tako i onoj koja proističe iz Zakona o rehabilitaciji, zaboraviti da krivičnopravna reakcija proizlazi iz zaštitne funkcije krivičnog prava. Naime, moderno krivično pravo pritom ostvaruje svoju zaštitnu funkciju kako time što propisuje određena krivična dela, tako i propisivanjem opštih normi koje se tiču opštih i objektivnih i subjektivnih obeležja krivičnih dela, osnova isključenja protivpravnosti i slično, ali sve to samo pod uslovom postojanja *krivice* učinioca, pri čemu je stepen krivice značajan i za odmeravanje kazne (Roxin, Greco, 2020, str. 1-2). Savremeno krivično pravo počiva na „principu krivice“ (Jescheck, Weigend, 1996, str. 24). Onda kada se zaštitna funkcija krivičnog prava ispoljavala u zaštiti određenih u osnovi ideoloških vrednosti u vreme jednopartijske države, tada ljudi koji su bili na takav način zahvaćeni krivičnopravnom represijom, mogu pod određenim

uslovima, ostvariti i pravo na rehabilitaciju, kao lica koja su iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga, lišena života, slobode ili drugih prava.

Kada je reč o ulozi Ustavnog suda u odnosu na odluke redovnih sudova koje se tiču pitanja rehabilitacije, koje proizlazi iz Zakona o rehabilitaciji, a ne iz klasičnih krivičnopравnih pravila koja se odnose na rehabilitaciju kao institut krivičnog materijalnog prava,¹ on i tada deluje shodno svom mestu u pravnom sistemu Republike Srbije. Naime, Ustavni sud Srbije nije neki „nad sud“, „super sud“ ili „sud nad sudovima“ u pravnom sistemu Srbije, te da čak uopšte i nije deo redovnog sistema sudske vlasti u okviru Ustavom ustanovljenog sistema podele vlasti (Škulić, 2018, str. 205). To je tako, bez obzira što Ustavni sud inače ima pravo u nekim situacijama i da poništava odluke redovnih sudova. Naime, prema članu 170. Ustava Republike Srbije (Službeni glasnik RS, br. 98/2006 i 115/2021), ustavna žalba se može izjaviti protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajemčene Ustavom, ako su iscrpljena ili nisu predviđena druga pravna sredstva za njihovu zaštitu. Postupak po ustavnoj žalbi se, u smislu člana 175. stav 3. Ustava, uređuje zakonom. Istovetna odredbi člana 170. Ustava je i odredba člana 82. Zakona o Ustavnom sudu (Službeni glasnik RS, br. 109/07, 99/11, 18/13 - odluka US, 40/15 - dr. zakon, 103/15 i 10/23).

Analizom prakse Ustavnog suda koja se tiče rehabilitacije u ovom tekstu će se posebna pažnja posvetiti analizi nekoliko osnovnih pitanja. To su: 1) pitanje opravdanosti/neopravdanosti rehabilitacije nekadašnjih folksdojčera, odnosno pripadnika drugih nacionalnih manjina – obeštećenih u svojim matičnim državama ili koji su bili u sastavu okupacionih snaga tokom Drugog svetskog rata, 2) problem rehabilitacije ljudi koji su tokom Drugog svetskog rata i okupacije Kraljevine Jugoslavije potencijalno vršili ratne zločine, a samo „formalno“ oglašeni - ne za ratne zločince, već za „narodne neprijatelje“, 3) pitanje rehabilitacije ljudi koji su kao ideološki protivnici/oponenti pravnosnažno osuđeni u SFRJ, 4) problem rehabilitacije ljudi koje je već „sama istorija rehabilitovala“, kao i 5) problem rehabilitacije potencijalnih ratnih profitera u periodu okupacije Kraljevine Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata.

¹ Naime, pod rehabilitacijom u materijalnom krivičnopравnom smislu podrazumeva se „vaspostavljanje ranijeg položaja punopravnog građanina, osuđenog lica, stavljanjem u zaborav njegove kriminalne prošlosti“ (Jakovljević, 1981, str. 51). Ovu vrstu rehabilitacije kao „krivičnopравni institut treba razlikovati od *političke rehabilitacije*“ u smislu Zakona o rehabilitaciji. Više o tome videti u Vuković (2021, str. 554).

Truba naravno, imati u vidu i kada je u pitanju rehabilitacija kao krivičnopравni institut, ali i kada se radi o rehabilitaciji shodno pravilima Zakona o rehabilitaciji, da je jasna veza između (krivičnog) prava i morala. Više o odnosu krivičnog prava/prava i morala videti u Kühl (2014, str. 3-15).

PITANJE (NE)OPRAVDANOSTI REHABILITACIJE FOLKSDOJČERA/ PRIPADNIKA DRUGIH NACIONALNIH MANJINA – OBEŠTEĆENIH U SVOJIM MATIČNIM DRŽAVAMA ILI KOJI SU BILI U SASTAVU OKUPACIONIH SNAGA

Smatram da se uvek i načelno, u odlukama Ustavnog suda koje se odnose na restituciju, Agenciji za restituciju mora skrenuti pažnja na određena važna pitanja, koja se tiču bitnih uslova za povraćaj imovine.² Stoga je autor ovog teksta, kao sudija Ustavnog suda već nekoliko puta prilikom odlučivanja o povraćaju imovine oduzete pripadnicima nekadašnje nemačke nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji, izneo svoj stav koji je načelnog karaktera.

Naime, neophodno je uvek u odluci Ustavnog suda koja se tiče ovog pitanja, striktno navesti da Agencija za restituciju mora svakako da pribavi i podatak da podnosilac zahteva nije u matičnoj državi već obeštećen, te da se pri tom, ne radi o imovini koja je pripadala licu koje je bilo deo oružanih formacija država koje su okupirale Kraljevinu Jugoslaviju u Drugom svetskom ratu.

Naime, prilikom rasprava u nekim sličnim predmetima, u Ustavnom sudu se između ostalog, čulo i da Agencija za restituciju navodno ima stav da nekadašnji „Folksdojčeri“, ni u Nemačkoj i u Austriji nisu nikada zaista obeštećeni, već su samo primali odgovarajuću „socijalnu pomoć“. Smatram da ovo svakako nije tako, te da je, ako Agencija za restituciju zaista ima takav stav, u pitanju **velika greška**. Ovo je konačno, veoma uočljivo već i iz samih naziva relevantnih nemačkih i austrijskih propisa, gde se striktno koristi termin – „obeštećenje“, a naravno, ni ne spominje se bilo kakva „socijalna pomoć“, koja i kada je i ako primana, nije neposredno povezana sa problematikom *obeštećenja*, jer je reč o različitim pravnim institutima i mehanizmima. Konačno, nemačka reč „**Entschädigung**“ (sadržana u naslovu, ali i u sadržaju relevantnog zakona), se može prevesti jedino kao *obeštećenje*, isto kao što se naziv jednog od u ovom slučaju relevantnih zakona na nemačkom jeziku – „**Entschädigungsgesetz**“, jedino može prevesti kao *Zakon o obeštećenju*. Iz tog razloga pre svega, smatram veoma važnim da se na ovaj problem uvek posebno obrati pažnja, naročito stoga, što bi se tako moglo uticati i na pravilno rezonovanje Agencije za restituciju.

U praksi Ustavnog suda se čak moglo primetiti da je sam Ustavni sud u nekim svojim odlukama tvrdio da „*navodno* postoje zakoni kojima je u Nemačkoj i u Au-

² Pisac ovog teksta ovu argumentaciju posebno iznosi i obrazlaže u svom izdvojenom mišljenju u odnosu na odluku Ustavnog suda - UŽ-4668/2015, objavljenom u Službenom glasniku RS, br. 39/2018, od 25. maja 2018. godine.

strijii omogućeno obeštećenje nekadašnjih pripadnika nemačke nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji“. Posebno skrećem pažnju da se ne radi o nekakvim „*navodnim zakonima*“ ove vrste, već takvi zakoni odavno i sasvim nesporno postoje, a na temelju njih su u Nemačkoj i u Austriji, još odavno sprovedena kompletna obeštećenja ogromne većine nekadašnjih jugoslovenskih „folksdojčera“, kao i većine svih drugih pripadnika nemačke nacionalne manjine „preseljenih“ u Nemačku nakon Drugog svetskog rata, poput proteranih „sudetskih Nemaca“ iz nekadašnje Čehoslovačke i tako dalje.

Smatram da iz načelnih i veoma važnih razloga, Agenciji za restituciju treba striktno skrenuti pažnju da, kada se radi se o zahtevima za vraćanje oduzete imovine i ustavnim žalbama koje su povezane sa tim pitanjem, odnosno proizlaze iz tzv. restitucionih postupaka te vrste, ljude koji su sada državljani Nemačke ili Austrije, uvek treba posebno proveriti da li su kao podnosioci zahteva prethodno već obeštećeni u Nemačkoj ili u Austriji.

Ogromna većina nekadašnjih „Folksdojčera“ su u skladu sa određenim nemačkim zakonima,³ i prema jednom austrijskom zakonu,⁴ kao i na osnovu jednog posebnog ugovora, koji je zaključen između Nemačke i Austrije,⁵ *po pravilu, kompletno već obeštećeni* u samoj Nemačkoj i u Austriji. Treba obavezno i naglašeno **skrenuti pažnju Agenciji za restituciji** u odlukama Ustavnog suda Srbije, kojima se eventualno usvajaju ustavne žalbe „Folksdojčera“, sada državljana Nemačke i Austrije, iz prethodno opisanih razloga (propust roka za dostavljanje dokaze bez njihove krivice i slično), **da ovi podnosioci svakako moraju podneti dokaz da nisu u svojoj državi već obeštećeni**.

Većina nekadašnjih „folksdojčera“, verovatno oko 99%, ne može da dostavi dokaz da u Nemačkoj i Austriji nisu već obeštećeni, jer su oni, što je notorna činjenica u samoj Nemačkoj i Austriji, *već obeštećeni*.

Ne treba smetnuti s uma i da prema članu 5. stav 3. Zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, pravo na vraćanje imovine **nema strani državljanin, odnosno njegovi zakonski naslednici, koji su već obeštećeni**, kao i lice koje je bilo **pripadnik okupacionih snaga koje su delovale na teritoriji Srbije za vreme Drugog svetskog rata, kao ni njihovi naslednici**.

³ Gesetz über den Lastenausgleich (Lastenausgleichsgesetz - LAG) od 14. avgusta 1952 i Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge (Bundesvertriebenengesetz - BVFG) iz 1953. godine.

⁴ Bundesgesetz vom 1962. über die Entschädigung von Umsiedlern und Vertriebenen (Umsiedler- und Vertriebenen- Entschädigungsgesetz - UVEG.)

⁵ *Deutsch-österreichischen Finanz- und Ausgleichsvertrages* iz 1961. godine (*Bad Kreuznacher Abkommen*).

Ovde naravno, treba imati u vidu da je većina „foklsdojčera“ muškog pola, koji su bili vojni obveznici nacističke Nemačke, bila u sastavu nemačkih okupacionih snaga i to uglavnom u sastavu *SS divizije Princ Eugen*, što je donekle bilo povezano i sa zakonskim pravilima same nacističke Nemačke, shodno kojima Nemci koji nisu rođeni u samoj Nemačkoj, tj. u „Rajhu“, nisu mogli da služe vojsku u „redovnim oružanim snagama“ („Wehrmacht“). Druga je stvar potom, pitanje odnosa Nemačke, Austrije i Srbije po ovom pitanju. Mogući problemi koji proizlaze iz tog odnosa ovih država bi se jedino mogli rešavati prema pravilima međunarodnog javnog prava, a onda naravno, dolazi u obzir i pitanje naknade ratne štete i slično.

Kako su i druge države, poput Mađarske, Bugarske i Italije, bila okupatori Kraljevine Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata, Agencija za restituciju bi uvek i kada se radi o zahtevima za restituciju pripadnika tih nacionalnih manjina, morala temeljno da proverava da li je ispunjen uslov da konkretan podnosilac zahteva nije bio pripadnik okupacionih snaga, odnosno da podnosilac zahteva nije naslednik/naslednica čoveka koji je kao pripadnik okupacionih snaga delovao na teritoriji Srbije za vreme Drugog svetskog rata, a ako bi se to utvrdilo, rehabilitacija, kao i sa njom skopčano vraćanje oduzete imovine, bili bi isključeni.

REHABILITACIJA LJUDI KOJI SU POTENCIJALNO VRŠILI RATNE ZLOČINE, A FORMALNO SU OGLAŠENI ZA „NARODNE NEPRIJATELJE“

Ustavni sud Srbije je, na sednici održanoj 22. februara 2018. godine, doneo odluku o usvajanju ustavne žalbe M. V. i utvrdio da je rešenjem Apelacionog suda u Novom Sadu Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine, podnositeljki ustavne žalbe povređeno pravo na pravično suđenje, zajemčeno odredbom člana 32. stav 1. Ustava Republike Srbije. Istom odlukom (*UŽ-4668/2015*), Ustavni sud Srbije je poništio rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine i odredio da nadležni sud donese novu odluku o žalbi protivnika predlagača izjavljenoj protiv rešenja Višeg suda u Subotici Reh. 98/14 od 9. marta 2015. godine, a odbacio je zahtev podnositeljke ustavne žalbe za naknadu materijalne štete.

Pisac ovog teksta je glasao protiv predloga iz kojeg je proistekla odluka Ustavnog suda br. *UŽ-4668/2015*, donetom većinom glasova sudija Ustavnog suda, kojom se utvrđuje da je podnositeljki ustavne žalbe utvrđena povreda Ustavom garantovanog prava na pravično suđenje (član 32. stav 1 Ustava Republike Srbije) i kojom je poništeno rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine.⁶

⁶ Odluka Ustavnog suda i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, objavljeni su u Službenom glasniku RS, br. 26/2018, od 5. aprila 2018. godine.

U izdvojenom mišljenju u odnosu na odluku Ustavnog suda Srbije br. UŽ-4668/2015, pisac ovog teksta je istakao da tu odluku smatra pogrešnom iz nekoliko osnovnih razloga:

1. Pokojni A. H., o kojem se radi u ustavnoj žalbi, nije lišen prava svojine na delu svoje imovine iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga (u smislu člana 1. Zakona o rehabilitaciji), niti je iz tih razloga proteran iz Jugoslavije, već je do toga došlo zato što je on tokom Drugog svetskog rata i u vreme okupacije Kraljevine Jugoslavije, aktivno učestvovao u jednom izrazito nečasnom činu, koji je pri tom, očigledno imao i kriminalni karakter.

2. Samo „inventarisanje“ imovine Jevreja u kojem je učestvovao čovek na koga se odnosi ustavna žalba je deo jedne šire i sistematske kriminalne akcije usmerene protiv jevrejske populacije širom okupirane Evrope tokom Drugog svetskog rata, pa i u okupiranoj Kraljevini Jugoslaviji, i ono kao takvo ima karakter odgovarajućeg kriminalnog akta, te predstavlja bitno obeležje određenih krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. Takav karakter „inventarisanja jevrejske imovine“ tokom okupacije, postoji čak i potpuno nezavisno od toga da li je takvo delovanje bilo u isto vreme skopčano i sa sticanjem protivpravne imovinske koristi za ljude koji su obavljali takav „popis“, kao što je to i inače konstatovano u odnosu na konkretno lice čija se rehabilitacija zahtevala, a koja je odbijena, što je i bio razlog podnošenja ustavne žalbe. Dakle, uopšte nije relevantno u ovom slučaju da li je „inventarisanje“ jevrejske imovine u konkretnom slučaju još i dodatno bilo prevarnog karaktera, te omogućilo da čovek čija se rehabilitacija zahteva, tako još i protivpravno (dodatno/adheziono) stekne imovinsku korist, iako naravno, ta činjenica u jednom elementarnom moralnom i etičkom smislu, nije bez značaja.

3. Standard suđenja, pa i uopšte pravnog rezonovanja, se nikako ne može posmatrati „mehanički“ i „uprošćeno“, te apriorno smatrati istim/istovetnim, pa čak ni sličnim, u bitno različitim vremenskim periodima, koji se između ostalog, odlikuju i značajno drugačijim društvenim okolnostima, koje su po logici stvari, neodvojivo povezane i sa pravnim sistemom uopšte, pa i njegovim kaznenim segmentom. Dakle, standard suđenja i posebno standard dokazivanja u posleratnom vremenu se ne može mehanički i sasvim simplifikovano poistovetiti sa onim što je standard pravičnog postupka bilo koje vrste u današnjem vremenu i uopšte u epohama određene društvene, pa i pravne stabilnosti. Smatram da je standard „suđenja“ koji se odnosio na čoveka čija se rehabilitacija zahteva, odnosno postupak primenjen prema njemu, sasvim adekvatan vremenu u kojem se to „suđenje“ odvijalo, što se odnosi i na njegovo stavljanje na „listu narodnih neprijatelja“, koja se u ovom kontekstu, a s obzirom na sadržaj i suštinu njegovih radnji, praktično može u potpunosti poistove-

titi sa „listom ratnih zločinaca“, jer su radnje zbog kojih je uvršten na „listu narodnih neprijatelja“, po svojoj sadržini i karakteru identične nekim od radnji ratnih zločina protiv civilnog stanovništva.

4. Nije moglo biti sporno bilo kome ko je učestvovao u pogromu nad Jevrejima tokom Drugog svetskog rata, a relevantno učestvovanje predstavlja i popisivanje njihove imovine, radi konfiskacije, kakva će biti konačna sudbina tih Jevreja, tako da su svi akteri popisivanja jevrejske imovine, istovremeno bili i pomagači u sistematskom i masovnom zločinu nad Jevrejima. Taj „kapitalni zločin“, poznat i po izrazu „holokaust“, a koji je, između ostalog, bio predmet suđenja u Nirnbergu (tada kao zločin protiv čovečnosti, a kasnije preimenovan u genocid), te nakon nirnberškog suđenja predmet brojnih drugih krivičnih postupaka širom Evrope, predstavlja i krivično-pravno-istorijski veoma redak primer, kada se u međunarodnom krivičnom pravu, prednost krajnje izuzetno i naglašeno restriktivno, daje načelu legitimnosti u odnosu na načelo zakonitosti, pa bi i iz toga morao proizići stav da ne treba u suštini previše (o)lako poistovećivati standarde pravnog rezonovanja u okvirima današnjih uređenih sistema pravnih država, sa pravnim standardima tokom Drugog svetskog rata, neposredno po njegovom okončanju, ali i u prvim posleratnim godinama.

5. Može se smatrati cinizmom da ljudi koji su izvršili ratne zločine ili u njima na drugi način učestvovali, vremenom budu suštinski „privilegovani“, te rehabilitovani. Kada neko vrši inventar imovine ljudi koji će potom biti žrtve masovnih i sistematskih zločina, on tom zločinu, kao jedna vrsta pomagača, svesno i voljno doprinosi, tj. sa umišljajem učestvuje u njemu.

6. Krajnji „cilj“ podnositeljke ustavne žalbe, po svemu sudeći, nije sama rehabilitacija njenog pokojnog dede kao takva, već vraćanje imovine, odnosno prava svojine na delu imovine, što je pokojnom dedi svojevremeno oduzeto formalno kao „narodnom neprijatelju“, ali faktički kao „učesniku u ratnim zločinima“. Ovde stoga, treba imati u vidu i da prema samom Zakonu o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, nemaju pravo na povraćaj imovine pripadnici okupacionih snaga, koje su okupirale delove teritorije Republike Srbije tokom Drugog svetskog rata, kao ni njihovi naslednici (član 5. stav 2. tačka 3). U konkretnom slučaju su povezana delovanja konkretnog čoveka u službi okupatora, ali u isto vreme i u funkciji pomaganja vršenju ratnih zločina.

7. Činjenicu „pripadanja“ okupacionim snagama ne treba apriorno poistovećivati sa određenim formalnim kriterijumima, poput na primer, nošenja ili nenošenja određene uniforme, isticanja ili neisticanja konkretnih oznaka i slično, već ta činjenica može proizići i iz određenih faktičkih okolnosti. To znači da, iako je čovek čija se rehabilitacija zahtevala, a koja je odbijena odlukom Apelacionog suda u Novom

Sadu, koju je potom svojom odlukom o usvajanju ustavne žalbe poništio Ustavni sud Srbije, bio državljanin okupirane Kraljevine Jugoslavije, on se praktično svojim učešćem u ratnim zločinima okupacionih snaga, a u konkretnom slučaju se radi o mađarskoj vojsci koja je okupirala deo teritorije (sever) Srbije, tim okupacionim snagama faktički svojevolsjno pridružio, pa ni stoga ne zaslužuje da bude rehabilitovan.

Konačno, na temelju svega prethodno istaknutog, zaključeno je i da je u konkretnom slučaju Apelacioni sud u Novom Sadu ispravno postupio kada je određene relevantne akte koji se odnose na pokojnog A. H., tretirao kao validan dokaz da se radi o učesniku u ratnim zločinima, te takve akte poistovetio sa odlukom u smislu člana 2. stav 2. Zakona o rehabilitaciji. Radi se o dva takva akta, koja su međusobno povezana i kao takvi se mogu smatrati odlukom iz člana 2. stav 2. Zakona o rehabilitaciji, a to su:

1. prijava Komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 24. februara 1945. godine koja je evidentirana pod rednim brojem 1619. o zločinima okupatora i njihovih pomagača za „zločinca H. A., Mađara, starog 42 godine, stolara iz Bačkog Petrovog Sela“, u kojoj se navodi da je izvršio pljačku na štetu Jevreja. U prijavi se navodi da se nakon hapšenja svih Jevreja, žitelja Bačkog Petrovog Sela, pristupilo „da bi pravda bila zadovoljena“, inventarisanju svih stanova, da je inventarisanje izvršeno zlonamerno, na štetu oštećenih, jer najvrednije stvari i predmeti nisu uneti u inventar i da odgovornost za taj zločin snose oni koji su kao poverenici vlasti pravili inventar, među kojima je i „imenovani zločinac“ koji je potpisnik inventara. Ova prijava ima poseban značaj, jer je „praćena“ i *svojeručnim potpisom* A. H. na *inventarskoj listi* (onoj koja se odnosi na oduzimanje imovine od Jevreja), što je i formalno u prijavi označeno kao *potvrda u njoj sadržanih navoda*.

2. lista narodnih neprijatelja na kojoj je navedeno i ime A. H. iz Bačkog Petrovog Sela, pod rednim brojem 778. Ovu listu je sačinila Pokrajinska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini u elaboratu „Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini od 1941 – 1944, Druga grupa masovnih zločina – Armija“. Već sam naziv ove liste ukazuje da se radi o ratnim zločincima, bez obzira što se formalno oni označavaju kao „narodni neprijatelji“, a kao što je prethodno već objašnjeno u posleratnom vremenu iz shvatljivih razloga, nije uvek pravljena jasna i apsolutno precizna distinkcija između kategorije *narodnih neprijatelja* i *ratnih zločinaca*. Konačno i sam Zakon o rehabilitaciji propisuje da se pod licima koja ne mogu biti rehabilitovana odnosno licima iz člana 5. stav 3. tačka 3. Zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju (Službeni glasnik RS, br. 72/11), smatraju sva lica koja su odlukom vojnog suda ili drugog organa pod kontrolom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije od dana oslobođenja određenog mesta proglašena

za ratne zločince, odnosno učesnike u ratnim zločinima, sva lica koja su sudovi i drugi organi Demokratske Federativne Jugoslavije i Federativne Narodne Republike Jugoslavije, kao i Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača tokom Drugog svetskog rata proglasili da su ratni zločinci, odnosno učesnici u ratnim zločinima. Pod „drugim organom“, ovde svakako treba podrazumevati i Pokrajinsku komisiju za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini, a njen „elaborat“ u ovom slučaju, suštinski ima značaj *odluke*.

Iz svega prethodno navedenog proizlazi stav istaknut u izdvojenom mišljenju pisca ovog teksta kao sudije Ustavnog suda, da je rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine, dobro obrazloženo i da svakako nije proizvoljno. Ono se zasniva na načelima slobodne ocene dokaza i slobodnom sudijskom uverenju, a Apelacioni sud u Novom Sadu je sve svoje stavove i utvrđeno relevantno činjenično stanje obrazložio kako jasno i temeljno, tako i na ustavno-pravno sasvim prihvatljiv način.

Stoga nisu tačni navodi sadržani u odluci Ustavnog suda Srbije br. UŽ-4668/2015, da se radi o proizvoljnoj primeni prava, uz ilustraciju jednim „primerom“ iz prakse ESLJP, shodno kojoj „domaći sudovi, pored diskrecionog prava u pogledu toga koje će argumente i dokaze prihvatiti u konkretnom slučaju, imaju i obavezu da svoje odluke obrazlože na način tako da navedu jasne i razumljive razloge na kojima je ta odluka zasnovana“ (presuda ESLJP, *Kuznetsov i drugi protiv Rusije*, od 11. januara 2007. godine). Potpuno suprotno ovakvoj tvrdnji sadržanoj u odluci Ustavnog suda Srbije br. UŽ-4668/2015, Apelacioni sud u Novom Sadu je svoje rešenje Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine, potpuno i kvalitetno obrazložio, naveo jasne i razumljive razloge, te pri tom, rešenje Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine, uopšte i nije doneo rukovodeći se nekom svojom „diskrecionom ocenom“, već striktno na temelju načela slobodne ocene dokaza i slobodnog sudijskog uverenja.

Obrnuto, usvajanjem ustavne žalbe i poništavanjem rešenja Apelacionog suda u Novom Sadu Rehž 270/15 od 3. juna 2015. godine, Ustavni sud Srbije se neopravdano upustio u instanciono odlučivanje, a delimično čak i u osporavanje činjeničnog stanja, prethodno na validan način utvrđenog u pravnosnažno okončanom postupku pred redovnim sudovima.

REHABILITACIJA LJUDI KOJE JE SAMA ISTORIJA REHABILITOVALA

Ustavni sud Srbije je na svojoj sednici održanoj 4. aprila 2019. godine, doneo rešenje o odbacivanju ustavne žalbe, koja je izjavljena protiv rešenja Višeg suda u

Čačku Reh. 28/13 od 7. jula 2014. godine i rešenja Apelacionog suda u Kragujevcu Reh ž 160/14 od 24. novembra 2014. godine.

Pisac ovog teksta je glasao protiv predloga rešenja Ustavnog suda Srbije br. UŽ-1971/2018, ističući da u suštini ne smatra spornom izreku tog rešenja, kojom je ustavna žalba odbačena, iako bi inače, odluka o odbijanju ustavne žalbe, odnosno meritorno rešavanje načelno bilo mnogo adekvatnije, ali da bi i takvo rešenje o odbacivanju ustavne žalbe moglo biti prihvatljivo, ukoliko bi njegovo obrazloženje bilo celovitije i suštinski usmereno ne samo na čisto formalne razloge, već na ukazivanje na suštinu stvari, a to je da **žrtvama nespornog zločina, rehabilitacija nije potrebna**. Potom je pisac ovog teksta kao sudija Ustavnog suda napisao i saglasno izdvoje-no mišljenje (Službeni glasnik RS, br. 34/2019).

U saglasnom izdvojenom mišljenju ističe se da nije prihvatljivo objašnjenje Ustavnog suda koji u svom rešenju o odbacivanju ustavne žalbe br. UŽ-1971/2018, sumarno konstatuje da su redovni sudovi za svoje stavove dali jasne, precizne i logične zaključke, zasnovane na prihvatljivoj primeni i tumačenju merodavnog prava na utvrđeno činjenično stanje, te da tvrdnje podnosioca ustavne žalbe o povredi prava na pravično suđenje i prava na rehabilitaciju, zajemčenih odredbama člana 32. stav 1. i člana 35. Ustava nisu osnovane. Naime, nije sporno da nisu povređena navedena ustavna prava podnosioca ustavne žalbe, ali smatram da je takva konstatacija morala biti drugačije i znatno detaljnije obrazložena u odluci Ustavnog suda, u odnosu na koju izdvajam mišljenje.

Rezonovanje Ustavnog suda koji se u obrazloženju svog rešenja o odbacivanju ustavne žalbe ograničio na striktno formalnu konstataciju da Republika Srbija prema odredbama Zakona o rehabilitaciji nije odgovorna za radnje i akcije okupatorskih snaga za vreme trajanja Drugog svetskog rata na teritoriji Republike Srbije, smatram preterano formalnim/formalističkim, iako ono samo po sebi nije pogrešno, ali ipak nije i dovoljno, kako u konkretnom slučaju, tako što je mnogo važnije i iz bitnih načelnih razloga.

Naime, uopšte nije sporno da Republika Srbija nije odgovorna za radnje i akcije, okupatorskih snaga i njihovih pomagača, za vreme trajanja Drugog svetskog rata na teritoriji Srbije, ali uprkos tome, iz toga ipak ne proizlazi zaključak da samo i isključivo zbog toga, zahteve za rehabilitaciju žrtava okupatorskih snaga, kao i kvislinških formacija tokom Drugog svetskog rata i okupacije Kraljevine Jugoslavije, ne treba usvajati, te ih treba odbijati ili odbacivati.

Nije sporno da ne treba usvajati ustavne žalbe koje se odnose na rehabilitaciju žrtava okupatorskih snaga i njihovih pomagača, ali ne iz takvih krajnje formalnih razloga, kao što se to navodi u odluci Ustavnog suda u odnosu na koju izdvajam

mišljenje, već zato što takve ustavne žalbe suštinski nemaju bilo kakvog smisla, jer žrtvama zločina, vršenih u masovnim razmerama tokom izrazito brutalne okupacije, baš nikakva formalna rehabilitacija nije ni potrebna.

Takvo striktno formalno rezonovanje Ustavnog suda, bez meritornog razmatranja problema (ne)rehabilitacije u konkretnom slučaju, što se odnosi i na druge situacije kada se za žrtve zločina okupatora i kvislinga, zahteva rehabilitacija, je pogrešna iz sledećih osnovnih razloga, koji se svode na:

1. načelnu potrebu da se ukaže na besmislenost rehabilitovanja žrtava zločina okupatora i njihovih pomagača, što bi se primarno postiglo meritornim rešavanjem predmeta ustavnih žalbi koje se tiču takvih rehabilitacionih zahteva, tako što bi se takve ustavne žalbe odbijale, ali bi se to supsidijarno moglo postići i rešenjima o odbacivanju takvih ustavnih žalbi, ali samo uz njihovo adekvatnije obrazlaganje, navođenjem suštinskih razloga koji nalažu da se takve ustavne žalbe ne usvajaju, kao i

2. neophodnost detaljnog obrazlaganja zašto u konkretnom slučaju majci podnosioca ustavne žalbe bilo kakva rehabilitacija nije potrebna.

Odluka u predmetu po ustavnoj žalbi br. UŽ-1971/2018 bi iz načelnih razloga trebalo da bude meritorna. Sa stanovišta podnosioca ustavne žalbe to nije od (pre) velikog značaja, jer se njegova žalba svakako ne usvaja, ali je ovo veoma važno iz principijelnih razloga.

Potpuno je besmisleno odbacivati ustavnu žalbu uz lakonsku tvrdnju da Srbija ne odgovara za zločine okupatora i njihovih kolaboracionista, jer to uopšte i nije sporno, ali bi iz takve konstatacije čak mogao proizići i jedan užasan, pa donekle i opasan zaključak da bi se i te žrtve čak mogle/morale rehabilitovati, ali da to prosto nije „stvar Srbije“, već onih koji su činili zločine, što bi naravno, bilo apsurdno.

Stoga bi takve ustavne žalbe morale biti odbijane iz načelnog razloga da žrtvama ratnih zločina i drugih zločina okupatora i njihovih pomagača rehabilitacija uopšte nije potrebna, što znači da bi se takve odluke morale donositi i uz jedno potpunije obrazloženje. Samo se takvom odlukom izražava i pijetet prema žrtvama. Tako se ispoljava i jedan viši stepen respekta prema žrtvama zločina okupatora i njihovih pomagača tokom Drugog svetskog rata, te se ukazuje ne besmislenost ideje o nekakvoj rehabilitaciji nespornih žrtava.

Nije dovoljno, a nije ni dobro ograničavati se na krajnje formalne razloge prilikom odlučivanja o ustavnim žalbama koje se odnose na rehabilitaciju žrtava zločina okupatora i njihovih kolaboracionista, te samo navoditi da Srbija ne odgovara za zločine okupatora tokom Drugog svetskog rata, jer bi onda, iz toga proizišao, odnosno mogao proizići i krajnje naopak zaključak da ne samo što za te zločine odgovara okupator, a ne Republika Srbija, već bi žrtve takvih zločina ipak mogle/trebalo da

budu rehabilitovane, ali da odluku o tome ne može, odnosno ne treba da donose organi Republike Srbije, već organi nekih drugih država, sukcesora nekadašnjih okupatora Kraljevine Jugoslavije. Ako se samo na tome temelje rešenja o odbacivanju takvih ustavnih žalbi (odnosno odluke o odbijanju takvih zahteva u redovnom sudskom postupku), onda je to potpuno pogrešno, a čak mislim i da je cinično. Suština je u tome da žrtvama zločina okupatora i njegovih pomagača, odnosno „kvislinga“, baš nikakva rehabilitacija nije potrebna.

Bilo je neophodno da Ustavni sud u svom rešenju o odbacivanju ustavne žalbe koju je podneo Ž.K., tvrdeći da je potrebna rehabilitacija njegove majke D.K., posebno i striktno konstatuje da je sada pokojna D. K., majka podnosioca ustavne žalbe bila žrtva zločina okupatora i kvislinških formacija tokom Drugog svetskog rata.

I samo formiranje Banjičkog logora, u kojem je protivpravno bila zatočena sada pokojna D. K., bio je element i manifestacija zločina okupatora i njihovih pomagača tokom Drugog svetskog rata.

Banjički logor je od formiranja i tokom celokupnog svog postojanja bio deo sistema logora i zatvora u okupiranoj Srbiji i uopšte u Kraljevini Jugoslaviji, tokom Drugog svetskog rata i segment jednog protivpravnog stanja stvorenog okupacijom, koja je podrazumevala i sistematsko vršenje zločina od strane okupatora i njihovih pomagača.

Sve žrtve zločina okupatora i kvislinških formacija u Srbiji i uopšte, u Kraljevini Jugoslaviji, tokom Drugog svetskog rata, kako one koje su pogubljene, tako i sve druge, poput ljudi koji su lišavani slobode u logorima, mučeni, zlostavljani, protivpravno zatvarani, deportovani, prisiljavani na prinudni rad i povređivani na druge načine, su samim tim što su mnogi pripadnici okupatorskih i kvislinških snaga pravnosnažno osuđeni za ratne i druge zločine, doživeli svoju punu satisfakciju, kako u istorijskom smislu, tako i u moralnom i pravnom smislu.

Kao žrtva zločina, sada pokojna D. K., ne samo da u formalnom smislu nema pravo na rehabilitaciju, već njoj suštinski rehabilitacija *nije ni potrebna*.

Iz svega prethodno navedenog proizlazi da bi u rešenju o odbacivanju ustavne žalbe u konkretnom slučaju, ili što bi bilo bolje i adekvatnije, u odluci o odbijanju ustavne žalbe, Ustavni sud morao izraziti svoj jasan stav da bi bilo ne samo protivpravno, već u jednom moralnom smislu krajnje cinično sada rehabilitovati žrtve masovnih i sistematskih zločina okupatora i njihovih domaćih pomaganja tokom Drugog svetskog rata, baš zato što su ti zločini nesporni kako u istorijskom, tako i u striktno formalno-pravnom smislu.

Kada bi se pogrešno i nepotrebno rehabilitovale žrtve zločina okupatora i njihovih kolaboracionista tokom Drugog svetskog rata u Srbiji, to ne samo da bi bilo

protivpravno, već bi to bilo, kako u istorijskom smislu, tako i u elementarnom životnom smislu, potpuno besmisleno, pa čak i apsurdno, a naročito s obzirom da su zločini okupatora, poput onih izvršenih u Banjičkom logoru, bili sistematski i masovni.

Iz prihvatanja kao opravdanih i takvih rehabilitacionih zahteva, poput konkretnog koji je predmet ustavne žalbe br. UŽ-1971/2018, mogla bi proizići apsurdna i suštinski ne samo protivpravna, već i izrazito nemoralna situacija, da kako su relativno retki zahtevi za rehabilitaciju ovakvih žrtava zločina, te s obzirom da su mnoge žrtve zločina, baš zbog učinjenih zločina ostale bez potomaka, tako da uopšte i nema lica koja bi pokrenula postupak njihove „rehabilitacije“, jedan ogroman broj žrtava zločina ostane „ner rehabilitovan“, a da „rehabilitovan“ bude jedan sasvim mali broj žrtava u odnosu na ukupan broj žrtava zločina okupatora i njegovih pomagača tokom Drugog svetskog rata. Ova činjenica, a na temelju svega prethodno izloženog, predstavlja i osnovni razlog zašto je pisac ovog teksta izdvojio mišljenje u odnosu na rešenje Ustavnog suda br. UŽ-1971/2018, smatrajući da je to rešenje moralo biti obrazloženo na takav suštinski način, a ne limitiranjem na striktno formalne razloge.

REHABILITACIJE LJUDI KOJI SU KAO IDEOLOŠKI PROTIVNICI/ OPONENTI PRAVNOSNAŽNO OSUĐENI U SFRJ

Ustavni sud Srbije je na svojoj sednici održanoj 22. novembra 2018. godine, doneo odluku o odbacivanju ustavne žalbe D.Đ. i S.Lj, koja je izjavljena protiv rešenja Apelacionog suda u Novom Sadu Reh. Ž. 194/15 od 24. decembra 2015. godine.

Pisac ovog teksta je kao sudija Ustavnog suda izrazio svoje neslaganje sa odlukom Ustavnog suda br. UŽ-1982/2016, donetom većinom glasova sudija Ustavnog suda, kojom se osporava pravnosnažno odbijanje zahteva za rehabilitaciju podnosioca ustavne žalbe (Službeni glasnik RS, br. 3/2019).

I na sednici Ustavnog suda pisac ovog teksta je izneo svoj stav da mu prihvatljivije deluje rešenje prvostepenog suda, nego potom, rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu, kojim je prvostepeno rešenje preinačeno, te zahtev za rehabilitaciju odbijen.

Veoma je neubedljivo obrazloženje Apelacionog suda, a predlagači ističu i da su u identičnim situacijama već donošene odluke o usvajanju zahteva za rehabilitaciju, pa se postavlja pitanje povrede prava na pravnu sigurnost. Ne deluje argumentovano ni “formalno-legalistički” argument da su “predlagači u krivičnom postupku osuđeni za tada postojeće krivično delo” i tako dalje, kada se pri tom, radi o krivič-

nom delu koje je po definiciji izrazito ideološkog karaktera – kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja u kombinaciji sa udruživanjem radi neprijateljske delatnosti.⁷

U krivičnopravnom sistemu SFRJ nije postojalo krivično delo koje je bilo više ideološkog karaktera od udruživanja radi neprijateljske delatnosti i to u vezi sa kontrarevolucionarnim ugrožavanjem društvenog uređenja, uz naravno i čuveni “delikt mišljenja”, odnosno neprijateljsku propagandu. Tu naravno, ima i izuzetaka, kao kada se takva krivična dela u praksi odnose na teroriste i slično, ali ovde nije bilo elemenata nekakvog terorističkog delovanja u tom vremenu, kao, na primer, obrnuto, kada se radilo o ustaškim teroristima, ili teroristima i separatistima na Kosovu i Metohiji, naročito kada je postojala sprega sa stranim službama koje su težile razbijanje SFRJ i tako dalje.

Treba imati u vidu i ciljeve tih ljudi, “predlagača” rehabilitacije, a potom podnosilaca ustavne žalbe, koji su se zalagali za “ujedinjenu Evropu”, demokratiju i višestranački sistem. Oni su očigledno bili veoma naivni tih 70-ih godina, čak i sa elementima izvesne “smušenosti”. Na primer, u Statutu njihove organizacije se čak spominje i nekakva “vojska”, ali isti taj Statut pri tom, strogo zabranjuje bilo kakvo nasilno delovanje, a naročito sabotaze, diverzije i slično, te čak propisuje da se takvi akti moraju prijaviti državnim vlastima. Iz ovoga proizlazi da su podnosioci ustavne žalbe po svemu sudeći, svojevremeno osuđeni ipak iz ideoloških razloga, a pri tom je svega desetak godina od te osude, u Srbiji uveden višepartijski sistem, država definisana kao demokratska, odnosno uvedena je demokratija kao oblik političkog režima.

Pisac ovog teksta je glasao protiv predloga odluke Ustavnog suda Srbije br. UŽ-1982/2016, a odluku koja je iz tog predloga proizišla, smatra pogrešnom iz tri osnovna razloga, koji su međusobno logički povezana, a to su:

1. Neuviđanje da su krivična dela za koja su svojevremeno pravnosnažno osuđeni podnosioci ustavne žalbe u konkretnom slučaju izrazito ideološkog karaktera, te da iz toga, bez obzira na formalne karakteristike krivičnog postupka (pravo na odbranu, propisanost krivičnog dela u tadašnjem Krivičnom zakonu SFRJ i tako dalje), proizlazi zaključak da se očigledno radi o osudi iz *ideoloških razloga*;

⁷ Inače, na sednici Ustavnog suda (što je zabeleženo i u elektronskom komentaru), pisac ovog teksta je kao sudija istakao svoj načelni stav da bi bilo opravdano da se o ustavnoj žalbi br. UŽ-1982/2016, svakako rešava meritorno, a ne da se ona u jednoj vrsti „preliminarnog“ i „sumarnog“ odlučivanja, rešenjem Ustavnog suda odbaci. Naime, važnost pitanja rehabilitacije u konkretnom slučaju, gde ne treba zaboraviti da su podnosioci ustavne žalbe *prvo rehabilitovani* od strane prvostepenog suda (Viši sud u Šapcu, br. 4-Reh 51/2014, od 5. marta 2014. godine), da bi zatim ta odluka bila *preinačena na njihovu štetu* od strane žalbenog suda (Apelacioni sud u Novom Sadu, Reh ž. 194/15 od 24. decembra 2015. godine), nameće potrebu *meritornog rešavanja*.

2. Pogrešno ograničavanje Ustavnog suda samo na *formalnu ocenu* „pravne ispravnosti“ *krivičnog postupka* i iz njega proizišle osuđujuće presude u odnosu na podnosiocce ustavne žalbe, a bez nužnog povezivanja sa onim što je u stvari, bio predmet konkretnog krivičnog postupka, a to su krivična dela koja su kako inače, tako i posebno u konkretnom slučaju, bila izrazito ideološkog karaktera.

3. Neshvatanje da je „**sama istorija dala za pravo**“ podnosiocima ustavne žalbe, jer su svi oni osnovni ciljevi, za koje su se oni zalagali i „organizovali“ u doba SFRJ, veoma brzo nakon pravnosnažnih osuda (a danas je to već jedna društvena „matrica“), ili ostvareni (višepartijski sistem i demokratija), ili su deo zvanične spoljne politike (članstvo u EU).

Podnosioci ustavne žalbe su pravnosnažno osuđeni za dva krivična dela: 1) kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja i 2) udruživanje radi neprijateljske delatnosti.

KRIVIČNO DELO KONTRAREVOLUCIONARNOG UGROŽAVANJA DRUŠTVENOG UREĐENJA I OSNOVNE SPECIFIČNOSTI KRIVIČNIH DELA PROTIV OSNOVA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVNOG DRUŠTVENOG UREĐENJA I BEZBEDNOSTI SFRJ

Krivično delo kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja koje je postojalo do samog kraja krivičnog prava socijalističke Jugoslavije. Proisteklo je iz jedne „prve verzije“ te vrste delikta, sadržane u članu 100. Krivičnog zakonika FNRJ iz 1951. godine, gde je inkriminacija kontrarevolucionarnog napada na državu i društveno uređenje bilo prvo i „uvodno“ krivično delo u okviru Glave desete tog Zakonika, čiji je naslov bio „Krivična dela protiv naroda i države“.

Krivično delo kontrarevolucionarnog napada na državu i društveno uređenje je postojalo kada se učini delo upravljeno na to da se silom ili drugim protivustavnim putem obori vlast radnog naroda ili svrgnu izabrana ustavnom utvrđena predstavnička tela, savezna, republička, autonomna ili lokalna, kao i izvršni organi tih predstavničkih tela ili se učini delo upravljeno na to da se potkopa ekonomska osnova socijalističke izgradnje ili se učini delo upravljeno na to da se razbije jedinstvo naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije, ili da se ukloni ili drugi protivustavnim putem promeni federativno uređenje države. Ovo krivično delo je bilo umišljajnog karaktera, a nije se zahtevala i posebna namera učinioaca. Čak je u sudskoj praksi zauzet stav da se kontrarevolucionarni napad na državno i društveno uređenje može izvršiti ne samo sa direktnim umišljajem, već i sa eventualnim umišljajem, što znači, kako onda kada je učinilac bio svestan svog dela i hteo njegovo izvršenje, tako i onda

kada je bio svestan da usled njegovog činjenja ili nečinjenja može nastupiti zabranjena posledica, pa je pristao na njeno nastupanje (Zlatarić, 1958, str. 10).

U krivičnopravnoj teoriji se uglavnom, insistiralo prilikom definisanja suštine kontrarevolucionarnog napada na državno i društveno uređenje, na isticanju ideoloških temelja tog krivičnog dela, poput objašnjenja da se tim krivičnim delom „inkriminišu napadi na osnove državnog i društvenog uređenja“, pri čemu te osnove „predstavljaju tekovine narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije, pa se zato delatnosti protiv revolucije i nazivaju kontrarevolucionarnim napadom na državno i društveno uređenje“ (Radovanović, Đorđević, 1977, str. 1977).

Krivično delo kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja (član 114. KZ SFRJ), je bilo *izrazito ideološkog karaktera*. Ovo je očigledno već iz samih osnovnih karakteristika određenih krivičnih dela iz nekadašnje Glave petnaest KZ SFRJ – *Krivična dela protiv osnova socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja i bezbednosti SFRJ*. Tu spadaju sledeće osnovne specifičnosti krivičnih dela protiv tadašnjeg društvenog uređenja (Bačić i sar., 1986, str. 410-412):

1. Ova krivična dela imaju *izrazito klasni karakter*, što znači da se njima štite određeni društveno-ekonomski i politički odnosi, dakle oni interesi koji odgovaraju onim društvenim snagama koje su stvorile određeni društveno-ekonomski i politički sistem i koje taj sistem podržavaju, a kada je reč o društveno-ekonomskom i političkom sistemu nekadašnje SFRJ, treba naravno imati u vidu da se radilo jednopartijskom sistemu, čije su odlike bila tzv. demokratski centralizam, formalno „vlasti radničke klase“ i tako dalje, a kojim je suštinski monopolistički vladao Savez komunista, što znači da se svakako nije radilo o demokratskom društveno-političkom sistemu.

2. Krivična dela protiv društvenog uređenja i bezbednosti SFRJ su bila u osnovi *politička krivična dela*, pri čemu njihov politički karakter proizlazi iz zaštitnog objekta, kao i motiva iz kojih se takva krivična dela najčešće vrše.

3. U krivičnopravnoj teoriji SFRJ se isticalo da je „priroda nekih krivičnih dela protiv društvenog uređenja i bezbednosti zemlje takva da bi krivičnopravna represija bila iluzorna, pa i nemoguća ako dođe do ostvarivanja posledice koja je bila cilj izvršenja krivičnog dela“, što je razlog za izuzetno veliko *širenje zone kažnjivosti*, koja obuhvata ne samo kažnjivi pokušaj, već i pripremanje, kao i „sve druge radnje koje su podobne da ugroze društvene vrednosti određene u opisu ovih krivičnih dela“. Već takva suštinski preširoka zona kažnjivosti, koja omogućava i izuzetno široka tumačenja u praksi (suprotno zahtevima iz načela zakonitosti), ukazuje kako na izrazito ideološki karakter ovih krivičnih dela, već i na njihov nedopustivo represivan karakter.

4. Ova krivična dela se bez obzira na njihov naziv, suštinski svode najčešće na pružanje zaštite nosiocima vlasti, a kako je nesumnjivo „vlast“ u SFRJ bila nedemokratskog karaktera (naročito sa stanovišta današnjih standarda, ali i uopšte sa stanovišta višepartijskog političkog sistema i „klasične“ demokratije kao oblika političkog režima), onda je takva zaštita po logici stvari, izrazito ideološkog karaktera.

Naravno, nisu sva krivična dela iz Glave petnaest KZ SFRJ bila ideološkog karaktera, niti su samim tim, imala prethodno navedene osobenosti, koje se tiču samo određene vrste krivičnih dela iz te Glave KZ-a SFRJ. Naime, u grupu krivičnih dela iz Glave petnaest KZ SFRJ, spadaju i „klasična krivična dela protiv bezbednosti države“, kao što su ubistvo iz neprijateljskih pobuda prema SFRJ, nasilje iz neprijateljskih pobuda prema SFRJ, oružana pobuna i terorizam.

Konačno u grupu krivičnih dela iz Glave petnaest KZ SFRJ spadala su i neka krivična dela koja se mogu smatrati klasičnom **veleizdajom**, kao što su to ugrožavanje teritorijalne celine, sprečavanje borbe protiv neprijatelja, ugrožavanje nezavisnosti, služba u neprijateljskoj vojsci, pomaganje neprijatelju, podriivanje vojne i odbrambene moći, te *priznavanje kapitulacije i okupacije*.

Takva prethodno navedena krivična dela, bez obzira što su bila sadržana u Glavi krivičnih dela (*Krivična dela protiv osnova socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja i bezbednosti SFRJ*), čiji je sam naslov izrazito ideološkog karaktera i u okviru kojih su neka krivična dela očigledno ideološke prirode, predstavljaju *klasičan kriminalitet* usmeren protiv države, ali neposredno ili posredno i protiv građana, kao što je to posebno upadljivo u slučaju terorizma. Tada se radilo o krivičnim delima protiv bezbednosti države, ali najčešće i samih građana i njihovih dobara. Takva krivična dela (terorizam, oružana pobuna i tako dalje), bila su u funkciji legitimne zaštite države i njenog pravnog sistema, ali takođe u funkciji zaštite građana, što je posebno tipično kod krivičnih dela te vrste sa elementima nasilja, poput oružane pobune, terorizma i slično.

Učinioci takvih krivičnih dela „protiv države“ su bili „klasični kriminalci“, čak kada se radi o terorizmu i posebno opasni učinioci krivičnih dela. To se primećuje i u našoj krivičnopravnoj doktrini tog doba, pa se tako ističe da se „ova krivična dela pod različitim nazivima javljaju u zakonodavstvu svake države“, a „to su krivična dela kojima se napada na društveno uređenje i sistem vlasti u jednoj zemlji“ (Atanacković, 1985, str. 9). To, međutim, nije uvek bio slučaj kada se radi o drugoj vrsti krivičnih dela iz Glave petnaest KZ SFRJ, poput kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja i udruživanja radi neprijateljske delatnosti, onda kada je to udruživanje vršeno „radi kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja“ ili iz drugih „ideološko-političkih motiva“, a ne u cilju vršenja krivičnih dela sa elementima nasilja, odnosno krivičnih dela kao što su oružana pobuna, terorizam i

tako dalje, koja su kao što je prethodno objašnjeno u suštini oblici *klasičnog kriminaliteta usmerenog protiv države i pravnog sistema*, ali bilo posredno bilo nekada i neposredno (kao kada se radi o terorizmu) i protiv građana.

Sam normativni sadržaj inkriminacije iz člana 114. KZ SFRJ (kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja) je očigledno *naglašeno ideološkog karaktera*, a pri tom, što je od posebnog značaja, veliki deo normativnog sadržaja te inkriminacije očigledno ima karakter *kaučuk norme*, što je izrazito suprotno *lex stricta* i *lex certa* elementima načela zakonitosti, što znači zahtevima da krivičnopravne norme budu takve da *nisu podobne za preširoka tumačenja*, te da načelno moraju imati veoma visok nivo *određenosti* i *preciznosti*.

Naime i u krivičnom zakonodavstvu SFRJ, je važno načelo zakonitosti,⁸ što znači da je i u to vreme postojala dužnost zakonodavca da u što je moguće većoj meri ostvari zahtev sadržan u elementu *lex certa* načela zakonitosti, što se odnosi na neophodnost da krivičnopravne norme kojima se formulišu konkretne inkriminacije, budu precizne u što je moguće većoj meri, a načelno se smatra i da što je značajnije i važnije određeno krivičnopravno pitanje, to određenije i preciznije ono mora biti regulisano u krivičnom zakonu (Škulić, 2022, str. 17). Ovo nije bio slučaj sa izrazito ideološko-političkim krivičnim delom, kao što je kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja. Sudska praksa je u pogledu ovog krivičnog dela, takođe, bila donekle sklona i širim tumačenjima, pa se tako u jednoj presudi tadašnjeg Vrhovnog suda Hrvatske (Vrhovni sud Hrvatske 1 Kž 278/73, od 10 juna 1973. godine), navodi: „Što se tiče umišljaja, on kod jednog od suizvršilaca, može biti više određen, dok je kod drugog dovoljna i samo svijest o međusobnoj suradnji u izvršenju jedne djelatnosti, a da pri tome nije potrebno da je ova svijest, tj. saznanje o suradnji postojala još u pogledu izvršenja pojedinih radnji“ (Čejović, 1986, str. 5).

Moglo bi se čak smatrati da iz samog *naziva* krivičnog dela iz člana 114. KZ SFRJ proizlazi kako njegov naglašeni ideološki karakter, tako i njegova suštinska nelegitimnost. Naime, osnovni cilj te inkriminacije je *zaštita revolucionarnih teokovina*, odnosno rezultata svojevremeno uspešno sprovedene *revolucije* u Jugoslaviji, ali sama ta revolucija je sa stanovišta pravnog sistema Kraljevine Jugoslavije, bila striktno nelegalna i svodila se na nasilno protivustavno rušenje tadašnje vlasti i to u uslovima ratne okupacije i rasparčavanja okupirane zemlje, kada je čak na delu okupirane teritorije (tzv. NDH), sprovedeno sistematsko genocidno uništenje srpskog naroda.

Da revolucija u kombinaciji sa narodno-oslobodilačkom borbom, ali i brutalnim građanskim ratom na teritoriji okupirane Kraljevine Jugoslavije, nije uspešno

⁸ Više o tome videti u Stojanović (2024, str. 28).

realizovana, odnosno da „revolucionari nisu pobedili“, svi učesnici „revolucije“ bi se mogli smatrati učiniočima određenih krivičnih dela učinjenih protiv države, tj. protiv Kraljevine Jugoslavije. Ovo je samo jedna ilustracija mogućeg pogleda na suštinu krivičnog dela kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja, ali naravno, ipak ne treba ići predaleko u ovakvim zaključcima, jer SFRJ, kao izraz kontinuiteta socijalističke Jugoslavije nastale nakon Drugog svetskog rata (DFJ i FNRJ), te država nastala u suštini jednom vrstom revolucionarnog prevrata, je bila međunarodno priznata, imala je svoj uređeni pravni sistem, koji se između ostalog odlikovao i znatno višim stepenom prava i sloboda u odnosu na druge tadašnje socijalističke države (države tzv. real-socijalizma), ali ona pri tom, svakako *nije bila demokratska država* i nesporno je bila *jednopartijska*, a kao izraz tih njenih karakteristika, u krivičnom zakonodavstvu SFRJ je bilo i krivičnih dela koja su imala izrazito *ideološki* karakter.

Krivično delo kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja je postojalo kada izvršilac učini delo, koje je opciono upravljeno na:

1. Ograničavanje ili obaranje vlasti radničke klase i radnih ljudi;
2. Podrivanje ustavom utvrđenog društveno-ekonomskog uređenja, društveno političkog sistema ili sistema samoupravljanja;
3. Protivustavno svrgavanje organa društvenog samoupravljanja i vlasti, njihovih izvršnih organa ili predstavnika najviših državnih organa;
4. Podrivanje ekonomske osnovice zemlje;
5. Razbijanje bratstva i jedinstva ili narušavanje ravnopravnosti naroda i narodnosti; ili
6. Protivustavnu promenu federativnog uređenja države.

KRIVIČNO DELO UDRUŽIVANJA RADI NEPRIJATELJSKE DELATNOSTI

Krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz člana 136. KZ SFRJ je imalo *dva osnovna oblika*. Prvi oblik je postojao kada izvršilac stvara zaveru, bandu, grupu ili drugo udruženja radi vršenja određenih krivičnih dela iz Glave petnaest KZ SFRJ, među koja je spadalo i kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja. Drugi oblik ovog krivičnog dela je postojao kada određeno lice postane član takve zavere, bande, grupe ili drugog udruženja čiji je cilj vršenje određenih krivičnih dela iz Glave petnaest KZ SFRJ.

U krivičnopravnoj teoriji se *ratio legis* krivičnog dela udruživanja radi neprijateljske delatnosti objašnjavao time da je to krivično delo neophodno „imajući u vidu

posebnu društvenu opasnost krivičnih dela protiv osnova socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja“ (Lazarević, 1991, str. 38).

I krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti je bilo pretežno ili bar delom, ideološkog karaktera, što se vidi već iz samog njegovog naziva, ali samo onda kada se udruživanje odnosilo na „ideološka krivična dela“, poput kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja, a ne na i neka druga „klasična“ krivična dela protiv države, kojima se najčešće povređuju i neka klasična dobra građana, kao što je na primer, terorizam. Naravno, kao i svaki oblik „zavere u krivičnopravnom smislu“, odnosno inkriminisanja samog stvaranja određenog oblika „kriminalnog organizovanja“, kao i samog članstva u takvoj organizaciji, ono po logici stvari, predstavlja jednu „fleksibilnu“ krivičnopravnu konstrukciju, koja je u praksi često na samoj „ivici“ načela zakonitosti.⁹

OSNOVNI ARGUMENTI ZAŠTO JE ISTORIJA DALA ZA PRAVO KONKRETNIM LICIMA OSUĐENIM ZA KRIVIČNO DELO KONTRAREVOLUCIONARNOG UGROŽAVANJA DRUŠTVENOG UREĐENJA I NEPRIJATELJSKOG UDRUŽIVANJA, A U ODNOSU NA KOJE JE NEOPRAVDANO ODBIJEN ZAHTEV ZA REHABILITACIJU

U konkretnom slučaju odbijanja rehabilitacije koji je objašnjen u prethodnom tekstu, ispoljava se kako jedan potpuno nepotreban i u osnovi loš, te pravno neutemeljen - krajnje formalistički pristup Ustavnog suda, tako i činjenica da je sama „istorija dala za pravo“ konkretnim ljudima koji neopravdano nisu rehabilitovani.

FORMALISTIČKI PRISTUP USTAVNOG SUDA

Formalistički pristup Ustavnog suda, koji smatra da su podnosioci ustavne žalbe svojevremeno pravnosnažno osuđeni za tada postojeće krivično delo (što je samo formalno u skladu sa načelom zakonitosti), te da su u krivičnom postupku imali

⁹ Na primer, krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti, iako je to bila konkretna inkriminacija, a ne oblik saučesništva, kao što je to inače, tipična krivičnopravna konstrukcija zavere u krivičnom pravu SAD, ima i određene sličnosti sa poznatim institutom iz postupka pred „Haškim tribunalom“, a to je „zajednički (udruženi) zločinački poduhvat“, koji se prema svom nazivu na engleskom jeziku *Joint Criminal Enterprise* označava skraćeno i kao „JCE“.

To je onda dalo lepu priliku nekim duhovitim pravnicima da imajući u vidu praksu Haškog tribunala i osobenosti te krivičnopravne konstrukcije koja izuzetno široko proteže granice odgovornosti za bilo koje krivično delo proisteklo iz veoma maglovite koncepcije „udruženog zločinačkog poduhvata“, u pogledu skoro svakog aktuelnog ili mogućeg „učesnika“ takvog poduhvata, skraćenicu „JCE“, objasne kao „*Just to Convict Everyone*“, odnosno „zgodno da se osudi bilo ko/svako“. Više o tome videti u Škulić (2022, str. 249-250). Uporedi i sa Čučilović (2021, str. 81-97).

legitimno pravo na odbranu, je ovde po mom mišljenju pogrešan, jer se tu gubi iz vida *suština stvari*, a to je da uopšte nema značaja kakav je bio konkretan krivični postupka (poput kvaliteta prava na odbranu, koje uključuje i pravo na branioca, postojanja/korišćenja prava na žalbu i tako dalje), kada je sam *predmet tog krivičnog postupka* bio izrazito ideološkog karaktera. Tada bez obzira na osobine konkretnog krivičnog postupka osuda za takva *ideološka krivična dela*, po logici stvari, postaje *osuda iz ideoloških razloga*.

Pored ovoga, podnosioci ustavne žalbe su s pravom isticali i to valjano obrazložili primerima iz sudske prakse da su nadležni sudovi u Republici Srbiji, u postupcima rehabilitacije, u identičnim činjeničnim i pravnim situacijama donosili drugačije – usvajajuće odluke.

Kada bi za ocenu da nema uslova za rehabilitaciju i da se ne radi o osudi iz ideoloških razloga, bilo apsolutno dovoljno to što je krivično delo za koje je konkretno lice osuđeno, postojalo kao krivično delo u vreme osude, onda na primer, ni većina „Golootočana“, ne bi mogla biti rehabilitovana, jer je veliki broj njih (a bilo je naravno i mnogo „Informbirovaca“ koji su osuđeni u jednoj vrsti „administrativnog postupka“, dakle čak ne ni za krivična dela i ne od strane suda), bio osuđen u krivičnom postupku i za tada postojeća krivična dela, čak i krivična dela kao što je špijunaža.

Naravno, kako je i istorijski nesporno da je ogroman broj zatočenika na Golom Otoku, odnosno uopšte ljudi osuđenih kao „Informbirovci“, čak i prema tadašnjim kriterijumima, bio potpuno nevin, odnosno da nisu bili čak ni simpatizeri Informbiroa, da su bili lojalni svojoj državi i slično, a da su i oni koji su se izjasnili za Informbiro, bili osuđeni primarno iz ideoloških razloga, nije sporno ni u postupku pred redovnim sudovima, kao ni u postupku pred Ustavnim sudom, da svi ti ljudi zaslužuju rehabilitaciju. Dakle, već ovaj primer jasno ukazuje da ne može ni u kom slučaju da bude dovoljno za ocenu da nema uslova za rehabilitaciju i da se ne radi o osudi iz ideoloških razloga, samo to što je konkretno krivično delo za koje je neko osuđen, u vreme osude *postojalo kao krivično delo* u skladu sa tada važećim krivičnim zakonodavstvom.

Konačno, u Srbiji je rehabilitovan veliki broj ljudi, često i na temelju prilično konfuznih kriterijuma, naročito u vreme važenja prvog Zakona o rehabilitaciji iz 2006. godine (Službeni glasnik RS, br. 33/2006), kada je postupak rehabilitacije imao jednostepeni karakter, ako je zahtev za rehabilitaciju usvojen, a mogao je biti drugostepen, samo po žalbi predlagača, ukoliko je prvostepeni sud odbio zahtev za rehabilitaciju, ali i kasnije, prema sada važećem zakonu iz 2011. godine (Službeni glasnik RS, br. 92/2011), kada je postupak rehabilitacije bitno promenjen, te kada je omogućeno da se odvija u dva stepena, bilo po žalbi predlagača (kada je zahtev odbijen), bilo javnog tužioca (kada je zahtev usvojen).

Deo postupaka rehabilitacije je imao svoj „epilog“ i pred Ustavnim sudom. U svom prvom izdvojenom mišljenju u odnosu na jednu odluku Ustavnog suda (UŽ-4668/2015), nisam se saglasio sa poništavanjem odluke Apelacionog suda u Novom Sadu, kojom je odbijen zahtev za rehabilitaciju čoveka koji je svojevremeno osuđen zbog učestvovanja u zločinu nad Jevrejima tokom Drugog svetskog rata. U tom izdvojenom mišljenju sam posebno istakao da se standard suđenja, pa i uopšte pravnog rezonovanja, nikako ne može posmatrati „mehanički“ i „uprošćeno“, te apriorno smatrati istim/istovetnim, pa čak ni sličnim, u bitno različitim vremenskim periodima, koji se između ostalog, odlikuju i značajno drugačijim društvenim okolnostima, koje su po logici stvari, neodvojivo povezane i sa pravnim sistemom uopšte, pa i njegovim kaznenim segmentom.

Kada se radi o izdvojenom mišljenju autora ovog teksta, ne može se realno tvrditi da je standard suđenja u vremenu kada su sadašnji podnosioci ustavne žalbe oglaseni krivim, bio na niskom nivou, čak ni prema sadašnjim merilima i nimalo nije sporno da su podnosioci ustavne žalbe pravnosnažno osuđeni za tada postojeća krivična dela u regularnom krivičnom postupku, ali to samo po sebi, u ovom konkretnom slučaju ipak nije relevantno, jer su sama krivična dela za koja su podnosioci ustavne žalbe tada pravnosnažno osuđeni, bila izrazito *ideološkog karaktera*.

ISTORIJSKI RAZLOZI ZA USVAJANJE USTAVNE ŽALBE
I REHABILITACIJU KONKRETNIH LJUDI
/PODNOŠILACA USTAVNE ŽALBE/REHABILITANATA
U POSTUPKU PRED REDOVNIM SUDOVIMA

Podnosioci ustavne žalbe su presudom Okružnog suda u Šapcu K. 36/79 od 8. avgusta 1979. godine oglaseni krivim zbog toga što su, kao saizvršioци, izvršili krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz člana 136. stav 2. u vezi stava 1. KZ SFRJ, a u vezi krivičnog dela kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja iz člana 114. KZ SFRJ i osuđeni, i to D. Đ. na kaznu zatvora od pet godina i šest meseci, a S.A. na kaznu zatvora od tri godine i šest meseci, u koju im je uračunato i vreme provedeno u pritvoru. Presudom Vrhovnog suda Srbije Kž. 856/79 od 21. februara 1980. godine, potvrđena je prvostepena osuđujuća presuda.

Suština se ovde svodi na to da je sama *istorija dala za pravo podnosiocima ustavne žalbe*. Naime, oni su pre svega osuđeni zbog zalaganja za:

1. Višepartijski sistem,
2. Demokratiju i
3. Ujedinjenu Evropu.

Svega desetak godina od pravnosnažnosti osuđujuće presude u odnosu na sadašnje podnosiocce ustavne žalbe, u Srbiji je Ustavom iz 1990. godine i pratećim zakonima, uveden višepartijski sistem. Tadašnja SR Jugoslavija i Srbija u njenom sastavu, su bile države koje su se odlikovale demokratijom kao oblikom političkog režima. Srbija je demokratska država i u skladu sa važećim Ustavom iz 2006. godine.

Prema članu 1. Ustava Srbije iz 1990. Republika Srbija je demokratska država svih građana koji u njoj žive, zasnovana na slobodama i pravima čoveka i građanina, na vladavini prava i socijalnoj pravdi. U članu 2. stav 1. Ustava Srbije iz 1990. godine, bilo je propisano da suverenost pripada svim građanima Republike Srbije, a odredbama člana 2. stav 2. Ustava Srbije iz 1990. godine, bilo je utvrđeno da građani ostvaruju suverenost referendumom, narodnom inicijativom i preko svojih slobodno izabranih predstavnika.

Prema članu 44. stav 1. Ustava Srbije iz 1990. godine, „jamči se sloboda političkog, sindikalnog i drugog organizovanja i delovanja i bez odobrenja, uz upis u registar kod nadležnog organa. U članu 42. Ustava Srbije iz 1990. godine proklamovano je *opšte aktivno i pasivno biračko pravo*: „Građanin koji je navršio 18 godina života ima pravo da bira i bude biran u Narodnu skupštinu i u druge organe i izborna tela. Izbori su neposredni, biračko pravo je opšte i jednako, a glasanje je tajno. Kandidata za narodnog poslanika i za druge organe i izborna tela može predložiti politička stranka, druga politička organizacija ili grupa građana.“

Prema članu 2. stav 1. važećeg Ustava Srbije iz 2006. godine, suverenost potiče od građana koji je vrše referendumom, narodnom inicijativom i preko svojih slobodno izabranih predstavnika. Prema članu 5. stav 1. važećeg Ustava Srbije iz 2006. godine, jemči se i priznaje uloga političkih stranaka u demokratskom oblikovanju političke volje građana.

Odredbom člana 5. stav 1. važećeg Ustava Srbije iz 2006. godine, propisano je: *Osnivanje političkih stranaka je slobodno*. Prema članu 55. stav 1. važećeg Ustava Srbije iz 2006. godine, „jemči se sloboda političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja i pravo da se ostane izvan svakog udruženja“.

Dakle, od 1990. godine je Srbija definisana kao *demokratska država* u kojoj postoji *višepartijski sistem*, a od početka 2000-ih godina je jedan od osnovnih spoljno-političkih ciljeva Srbije da postane članica Evropske Unije, iz čega proizlazi da su svega desetak godina od pravnosnažnosti osuđujuće presude u odnosu na sadašnje podnosiocce ustavne žalbe, oni ciljevi radi čijeg su se postizanja oni svojevremeno organizovali i delovali, a zbog čega su pravnosnažno osuđeni zbog izvršenja u osnovi *ideoloških krivičnih dela*, postali najšire prihvaćeni, legitimni i legalni. Ova činjenica, a na temelju svega prethodno izloženog, predstavlja i osnovni razlog zašto je

podnosiocima ustavne žalbe trebalo rehabilitovati u redovnom sudskom postupku, te je stoga pisac ovog teksta kao sudija Ustavnog suda izdvojio mišljenje u odnosu na rešenje Ustavnog suda br. UŽ-1982/2016.

PROBLEM REHABILITACIJE POTENCIJALNIH RATNIH PROFITERA U PERIODU OKUPACIJE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE TOKOM DRUGOG SVETSKOG RATA

Ustavni sud je na svojoj sednici održanoj 11. aprila 2024. godine, doneo odluku kojom je usvojio ustavnu žalbu M.R.S.B. i utvrdio da je rešenjima Višeg suda u Beogradu Reh. 217/15 od 18. marta 2015. godine i Apelacionog suda u Beogradu Reh ž. 81/19 od 8. jula 2019. godine podnositeljki ustavne žalbe povređeno pravo na pravično suđenje, zajemčeno članom 32. stav 1. Ustava Republike Srbije.

Ustavni sud je poništio rešenje Apelacionog suda u Beogradu Reh ž. 81/19 od 8. jula 2019. godine i odredio da isti sud ponovo odluči o žalbi predlagača izjavljenoj protiv rešenja Višeg suda u Beogradu Reh. 217/15 od 18. marta 2015. godine.

Pisac ovog teksta je glasao protiv predloga odluke Ustavnog suda UŽ-8669/2019, te napisao izdvojeno mišljenje (Službeni glasnik RS, br. 47/2024, od 24. maja 2024. godine), iz čega proizlazi da odluku koja je proizišla iz predloga sudije izvestioca, smatra pogrešnom i neadekvatnom iz dva osnovna razloga:

1. Lice u odnosu na koje je zahtevana rehabilitacija tj. tzv. rehabilitant, uopšte ne spada u kategoriju lica koja se mogu rehabilitovati, odnosno koja je potrebno rehabilitovati, kao i

2. Oduzimanje imovine kao posledica utvrđene tzv. ratne dobiti bio je uobičajeni pravni mehanizam širom posleratne Evrope, kojim se reagovalo na ratno profiterstvo, te načelno nije bio utemeljen, niti na bilo kakvim ideološkim/političkim/nacionalnim/verskim kriterijumima, niti je podrazumevao utvrđivanje formalnog protivpravnog porekla novčanih sredstava kojima se pribavljala odgovarajuća imovina i realizovale druge vrste pravnih poslova u vreme rata i okupacije.

LICE U POGLEDU KOJEG SE ZAHTEVA/ZAHTEVALA REHABILITACIJA NE SPADA U KATEGORIJU LICA KOJA SE MOGU /KOJA JE POTREBNO REHABILITOVATI

Zakonom o rehabilitaciji (Službeni glasnik RS, br. 92/2011), propisano je da se tim zakonom uređuju rehabilitacija i pravne posledice rehabilitacije lica koja su iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga, lišena života, slobode ili dru-

gih prava do dana stupanja na snagu tog zakona, sudskom ili administrativnom odlukom organa Republike Srbije.

Lice u odnosu na koje je zahtevana rehabilitacija, a što je s pravom, odbijeno odlukama nadležnih redovnih sudova, nije imovine/prava na imovinu lišeno iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga, te samim tim, ne spada u „krug“ lica koja je moguće/potrebno rehabilitovati u skladu sa članom 1. stav. 1. tačka 3. Zakona o rehabilitaciji.

Prethodno objašnjenje da konkretno lice („M.N.“), tzv. rehabilitant, uopšte ne spada u lica koje se mogu rehabilitovati, odnosno koja je potrebno rehabilitovati, proizlazi iz suštinskog *ratio legis*-a Zakona o rehabilitaciji, koji podrazumeva pre svega, ispravljanje određene „istorijske nepravde“, koja se svodi na svojevrsno „žigosanje“, odnosno formalno obeležavanje određenih ljudi kao npr. narodnih neprijatelja, a na temelju čega su oni potom, lišavani i niza svojih prava, pa i prava na život, slobode, ali i prava na imovinu. U konkretnom slučaju takvog „žigosanja“, kao svojevrsne stigmatizacije, nema u formalnom smislu.

Naravno, svakako nije prijatno da neko bude označen kao „ratni profiter“, ali onda kada takvo označavanje nije proisteklo iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga, već je naprotiv, proizišlo iz legalnog i legitimnog pravom uređenog postupka, imanentnog i drugim evropskim državama, nezavisno i od njihovog tadašnjeg društvenog uređenja, to ne predstavlja razlog za rehabilitaciju u smislu pravila Zakona o rehabilitaciji, o čemu se i radi u ovom konkretnom slučaju.

LEGALNOST I LEGITIMNOST PRAVNE REAKCIJE NA RATNO PROFITERSTVO

Pravna reakcija na ratno profiterstvo je u posleratnoj Jugoslaviji i Srbiji bila kako legalna, tako i legitimna, te nije proizlazila iz ideoloških/političkih/verskih/nacionalnih ili drugih diskriminatornih kriterijuma, iako je naravno, to vreme inače, bilo obeleženo između ostalog i odlukama o gubitku prava konkretnih građana, utemeljenim na ideološkim, političkim, verskim ili nacionalnim razlozima. Konačno, zato je i donesen i Zakon o rehabilitaciji, ali njegova primena svakako nije bezobalna.

Nije uopšte sporno da je čitav niz zakona posleratne Jugoslavije omogućavao i žestok „klasni obračun“. Dovoljno je spomenuti Zakon o krivičnim delima protiv naroda i države od 25. avgusta 1945. godine (Službeni list DFJ, br. 66/45, od 1. septembra 1945. godine), kao i Zakon protiv nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotáže (Službeni list DFJ, br. 26/45, od 25. aprila 1945. godine; Službeni list FNRJ, br. 56/46, 74/46 i 105/46), koji je inače, veoma tipičan izvor krivičnog

prava „svog vremena“, a koji se stoga, između ostalog, odlikovao izuzetnom represivnošću, pa i mogućnostima drakonskog kažnjavanja u određenim slučajevima. Konačno, u to vreme je primenjivana i Odluka o ustanova suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti (Službeni list RS, br. 1/1945, od 24. februara 1945. godine), te potom iz nje proizišla dopunjena Odluka o sudu za suđenje zločina protiv srpske nacionalne časti (Službeni list RS, br. 3/45, od 10. marta 1945. godine). Bila je moguća i retroaktivna primena niza takvih propisa, a korišćena je i analogija.

Tim izvorima prava tog (posleratnog/revolucionarnog) vremena, je pored opravdanog krivičnog sankcionisanja/kažnjavanja učinilaca niza krivičnih dela, pa i ratnih zločina, ali i učinilaca zločina koji bi su imali karakter „veleizdaje“, što je sve suštinski bilo legitimno, omogućeno nekada i veoma teško kažnjavanje između ostalog i „ideoloških/političkih protivnika“ tog vremena. Onda kada je primena takvih zakonskih i drugih propisa dovela do toga da određeno lice bude lišeno života, slobode ili drugih prava iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga, moguća je njegova rehabilitacija shodno pravilima Zakona o rehabilitaciji. Međutim, prethodno navedeni izvori prava u socijalističkoj Jugoslaviji i Srbiji tog vremena, kao i bilo koji drugi zakon te vrste, nisu primenjeni kada se radi o konkretnom slučaju kojom je konkretna imovina oduzeta u postupku oduzimanja ratne dobiti.

Širom Evrope, što znači kako u svim državama koje su bile okupirane tokom Drugog svetskog rata, tako i u državama koje su u ratu učestvovala, a nisu bile okupirane (izuzimajući ostrvo Džerzi u Lamanšu/Engleskom kanalu, koje je Nemačka zauzela), poput Velike Britanije, primenjivani su odgovarajući pravni mehanizmi reagovanja na ratno profiterstvo, što se svodilo na uvođenje posebnih veoma visokih poreskih stopa na dobit stečenu u uslovim rata, oduzimanje imovine koja se smatrala ratnom dobiti i slično. Takvi pravni mehanizmi nisu bili neka posebna osobenost socijalističkih država tog doba, pa ni socijalističke Jugoslavije i socijalističke Srbije u njenom sastavu, te nisu imali element tzv. klasne borbe i „eksproprijacije eksproprijatora“, već su oni naprotiv, primenjivani i u kapitalističkim državama koje su imale tržišnu privredu.

Tradicionalno se smatra da nije moralno prihvatljivo da se u vreme kada je „rat nekome rat, a nekome brat“, stiče bilo kakva posebna i „ekstra“ dobit. Suština je da nije moralno da se ratno i okupaciono vreme samo po sebi koristi za sticanje dobiti koja bi bila veća od one koja bi se mogla ostvariti u mirnodopsko doba. Nije naravno, uvek ono što je nemoralno i neetičko, automatski i sankcionisano pravom, ali nekada, kao u ovom slučaju, jeste i tako. Takav etički stav je širom posleratne Evrope, pa i u socijalističkoj Jugoslaviji, bio izražen i donošenjem, te primenjiva-

njem odgovarajućih pravnih propisa, kao što je u Jugoslaviji tog doba bio Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije.

Vreme rata i okupacije nije vreme u kojem bi bilo ko trebalo da se obogati i uopšte, stiče neku posebnu i veću dobit od one koja je moguća u „normalnim“ okolnostima privređivanja, iako je naravno, nažalost, svaki rat bio u velikoj meri i prilika da se stiče i „ratni profit“. Kako je takva vrsta profita utemeljena na posebno teškim ratnim okolnostima, koje podrazumevaju teško ekonomsko stanje većine stanovništva, nekada i ekonomsku bedu, uz gubitke života i druge vrsta stradanja, uvek se smatralo nemoralnim da se u takvom vremenu i pre svega, zahvaljujući takvim društvenim okolnostima, stiče veći profit. To i predstavlja suštinski *ratio legis* „pravnog obračuna“ sa ratnim profiterima. Tako je bilo u većini evropskih država, a tako je bilo i u posleratnoj Jugoslaviji. Stoga je Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije („Službeni list DFJ“, br. 36/45) bio suštinski legitiman. On nije podrazumevao da se ratna dobit utvrđuje na temelju bilo kojeg posebnog diskriminatornog kriterijuma poput nacionalnog/ideološkog/verskog/političkog, već je suštinski bio utemeljen na načelnom stavu da nije prihvatljivo da se u vreme rata i okupacije stiče veća dobit od one koja bi bila moguća u redovnim/normalnim okolnostima.

Stoga, kako su to pravilno i zaključili redovni sudovi (Viši sud u Beogradu i Apelacioni sud u Beogradu), uopšte i nije od značaja legalnost, odnosno legalno poreklo finansijskih sredstava kojima je kupljena konkretna nepokretnost, a čime je stečena ratna dobit. Dakle, ratna dobit je stečena konkretnom kupovinom, a ne sticanjem novca/sredstava za kupovinu. Ni tadašnji nadležni organi shodno pravilima Zakona o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije se nisu u to upuštali, što znači da su praktično prihvatili da se radilo o legalno stečenim novčanim sredstvima, ali da je potom, iz načina i vremena njihovog „plasiranja“ proizišla konkretna ratna dobit. Drugim rečima i jednostavnije objašnjeno, ovo se svodi na zaključak da je konkretna nepokretnost kupljena suviše jeftino, a da je takva cena proizišla iz korišćenja ratnih/okupacionih okolnosti.

Ni tadašnji nadležni organi u postupku oduzimanja ratne dobiti, kao ni redovni sudovi u postupku rehabilitacije, ne samo da se suštinski, nisu ni upuštali u pitanje legalnosti novca kojim je kupljena konkretna nepokretnost u vreme rata i okupacije, već su u odnosu na to pitanje bili i prilično benovolentni, te praktično bez nekog posebnog razmatranja tog pitanja prihvatili tvrdnje kako lica od kojeg je oduzeta ratna dobit, tako potom i podnositeljke zahteva za rehabilitaciju. Tako je učinjeno jer se to s pravom, smatralo nebitnim za suštinu stvari koja se svodila na pitanje realne cene/vrednosti kupljene nepokretnosti, za šta je u postupku oduzimanja ratne dobiti oce-

njeno da je praktično kupljena „ispod cene“, odnosno suviše/nerealno jevtino, što se svelo na sticanje ratne dobiti.

Već same tvrdnje da se radi o novcu (sto dukata), koji potiče iz miraza, koji prvo nije dat zbog udaje „protivno volji dede“, a da je potom naknadno ipak dat, jer se „deda pokajao, pa poslao miraz“, nisu verovatno mogle biti valjano proveravane, ni u vreme kada se oduzimala ratna dobit, a naravno, one su realno bile teške za nekakvo „istražno proveravanje“ u vanparničnom postupku i u vreme kada se odlučivalo o zahtevu za rehabilitaciju, pa je prvostepeni sud u tom pogledu poklonio veru iskazu same podnositeljke zahteva za rehabilitaciju i jednog svedoka, ali to u ovom slučaju u stvari, uopšte i nije bitno, jer kao što je prethodno objašnjeno, u samom postupku oduzimanja ratne dobiti nije ni bilo relevantno pitanje porekla novca kojim je kupljena konkretna nepokretnost.

Ova dva prethodno objašnjenja osnovna razloga zbog kojih nije potrebno rehabilitovati konkretno lice („M.N.“), čija se rehabilitacija zahtevala u postupku pred redovnim sudovima, koji su to opravdano odbili, međusobno su povezana i uslovljena, jer iz karaktera oduzimanja tzv. ratne dobiti i tog vida pravnog reagovanja na ratno profiterstvo/sticanje ratne dobiti, a što nije bilo ideološkog karaktera, proizlazi i da lice od kojeg je primenom takvog pravnog mehanizma oduzeta konkretna imovina, nema pravo na rehabilitaciju, te uopšte ni ne spada u „krug“ lica koja se mogu rehabilitovati shodno važećem Zakonu o rehabilitaciji.

SRPSKA NACIONALNA ČAST U VREME REVOLUCIJE

Ovih dana je 79 godina od objavljivanja jedne za pravnu nauku, pravnu istoriju, ali i srpsku opštu istoriju, veoma interesantne odluke o formiranju jednog posebnog oblika „para krivičnog suda“, koji je ostavio značajan istorijski trag. To je bila Odluka o ustanku suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti. Radilo se i o veoma specifičnom izvoru kaznenog prava u epohi pobedonosnih pohoda na tlu Srbije Narodnooslobodilačke vojske, ali i sovjetske armije. Bilo je to i vreme revolucije, koja je bila na korak do definitivnog trijumfa. Iako nikada nije bilo sporno da nacionalni izdajnici i raznovrsni saradnici okupatora, uvek zaslužuju pravičnu kaznu, „pranje srpske nacionalne časti“ imalo je i karakter klasnog obračuna, te se temeljilo i na visokom stepenu arbitrarnosti. Na temelju ovoga je naravno, nekada dolazilo i do povreda ljudskih prava, koje su kasnije postale i element odlučivanja u tzv. rehabilitacionim postupcima. U takvom su ambijentu, a svakako još i neuporedivo više tokom vremena rata i okupacije, nekada činjena i krivična dela koja u fenomenološkom smislu spadaju u „zločine mržnje“ (Ćirić, 2020, str. 10).

U Odluci o ustanovi suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti nisu na jasan ni iole precizan/preciziran način definisana bitna obeležja zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti, kao što se to inače čini u svakom i iole regularnom izvoru krivičnog prava, već su korišćene veoma široke formulacije koje su bile istovremeno i neka vrsta „preambule“ te odluke i definicija zajedno objašnjenih zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti.¹⁰ Nakon takve bezobalne „definicije“ sasvim se rutinski govori o zločinima protiv srpske nacionalne časti i kaznama za njih, koje su bile veoma stroge.

Naime, u uvodnom delu odluke se navodi: „U vreme kada je Srbija bila pod fašističkom okupacijom, kada je srpski narod prolazio najteže godine svoje istorije, u vreme kada su najbolji sinovi i kćeri srpskog naroda sa oružjem u ruci i svim sredstvima vodili nepoštednu borbu protiv okupatora, braneći slobodu svog naroda i čast srpskog imena, kada se srpski narod borio na život i smrt sa fašističkim okupatorima, našli su se u srpskom narodu kapitulanti i izrodi koji su, bilo iz lične i socijalne sebičnosti, bilo iz kukavičluka, na ovaj ili onaj način, saradivali sa okupatorom, služili u njegovom aparatu ili mu činili usluge raznih oblika. Na taj način oni su izdali svoj narod i ukaljali svoje nacionalne ime i čast. Obnavljajući svoju oslobođenu zemlju srpski narod ne može ostaviti bez kazne ove zločine i prestupe, kojima su njihovi počinitelji naneli štetu i sramotu srpskom narodu.“

Na osnovu takve „preambule“ i „definicije“ odgovarajućih delikata, Velika antifašistička skupština Srbije je donela Odluku o ustanovljavanju Specijalnog suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti, koji je, putem svojih odeljenja na celokupnoj teritoriji Srbije, sudio „svakom licu koje je za vreme neprijateljske okupacije počinilo zločin ili prestup protiv srpske nacionalne časti“.

Specijalni sud za suđenje za zločine i prestupe protiv srpske nacionalne časti je preko svojih odeljenja na celokupnoj teritoriji Srbije sudio ljudima koji su za vreme neprijateljske okupacije učinili zločin ili prestup protiv srpske nacionalne časti. Činili su ga obični građani, radnici, seljaci, oficiri, ali i tzv. poštena inteligencija tog vremena, poput studenata i učitelja. Nije vodio postupke za veleizdaju ili pomaganje okupatoru u ratnim zločinima, što je bilo u nadležnosti „pravih“ krivičnih sudova tog vremena.

Ako bi Specijalni sud ustanovio da se radi o „težem zločinu koji traži smrtnu kaznu“, on bi se oglašavao nenadležnim, te bi „upućivao krivca nadležnom sudu“. Ipak, i sam je mogao izricati stroge sankcije, poput kazne gubitka nacionalne časti

¹⁰ Doduše u samoj toj odluci bilo je propisano da će Antifašistička skupština Srbije, odnosno njeno predsedništvo, „izdati potrebne zakonske odluke, u kojima će se bliže odrediti krivice koje će suditi Sud za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti, uređenje suda i postupak“.

koja uključuje gubitak građanske časti, kazne lakog ili teškog prisilnog rada, kao i kazne konfiskovanja imovine. Gubitak nacionalne časti je mogao biti vremenski ili doživotan, a kazna prisilnog rada je mogla biti izrečena u trajanju do deset godina.

Ovu odluku je u Beogradu 11. novembra 1944. godine (dakle, još uvek u vreme rata i svega dvadesetak dana nakon oslobođenja Beograda), donelo Veliko antifašističko veće Srbije, a ona je tek u februaru 1945. godine objavljena u Službenom glasniku RS, što je već samo po sebi bila pravna improvizacija.

O duhu vremena u kojem je nastao i delovao Specijalni sud za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti mnogo govori i tekst predloga Velikog antifašističkog veća Srbije da se Josipu Brozu dodeli orden narodnog heroja, objavljen u istom Službenom glasniku, u kojem je objavljena i odluka o formiranju i sastavu Specijalnog suda, što je obrazloženo na jedan neverovatno ulizički način, u maniru kojeg se ne bi postideli ni sovjetski komunisti u pohvalama Staljinu, niti kineski komunisti kada bi hvalili Mao Cedunga.¹¹

Potom je u martu 1945. godine, dopunjenom Odlukom o sudu za suđenje zločina protiv srpske nacionalne časti, precizirano da se zločinima i prestupima protiv srpske nacionalne časti (Službeni glasnik RS, br. 3/45, od 10. marta 1945. godine) smatraju „sva ona dela kojima se šteti ili može štetiti ugledu i časti srpskog naroda i njegovoj borbenog otpornoj snazi ukoliko ta dela ne spadaju u veleizdaju i pomaganje okupatoru u vršenju ratnih zločina. U takve zločine i prestupe su spadali politička, propagandna, kulturna, umetnička, privredna, pravna, administrativna i druga saradnja sa okupatorom i domaćim izdajnicima“.

Kao primeri takve saradnje navode se „a) učešće u izdajničkim, političkim i vojničkim organizacijama, ili pomaganje takvih; sve radnje kojima se opravdavala okupacija, odnosno osuđivala narodno-oslobodilačka borba, neposredna ili posredna dostava nekog lica, koja je imala ili mogla imati za posledicu opasnost po dostavljeno lice, stavljanje svog privrednog preduzeća u službu okupatora, važniji rad u privrednom preduzeću, odnosno preduzeću koje koristi okupatoru, obavlja-

¹¹ Predlog srpskog komunističkog rukovodstva tog vremena da se Titu dodeli zvanje narodnog heroja temelji se na Titovoj ulozi „u doba uporne borbe protiv izdajnika koji su hteli da ukaljaju srpsko ime zločinima protiv bratskih naroda“. Ističe se da će „Srbija uvek biti zahvalna maršalu Titu što ju je svojim mudrim rukovodstvom, svojom bratskom ljubavlju vodio putem pravedne borbe za slobodu i svetlim putem jedinstva sa rođenom braćom“, uz isticanje da je pod njegovim rukovodstvom „Srbija našla svoje pravo mešto među svojim sestrama u velikom moćnom zdanju demokratske federativne Jugoslavije“, a da je „u Josipu Brozu Titu Jugoslavija dobila najvećeg vojskovođu pod čijom komandom naša Narodnooslobodilačka vojska donosi slobodu našim narodima i uzdiže narode Jugoslavije među prve narode sveta“. Ovo je bio samo delić neukusnih i krajnje neumerenih hvalospeva srpske komunističke elite tog vremena upućenih Josipu Brozu Titu u krajnje ulizičkom/snishodljivom predlogu da nekadašnji austro-ugarski kaplar, a potom jugoslovenski maršal, postane i narodni heroj.

nje liferacije za račun okupatora, zastupanje interesa okupatora pred sudovima, služenje u policijskom ili činovničkom aparatu na mestu naročito važnom za okupatora; b) svako održavanje prisnih odnosa sa predstavnicima okupatorske vojske i vlasti; v) krivice po položaju odgovornih lica iz državne uprave, koje se sastoje u propuštanju dužnih napora da ne dođe do sramnog poraza i kapitulacije Jugoslavije u 1941. godini“.

Sud za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti mogao je izricati sledeće sankcije, koje su u Odluci o osnivanju tog suda i formalno bile definisane kao *kazne*. To su bile: 1) kazna gubitka nacionalne časti, koja u sebi uključuje gubitak građanske časti; 2) kazna lakog ili teškog prisilnog rada i 3) kazna konfiskovanja imovine.¹² Gubitak nacionalne časti je mogao biti *vremenski* ili *doživotan*, a kazna prisilnog rada je mogla biti izrečena u vremenu najviše do deset godina.

Istorija Srbije je veoma značajna, a Srbi su jedan, iako ne brojna, veliki istorijski narod, koji se nažalost ponekad odlikuje i „kratkim pamćenjem“. Istorija je učiteljica života, takva treba da bude i istorija prava, koje se mora posmatrati ne samo kroz analizu nekada važećih zakona i drugih opštih pravnih propisa, već i proučavanjem duha vremena u kojem su ti propisi nastajali i primenjivani. To važi i za istoriju našeg krivičnog prava. Krivično pravo socijalističke Jugoslavije je u svom zenitu bilo moderno krivično pravo, daleko sličnije tadašnjim zapadnoevropskim krivičnim zakonodavstvima, nego krivičnom pravu klasičnih real-socijalističkih država, ali je

¹² Konfiskacija imovine je postojala u skoro celokupnom periodu trajanja socijalističke Jugoslavije i njenog krivičnog prava. Tek je pred sam kraj postojanja SFRJ ona izbrisana iz kataloga krivičnih sankcija. Ta kazna je bila posebno dominantna u prvim posleratnim godinama i u prvom postrevolucionarnom stadijumu krivičnog prava socijalističke Jugoslavije. U prvim posleratnim godinama konfiskacija je bila i u funkciji obračuna sa klasnim „neprijateljima“, te je imala karakter i „eksprijacije eksprijatora“, u duhu vladajućeg marksističkog pogleda na svet. U kasnijim fazama krivičnog prava socijalističke Jugoslavije, kada je već primenom mehanizama nacionalizacije i do tada realizovanim konfiskacijama došlo do razvlašćivanja ranije „vladajuće klase“, uz poštovanje apsolutne dominacije prvo državne, a kasnije društvene svojine, konfiskacija praktično gubi karakter mere koja je, između ostalog, bila i u funkciji obračuna sa „klasnim neprijateljima“.

Konfiskacija ni inače, kao krivična sankcija, već nakon prohujalih prvih posleratnih godina nije imala preveliki značaj, a u zreloj dobi socijalističkog krivičnog prava ona je bila skoro isključivo „rezervisana“ za učinioce teških privrednih krivičnih dela. Konfiskacija kao krivična sankcija/kazna formalno je uvek mogla da se odnosi i na deo imovine i na celokupnu imovinu učinioaca kojem bi takva kazna bila izrečena, to je mogla da bude potpuna ili delimična, ali i tada uz određena limitiranja. Naime, ni potpunom konfiskacijom se učinilac krivičnog dela ipak ne bi potpuno lišavao baš svoje celokupne imovine jer je i izricanje takve vrste konfiskacije, tokom celokupnog perioda trajanja krivičnog prava socijalističke Jugoslavije, uvek podrazumevalo da mu se ostavi onaj deo imovine koji je bio neophodan za izdržavanje kako njega, tako i lica koja je po zakonu bio dužan da izdržava. To znači da je određeni nužni deo imovine uvek bio izuzet od konfiskovanja.

njegov početak u postrevolucionarnom periodu bio ne samo nedemokratski već često i brutalan, pa i krvav.

Naravno, u vreme kada je u Srbiji primenjivano neposredno revolucionarno krivično pravo pri kraju Drugog svetskog rata i u prvim godinama nove države, to je osim opravdanog obračuna sa nacionalnim izdajnicima i raznim vrstama zločinaca, imalo i karakter brutalne klasne borbe, a mnogi Srbi su, nažalost, kako tada, tako i sada, bili i ostali skloni da svoje političke protivnike i oponente, često posmatraju kao neprijatelje. To je imalo radikaln karakter u revolucionarno vreme, a toga se kao velike opasnosti treba čuvati i u mnogo mirnijim vremenima.¹³

¹³ Škulić, *Srpska nacionalna čast u vreme revolucije*. Dostupno na: <https://www.politika.rs/scc/clanak/605902/Pogledi/Srpska-nacionalna-cast-u-vreme-revolucije> (Pristupljeno 7. jula 2024. godine).

ZAKLJUČAK

Jedna stara jevrejska ili kineska kletva kaže: „Dao ti Bog da živiš u interesantnim vremenima“. Nažalost, u Srbiji su već dugo veoma interesantna vremena.

Naravno, izuzetno su interesantna i vremena rata i okupacije, revolucije, radikalnih promena društveno-političkog sistema, pa potom ponovo vraćanja na sistem koji je postojao pre revolucije, a sve to još i kombinovano sa raspadom nekadašnje Jugoslavije u krvavom građanskom ratu, teškim ekonomskim sankcijama, svojevremenom hiper inflacijom i tako dalje.

U takvom ambijentu „interesantnih vremena“ dolazilo je često i do povreda ljudskih prava, pa i drastičnog kažnjavanja u krivičnom postupku, ali nekada i kapitalnog kažnjavanja bez vođenja ikakvog sudskog postupka. Na ovome se između ostalog, temelji i ratio legis Zakon o rehabilitaciji, čija je primena međutim, često skopčana i sa velikim problemima, koji nekada dovode između ostalog i do rehabilitacije nekih koje nije trebalo rehabilitovati, kao i obrnuto do nerehabilitacije ljudi koje je trebalo rehabilitovati.

Praksa Ustavnog suda koja se tiče rehabilitacije je takođe, interesantna, isto kao što su interesantna i ta vremena u kojima su aktuelne i potencijalne povrede ljudskih prava učinjene iz pre svega, političkih i ideoloških razloga, ali i nekih drugih diskriminatorских motiva, a na čemu se temelji moguća rehabilitacija konkretnih ljudi. Tu praksu je potrebno i dalje analizirati kako u čisto pravno-tehničkom, tako i u doktrinarnom smislu, a u radu Ustavnog suda je neophodno i dalje sazrevanje svesti da on kao ni inače, ni onda kada se radi o ustavnim žalbama koje se tiču rehabilitacije, ne treba da bude formalistički nastrojen, niti postupa instanciono, te da pored toga, svakako ne sme da se upušta u vrednovanje odluka redovnih sudova, koje bi se svelo na utvrđivanje činjeničnog stanja.

LITERATURA

- Atanacković, D. (1986) *Krivično pravo – posebni deo*. Beograd: Savremena administracija.
- Bačić, F. i sar. (1986) *Komentar Krivičnog zakona SFRJ*. Beograd: Savremena administracija.
- Čejović, B. (1986) *Krivično pravo u sudskoj praksi – druga knjiga – posebni deo*. Beograd: Jugoslovenski zavod za produktivnost rada.
- Čučilović, I. (2021) Udruženi zločinački poduhvat u praksi Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, *Crimen*, 12(1), 81-99.
- Ćirić, J. (2008) *Objektivna odgovornost u krivičnom pravu*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Ćirić, J. (2015) Genocidna namera, *Crimen*, 6(1), 27-45.
- Ćirić, J. (2020) *Knjiga o mržnji - Sa reči na dela...Od govora do zločina mržnje*. Beograd: Službeni glasnik.
- Jakovljević, D. (1981) *Rehabilitacija u krivičnom pravu*. Beograd: Naučna knjiga.
- Jescheck, H., Weigend, T. (1996) *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Kühl, K. (2014) Pet poglavlja iz nenapisane knjige o (krivičnom) pravu i moralu, *Crimen*, 5(1), 3-17.
- Lazarević, Lj. (1991) *Krivično pravo – posebni deo*. Beograd: Savremena administracija.
- Radovanović, M., Đorđević, M. (1977), *Krivično pravo – posebni deo*. 7. Beograd: Savremena administracija.
- Roxin, C., Greco, L. (2020) *Strafrecht – Allgemeiner Teil – Band I – Grundlage – Der Aufbau der Verbrechenslehre*. München: C. H. Beck.
- Stojanović, Z. (2024) *Krivično pravo – opšti deo*. 29. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Škulić, M. (2018) Uloga Ustavnog suda u krivičnopravnom sistemu Republike Srbije, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, 2, 205-254.

- Škulić, M. (2022) *Međunarodno krivično pravo – Prostorno važenje krivičnog prava, Krivično pravo međunarodnog porekla, Međunarodna krivičnopravna pomoć, Zacheći krivičnog prava EU*. Beograd: Službeni glasnik.
- Škulić, M. (2022) *Međunarodno krivično pravo*. 2. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Vuković, I. (2021) *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Zlatarić, B. (1958) *Krivični zakonik u praktičnoj primjeni – 2. svvezak – posebni dio*. Zagreb: Narodne novine – novinsko-izdavačko poduzeće.

PRAVNI PROPISI

- Bundesgesetz vom 1962. über die Entschädigung von Umsiedlern und Vertriebenen (Umsiedler- und Vertriebenen- Entschädigungsgesetz - UVEG.)* (1962).
- Deutsch-österreichischen Finanz- und Ausgleichvertrages (Bad Kreuznacher Abkommen)* (1961).
- Gesetz über den Lastenausgleich (Lastenausgleichsgesetz - LAG)* (1952).
- Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge (Bundesvertriebengesetz - BVFG)* (1953).
- Odluka o sudu za suđenje zločina protiv srpske nacionalne časti*, Službeni glasnik RS, br. 3/45, od 10. marta 1945. godine.
- Odluka o ustanovi suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti*, Službeni list RS, br. 1/1945, od 24. februara 1945. godine.
- Ustav Republike Srbije*, Službeni glasnik RS, br. 98/2006 i 115/2021.
- Zakon o krivičnim delima protiv naroda i države* (1945), Službeni list DFJ, br. 66/45.
- Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije* (1945), Službeni list DFJ, br. 36/45.
- Zakon o rehabilitaciji*, Službeni glasnik RS, br. 33/2006 i br. 92/2011.
- Zakon o Ustavnom sudu*, Službeni glasnik RS, br. 109/07, 99/11, 18/13 - odluka US, 40/15 - dr. zakon, 103/15 i 10/23.

Zakon protiv nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze, Službeni list DFJ, br. 26/45; Službeni list FNRI, br. 56/46, 74/46 i 105/46.

SUDSKA PRAKSA

Odluka Ustavnog suda UŽ-1971/2018 i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, Službeni glasnik RS, br. 34/2019.

Odluka Ustavnog suda UŽ-1982/2016 i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, Službeni glasnik RS, br. 3/2019.

Odluka Ustavnog suda UŽ-4668/2015 i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, Službeni glasnik RS, br. 26/2018, od 5. aprila 2018. godine.

Odluka Ustavnog suda UŽ-4668/2015 i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, Službeni glasnik RS, br. 39/2018, od 25. maja 2018. godine.

Odluka Ustavnog suda UŽ-8669/2019 i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, Službeni glasnik RS, br. 47/2024, od 24. maja 2024. godine.

Presuda ESLJP, *Kuznetsov i drugi protiv Rusije*, od 11. januara 2007. godine.

INTERNET IZVORI

Škulić M. (2024) *Srpska nacionalna čast u vreme revolucije*. Dostupno na: <https://www.politika.rs/scc/clanak/605902/Pogledi/Srpska-nacionalna-cast-u-vreme-revolucije> (Pristupljeno 7. jula 2024. godine).

ONE VIEW OF REHABILITATION – WITH SPECIAL REFERENCE
TO THE PRACTICE OF THE CONSTITUTIONAL
COURT OF SERBIA

Milan Škulić, PhD*

In the article is explained the mechanism of action of the Constitutional Court regarding several selected cases of constitutional appeals that concerned rehabilitation according to the Law on Rehabilitation. All the analysed cases are based on the isolated opinions of the author of the work – as a judge of the Constitutional Court.

The following aspects of the decision-making of the Constitutional Court in the matter of rehabilitation are explained in the article: 1) the question of justification/unjustification of the rehabilitation of former Volksdeutscheers and members of other national minorities - compensated in their home countries or who were part of the occupation forces during the Second World War, 2) the problem of rehabilitation of people who, during the Second World War and the occupation of the Kingdom of Yugoslavia, potentially committed war crimes, but were only “formally” declared as the „people enemies“ and not to be war criminals, 3) the issue of rehabilitating people who were legally condemned as ideological opponents in the SFRY, 4) the problem of rehabilitating people who were already “rehabilitated by history itself” and 5) the problem of rehabilitating potential war profiteers during the period of occupation Kingdom of Yugoslavia during the Second World War.

KEYWORDS: *rehabilitation, Constitutional Court, criminal offences, war crimes, ideology*

© 2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

* Full Professor, University of Belgrade - Faculty of Law; Judge of the Republic of Serbia Constitutional Court.

KRIVIČNOPRAVNI ZNAČAJ AFEKTIVNIH STANJA*

Prof. dr Nataša Delić^a

*„Vladaj svojim osećanjima,
ako ne slušaju, onda zapovedaj“.
Horacije*

U prvom delu rada ukratko je objašnjena psihološka priroda emocija i afektivnih stanja. Drugi deo rada se detaljno bavi emocijama u opštem i posebnom delu krivičnog prava. Prvo se govori o emocijama u kontekstu pobuda iz kojih je krivično delo učinjeno, a koje mogu imati odgovarajuće dejstvo na planu kažnjavanja. Posebna pažnja zatim je usmerena na „niske pobude“, osećanje mržnje i osećanje samilosti i njihov krivičnopравни značaj. Drugi, sadržinski najobimniji deo rada posvećen je afektivnom stanjima u krivičnom pravu. Teorijska analiza ove problematike obuhvata razmatranje afektivnih stanja kao mogućih uzroka privremene duševne poremećenosti, koja predstavlja biološki osnov neuračunljivosti/bitno smanjene uračunljivosti (član 23. KZ) i pravnih pojmova „jaka razdraženost“ i „prepast“ koji načelno korespondiraju sa afektom besa (osećanje ljutnje), odnosno afektom straha (osećanje straha). S tim u vezi obrađeni su institut prekoračenja granica nužne odbrane usled jake razdraženosti ili prepasti izazvane napadom (član 19, stav 3. KZ) i krivično delo ubistvo na mah (član 115. KZ), odnosno teška telesna povreda na mah (član 121, stav 5. KZ). Takođe se pominju i krivična dela kod kojih je afektivno stanje pasivnog subjekta posredno ili neposredno predviđeno kao osnovno ili dopunsko obeležje bića. U završnom, trećem delu rada izneti su zaključci koji su potkrepljeni odgovarajućim argumentima.

KLJUČNE REČI: *emocije, afekti, niske pobude, mržnja, nužna odbrana, jaka razdraženost, prepast, ubistvo na mah, teška telesna povreda na mah.*

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja autora u okviru projekta „Problemi stvaranja, tumačenja i primene prava – Pravosuđe i izazovi današnjice“ Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

^a Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, redovni profesor, ndelic@ius.bg.ac.rs.
ORCID <https://orcid.org/0009-0008-4907-3776>

UVODNE NAPOMENE

U relevantnoj literaturi se navodi da emocionalni život/afektivitet čoveka obuhvata tri osnovne komponente: emocije, raspoloženje i afekte. (Ćirić, Z., 2013, str. 80; Rot i Radonjić, 2012, str. 129-130)¹

Emocije predstavljaju lični doživljaj objektivne stvarnosti, kao i nas samih. Postoji više podela emocija. Osnovna podela je na primarne i ostale emocije. Primarne emocije primera radi, jesu strah, ljutnja, radost i žalost. U ostale emocije spadaju osećanja upravljena ka sopstvenoj ličnosti i osećanja upravljena ka drugima, kao što su ljubav, ljubomora, zavist, prezir i mržnja (Rot, 2000, str. 188). Prema subjektivnoj vrednosnoj proceni nadalje se razlikuju prijatne i neprijatne emocije; zatim u zavisnosti od toga da li podstiču ili inhibiraju/pasiviziraju aktivnost - stenične i astenične emocije kao i jednostavne i složene emocije, u koje neki ubrajaju sentimente i strasti. (Ćirić, Z., 2013, str. str. 80) Osim navedenih, pominje se i podela emocija na adekvatne i neadekvatne - emocije koje su primerene ili neprimerene objektivnoj reakciji. Tu se na osnovu odgovarajućih kriterijuma vrši poređenje emocionalne reakcije i stimulusne situacije/stimulusa tj. uzroka. (Milivojević, 2014, str. 140).

Posebno se izdvajaju sentimente koji predstavljaju svojevrsnu dispoziciju za emocionalno reagovanje i pretpostavljaju relativno trajnu emocionalnu strukturu. Moglo bi se reći da je u pitanju „hroničan“ odnos prema određenom objektu - ličnosti, pojavi ili situaciji. Sentiment nije stalno prisutan već se aktuelizuje pri pomisli na dati objekat ili kada se „osvesti“ prisustvo objekta u odnosu na koji postoji sentiment. Prema jednom mišljenju, ljubav i mržnja su istovremeno emocije i sentimente, a ljutnja emocija (Rot, 2000, str. 194). Drugo mišljenje ističe da su sentimente po svojim kvalitetima snažniji, trajniji i kompleksniji od emocija, pa tako, ljutnja predstavlja emociju, a mržnja sentiment (Ćirić, Z., 2013, str. 81). Ipak je opravdano uzeti da se svaka emocija može ispoljiti kao kratkotrajna i/ili kao sentiment – kriterijum je trajanje osećanja, što se po prirodi stvari odnosi i na ljutnju i mržnju. (Milivojević, 2014, str. 38)

Ranije se pojmom strast označavalo psihičko stanje koje nastaje pod dejstvom intenzivnih emocija povezanih sa određenim nagonским težnjama, odnosno sa socijalnim i ličnim motivima. U navedenom smislu, strasti su po intenzitetu bliske afektima, ali traju znatno duže. Suštinska razlika je u tome što su u afektu radnje nepromišljene, a u strasti detaljno planirane (Jevtić, 1960, str. 100-108). Danas je

¹ Upor. Ć. Hajduković. (Hajduković, 1981, str. 43)

prisutan stav da strast podrazumeva veoma snažno i dugotrajno osećanje - kriterijumi su intenzitet i trajanje osećanja (Milivojević, 2014, str. 38).

Od emocija/osećanja treba razlikovati osećaje/osete/senzacije kao elementarne opažaje nastale delovanjem draži na odgovarajuća čula/čulne receptore koji obezbeđuju neposredni kontakt sa spoljnim svetom i istovremeno mogu predstavljati stimulus koji prethodi nekom osećanju. Tako primera radi, osećaj fizičkog bola može aktivirati osećanje straha. Za razliku od osećanja koja se doživljavaju povremeno, u određenim situacijama, osećaji po pravilu imaju kontinuitet, kao što je recimo, osećaj napetosti (Milivojević, 2014, str. 27-28).

Emocije i sentimenti mogu imati ulogu motiva, često su povezani i sa drugim motivima, recimo interesima. Emocije i sentimenti na određen način utiču na druge psihičke funkcije, na primer, strah aktivira mišljenje koje je usmereno na pronalazjenje najboljeg rešenja za izbegavanje izvora opasnosti. U datoj konstelaciji mišljenje se javlja nakon emocije straha i ima ulogu da „pro/ceni“ posledice aktuelnog ponašanja i eventualno modifikuje postojeću emocionalnu reakciju. Jednom rečju, mišljenje vrši evaluaciju ponašanja koje je izazvano određenim osećanjem, ali nema „moć da poništi“ postojeće osećanje (Milivojević, 2014, str. 52).

Raspoloženje je osećanje koje (relativno) dugo traje i u određenom vremenskom periodu predstavlja osnovni emocionalni status. Može biti uzrokovano dugotrajnim spoljašnjim stimulusima, to bi bila situacija koja izaziva određeno osećanje; ili unutrašnjim predstavama i preokupacijama koje deluju i nakon prestanka trajanja spoljašnje situacije, i mogu biti svesne i nesvesne. Raspoloženje može biti pozitivno ili negativno i shodno tome na odgovarajući način utiče na realizaciju pojedinih psihičkih funkcija, tako što ih „emotivno boji“ (Ćirić, Z., 2013, str. 87).

Afekat najkraće rečeno označava veoma snažnu i kratkotrajnu emociju. Emocija postaje afekat kada se razvije do određenog intenziteta. Osnovno pravilo koje važi za intenzitet osećanja je sledeće: što se neka stimulusna situacija opaža kao značajnija, osećanje postaje intenzivnije (Milivojević, 2014, str. 35).

Afekat kao komponentu osećajnog života čoveka odlikuje naglost u nastanku, relativno kratko trajanje, veliki intenzitet, buran tok i jasno manifestovane telesne i izražajne promene. (Ćirić, Z., 2013, str. 287). Kako se navodi, pod afektom treba razumeti osećajno stanje koje je, sa jedne strane, obeleženo приметnom telesnom manifestacijom, a sa druge, odgovarajućim smetnjama u misaonom toku i voljnom delovanju. Glavna razlika između osećanja i afekta sastoji se u tome što osećanjem samovoljno raspolažemo, dok se sa afektom to po pravilu ne događa. Takođe, kod osećanja vidljive telesne manifestacije uglavnom izostaju ili su slabog intenziteta, a kod afekta su izrazito naglašene (Jung, 2016, str. 347).

Većina autora pojmove afekat i afektivno stanje po pravilu koristi kao sinonime. (Buturović, 1980, str. 31; Ćirić, Z., 2013, str. 87. i 91) S druge strane je stav shodno kojem treba razlikovati afekat kao snažno i kratkotrajno osećanje od afektivnog stanja koje označava afekat (snažno osećanje) koji traje duže vreme sa nesmanjenim intenzitetom (afektivno stanje=produženi afekat=strast) (Milivojević, 2014, str. 38).

Na nastanak afekta prevashodno utiču vrsta i priroda stimulusa, kao i struktura ličnosti i trenutno psiho-fizičko stanje. Ishod afekta se može manifestovati u vidu intelektualne obrade afekta i stavljanja pod kontrolu afektivnog reagovanja, što predstavlja njegov „najpoželjniji“ ishod. Ukoliko dođe do afektivne reakcije - pražnjenja afekta, razlikuju se „obično“ pražnjenje afekta - afektivna reakcija u potpunosti ili većim delom ostaje pod kontrolom i eksplozivno pražnjenje afekta - uglavnom dovodi do agresije ili destrukcije. (Ćirić, Z., 2013, str. 91)²

Značajna može biti i tzv. kumulacija afekta - podrazumeva nagomilavanje afekata i postepen rast afektivne napetosti usled ponovljenog delovanja istih ili sličnih stimulusa, bez mogućnosti da se na svaki od njih reaguje. U tom slučaju čak i manje značajan stimulus može izazvati eksplozivno pražnjenje afekta, što stvara utisak o postojanju naglašenog nesklada između stimulusa i ispoljenog intenziteta emocionalnog reagovanja. (Ćirić, Z., 2013, str. 92)³

Za razliku od osećanja i sentimenata, afekti mogu u manjoj ili većoj meri da kompromituju realizaciju pojedinih psihičkih funkcija. (Ćirić, Z., 2013, str. 149-151; Hajduković, 1981, str. 42-43)

Nadalje, kada se u literaturi koriste pojmovi fiziološki i patološki afekat, jedan broj autora ima u vidu intenzitet emocionalne reakcije, tj. ispoljen „višak“ afekta. Ukoliko se proceni da je „višak“ afekta proporcionalan stimulusu, smatra se da je reč o fiziološkom afektu. Ukoliko postoji očigledna nesrazmera, tj. ako je emocionalna reakcija preterana, radi se o patološkom afektu. (Kolarić, 2008, str. 262-265) Osim navedenog kvantitativnog pristupa postoji i jedna vrsta normativnog pristupa shodno kojem razlikovanje fiziološkog i patološkog afekta ne zavisi od prirode i intenziteta afekta, već od činjenice da li je afektivna reakcija bila uobičajena. Ukoliko se konstatuje da ponašanje pasivnog subjekta prema prihvaćenim merilima „zavređuje“ datu reakciju, afekat se smatra normalnim tj. fiziološkim afektom. (Ćirić, J., 1997, str. 132) Prema sledećem pristupu, „fiziološki afekat je karakterističan za duševno zdravu osobu, a patološki afekat za osobu koja boluje od neke teže ili lakše duševne bolesti.“ (Lopičić, 1989, str. 101) Takođe se konstatuje da se patološki

² O agresiji i destrukciji kao neadaptivnom vidu agresije vid. M. Kostić (Kostić, 2002, str. 132-134) i V. Desimirović. (Desimirović, 1997, str. 156-158).

³ Vid. D. Drakić, I. Milić. (Drakić, Milić, 2017, str. 113).

afekat najčešće sreće kod epilepsije, psihopatske strukture ličnosti, teže duševne zaostalosti i drugih težih mentalnih poremećaja. Shodno navedenom, patološki afekat se od fiziološkog afekta razlikuje po poreklu; kvalitetu; manifestaciji i jačini ispoljavanja. Karakteristike patološkog afekta su sledeće: nastaje naglo; postoji upadljiva nesrazmera između povoda i intenziteta emocionalnog doživljaja i reakcije; kompromituju se sve ili većina psihičkih funkcija; objektivno se manifestuje intenzivnim psiho-motornim nemirom koji vodi u agresivnost ili destrukciju; naglo prestaje i često se završava dubokim snom, a nakon prestanka uglavnom dolazi do delimične ili potpune amnezije za period njegovog trajanja. (Čirić, Z., 2013, str. 99-100) U starijoj literaturi nailazimo na pristup, koji bi se, u skladu sa prethodno rečenim, mogao označiti kao kvantitativno-kvalitativni i shodno kojem se pod patološkim „neobičnim“ afektima podrazumevaju „osećajna uzbuđenja“ koja su patološka bilo po načinu nastanka; jačini; toku; dejstvu na druge psihičke funkcije ili dejstvu na okolinu. (Jevtić, 1960, str. 49) No, postoji i mišljenje da su novija shvaćanja iz forenzičke psihijatrije dovela u sumnju teoriju „patološkog afekta“ jer se došlo do spoznaje da se izuzetno snažni afekti mogu razviti i kod mentalno zdravih i socijalno adaptiranih lica. S obzirom na to, ističe se da je na današnjem stepenu razvoja forenzičke psihijatrije sasvim logično napuštanje konstrukcije „patološkog afekata“ i da bi jedina realna podela obuhvatala dve velike grupe: afekti primereni jačini draži i afekti neprimereni jačini draži. Po prirodi stvari, afekti druge grupe se javljaju kod lica koja pokazuju strukturne poremećaje ličnosti, ali je njihova pojava moguća i kod psihički „neupadljivih“ lica. (Kovačević, Moravčević, 2002, str. 138) Prisutno je i stanovište da je pojam patološki afekat primer pravno-psihijatrijskog kompromisa i da je njegov praktični značaj naglašeno sporan. (Kapamadžija, 1980, str. 48) Najzad, za ovu problematiku važan može biti i psihološki pristup shodno kojem prijatna i neprijatna osećanja (ljutnja i mržnja) u konkretnom slučaju mogu biti adekvatna i neadekvatna. Adekvatna osećanja podrazumevaju adekvatnu – primerenu emocionalnu reakciju, tj. reakciju koja svojim kvalitetom; intenzitetom; trajanjem i načinom izražavanja odgovara objektivnoj situaciji. Adekvatnost emocionalne reakcije utvrđuje se poređenjem sa stimulusnom situacijom/stimulusom. Osećanje je adekvatno ukoliko su ispunjeni sledeći uslovi: stimulusna situacija (zaista) postoji; tačno je opažena; pravilno shvaćena; ispravno vrednovana; intenzitet i trajanje nastalih osećanja su prihvatljivi; osećanje se izražava na socijalno prihvatljiv način i deluje adaptivno. Neadekvatno osećanje postoji ukoliko nije zadovoljen jedan ili više od navedenih kriterijuma. Sledstveno tome, fiziološki i patološki afekti bi predstavljali neadekvatna osećanja koja se mogu javiti kod normalnih lica i kod lica kod kojih postoji neki vid psihičkog poremećaja. Razlika je u tome što se kod normalnih lica neadekvatno osećanje manifestuje tako što intenzitet i/ili

trajanje osećanja ne odgovaraju stimulusu i/ili se osećanje izražava na socijalno neprihvatljiv način. Kod pojedinih psihičkih poremećaja, zavisno od njihove prirode (npr. duševne bolesti), neadekvatno osećanje pretpostavlja da nije ispunjen još neki (jedan ili više) od navedenih kriterijuma koji definišu adekvatnost osećanja, npr. stimulusna situacija ne postoji ili postoji ali nije tačno opažena i protumačena. (Milivojević, 2014, str. 134. i 146)

Kao što se da videti, pitanje razlike između fiziološkog i patološkog afekta može biti terminološke i suštinske prirode. Naime, iako se u jezičkom smislu pojmovi bolest, nenormalnost, poremećenost/poremećaj najčešće poistovećuju, (Nikolić i dr., 2007, str. 918) treba ukazati da se u krivičnopravnoj literaturi insistira na tome da se pojam psihička/duševna poremećenost koristi kao genusni pojam koji u najširem smislu označava (svako) stanje koje karakteriše poremećaj/narušavanje psihičkih funkcija i koje je, shodno tome, drugačije/različito u odnosu na normalno/neporemećeno psihičko stanje. Stanja koja mogu dovesti do poremećaja psihičkih funkcija su po svojoj prirodi veoma različita i, u skladu sa odredbom člana 23. KZ, u obzir dolaze: a) duševne bolesti – predstavljaju (jednu) vrstu psihičke poremećenosti u širem smislu, u literaturi se označavaju kao psihičke poremećenosti u užem smislu i za potrebe krivičnog prava ovaj pojam treba odrediti prema psihopatološkim kriterijumima, što znači da se o psihotičnom poremećaju, tj. bolesti može govoriti tek kada kvantitet psihičkog poremećaja poprimi referentne kvalitativne promene; b) privremene duševne poremećenosti – podrazumevaju teže poremećaje svesti i/ili volje kraćeg ili nešto dužeg trajanja koji zavise od delovanja određenog egzogenog ili endogenog faktora, primera radi, to mogu biti stanja izazvana intenzivnim afektima, alkoholnom intoksikacijom kao i prolazni poremećaji svesti uzrokovani organskim bolestima, stanje je prolazno (privremeno), različito od normalnog stanja (poremećeno) i nema karakter bolesti; v) zaostali duševni razvoj – vrsta psihičke poremećenosti koja ne predstavlja „posebnu bolest“ već je u pitanju nedovoljan, niži stepen mentalnog razvoja koji onemogućava efikasno korišćenje raspoloživih psihičkih funkcija i g) druge teže duševne poremećenosti – podrazumevaju sve vrste težih duševnih poremećaja koji se ne mogu podvesti pod prethodno navedene. (Delić, 2012, str. 154-157)

Ako pojam patološki afekat tumačimo u navedenom kontekstu, zaključujemo da se ova vrsta afekta javlja samo kod bolesnih psihičkih stanja - duševnih bolesti kao najtežih oblika poremećenih psihičkih stanja u širem smislu. To znači da patološki afekat osim intenziteta, nesrazmere sa stimulusom, suštinski određuje njegovo poreklo (izvor) - bolesno psihičko stanje. Na ovaj način određen patološki afekat može biti različitog intenziteta i shodno tome različitog dejstva na relevantne psihičke funkcije: može ih isključiti (onemogućiti), bitno smanjiti ili (samo) smanjiti (do stepena bitnog). Tada značaj biološkog osnova neuracionalnosti, odnosno bitno

smanjene uračunljivosti nema ispoljeni afekat, već duševna bolest koja se na taj način manifestuje. Fiziološki afekat takođe može da karakteriše naglašen intenzitet u smislu nesrazmere sa stimulusom, ali tada afekat nije povezan sa duševnom bolešću i ukoliko isključi ili bitno smanji relevantne psihičke funkcije, predstavlja uzrok privremene duševne poremećenosti koja takođe ima značaj biološkog osnova neuračunljivosti, odnosno bitno smanjenje uračunljivosti.⁴

KRIVIČNOPRAVNI ZNAČAJ EMOCIJA

U našem krivičnom zakonodavstvu eksplicitno se pominju dve emocije: mržnja i samilost.

U opštem delu krivičnog prava mržnja kao unutrašnji emocionalni podsticaj – motiv, u izvornom pojmovnom obliku egzistira jedino u odredbi člana 54a Krivičnog zakonika (u daljem tekstu: KZ) - kao obavezna otežavajuća okolnost. Shodno zakonskom tekstu značaj obavezne otežavajuće okolnosti nema mržnja „kao takva“, već samo određena vrsta mržnje - mržnja zasnovana na diskriminaciji. Potrebno je da je krivično delo motivisano mržnjom koja je proistekla iz diskriminatorskog stava prema određenim (osetljivim) društvenim grupama, što govori da je postojeći diskriminatorski stav rezultirao mržnjom koja ima ulogu motiva. Shodno tome, mržnja je kao neposredni motiv u kauzalnom smislu „bliža“ učinjenom krivičnom delu nego diskriminatorski stav (pređrasude). (Delić, 2016, str. 131-132; Ćirić, J., 2020, str. 201) Krivičnopravno dejstvo mržnja može da realizuje i u okviru odgovarajućeg genusnog pojma „pobude iz kojih je krivično delo učinjeno“ - kao fakultativna otežavajuća okolnost (član 54, stav 1. KZ).

U posebnom delu krivičnog prava mržnja se, kao integralni deo određenog obeležja bića, neposredno javlja kod tri krivična dela: izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (član 317, stav 1), nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu (član 344a stav 1) i rasna i druga diskriminacija (član 387, st. 3. i 4. KZ). (Delić, Kolarić, 2023, str. 144-159) Nadalje, kod teškog ubistva u okviru genusnog pojma „niske pobude“ mržnja ima značaj kvalifikatorne okolnosti (član 114, stav 1. tačka 5 KZ). Ovde (kao i kod pojma pobude iz kojih je krivično delo učinjeno) isti krivičnopравни značaj mogu imati i druge moralno negativne emocije (Delić, 2021, str. 102).

⁴ Z. Ćirić smatra da se fiziološki afekti ne mogu podvesti pod biološke osnove neuračunljivosti. (Ćirić, Z., 2012, str. 105) U sudskoj praksi prisutan je i stav da su „patološki afekti oni afekti koji spadaju u stanja koje zakon određuje kao privremenu duševnu poremećenost“ (OS u Prokuplju K. 4/06).

Naime, većinski je prihvaćeno da u kontekstu teškog ubistva značaj niskih pobuda mogu imati sledeće emocije: mržnja, zavist, pakost kao i netrpeljivost koja predstavlja vid/način izražavanja emocija. (Jovašević, Miladinović Stefanović, 2023, str. 35; Kolarić, 2008, str. 238; Lazarević, 1995, str. 210; Mrvić Petrović, 2016, str. 35; Stojanović, 2020, str. 448). Zajedničko svim navedenim emocijama jeste to da su usmerene na biće drugog lica, a ne na njegovo ponašanje. Ono što mržnju kvalitativno diferencira u odnosu na zavist i netrpeljivost jeste činjenica da osećanje mržnje po pravilu rezultira destrukcijom koja je usmerena prema drugom licu, dok je kod zavisti destrukcija primarno usmerena prema dobru drugog lica, a kod netrpeljivosti postoji (samo) potencijalna negativna agresivnost. Međutim, zavist i netrpeljivost u konkretnom slučaju mogu biti povezane sa mržnjom i tada, posmatrano u celini, odgovarajuće motivaciono dejstvo ostvaruje emotivni splet u kojem dominira mržnja i na taj način postaje neposredni motiv za lišenje života nekog lica. (Delić, 2021, str. 107)

Kada je reč o ubistvu iz ljubomore, sud najviše instance stoji na stanovištu „da se ljubomora sama po sebi ne može smatrati niskom pobudom“ (VSS Kž.I 982/70) i „da bi se bilo koja pobuda za izvršenje krivičnog dela mogla smatrati niskom potrebno je da sama za sebe predstavlja motivaciju koja se i objektivno može tretirati kao niska“ (VSS Kž.II 51/71). U skladu sa navedenim je i stav istog suda da ljubomora ne predstavlja pobudu za izvršenje krivičnog dela, već duševno (psihičko) stanje čoveka i da pobude za izvršenje krivičnog dela proizlaze iz osećanja koja prate ljubomoru, što znači da je kod krivičnog dela ubistva nužno utvrditi „da je iz ljubomore proistekla pobuda koja se može podvesti pod pojam niskih pobuda“ (VSS Kž. 1817/65). Suštinska razlika između ljubomore i prethodno pomenutih emocija je u tome što ljubomora nije usmerena na biće drugog lica, već na njegovo ponašanje. Međutim, jednako kao zavist i netrpeljivost, ljubomora može biti tesno povezana sa mržnjom, budući da je mržnja jedan od tipičnih načina na koji se izražava ljubomora. Tada mržnja i sa mržnjom povezana destrukcija mogu biti usmereni prema voljenoj osobi, prema rivalu ili prema oboma (Delić, 2024, str. 43-44).

Konstatovano govori u prilog zaključku da je među svim navedenim emocijama mržnja praktično jedina/isključiva emocija koja može imati značaj niske pobude u kontekstu krivičnog dela teškog ubistva. Naime, kod teškog ubistva sve druge prisutne emocije svoje dejstvo ostvaruju tako što se kroz složene psihičke mehanizme povezuju sa mržnjom, odnosno na određen način „prerastaju“ u mržnju kao emociju koja u najvećoj meri dehumanizuje drugo lice i biva izražena na socijalno neadekvatan i istovremeno destruktivan način. Drugim rečima, od svih moralno negativnih emocija jedino je mržnja suštinski jednoznačna i podobna da motiviše na ubistvo omrznutog lica (Delić, 2021, str. 108-109).

Samilost predstavlja privilegujuću okolnost kod krivičnog dela lišenje života iz samilosti (član 117. KZ). U literaturi se ističe da nema nikakve sumnje da je ovde motivacija lišenja života u suštini pozitivna, altruistička. (Šeparović, 1985, str. 94). Kao moralno pozitivna emocija, samilost ima dejstvo i na planu redovnog odmeravanja kazne u okviru genusnog pojma „pobude iz kojih je delo učinjeno“ - kao fakultativna olakšavajuća okolnost (član 54, stav 1. KZ). Isti krivičnopravni značaj ovde mogu imati i druge pozitivno evaluirane emocije.

Ukoliko se emocije javljaju kao manifestacija odgovarajućih poremećenih psihičkih stanja koja imaju značaj bioloških osnova neuračunljivosti/bitno smanjene uračunljivosti, njihov značaj se procenjuje u konstelaciji sa relevantnim psihičkim funkcijama prilikom primene psihološkog metoda, u okviru zakonom predviđenog biološko-psihološkog metoda, kojim se utvrđuje neuračunljivost/bitno smanjena uračunljivost.

KRIVIČNOPRAVNI ZNAČAJ AFEKTIVNIH STANJA

AFEKTIVNA STANJA U OPŠTEM DELU KRIVIČNOG PRAVA

Kao što je prethodno bilo pomenuto, fiziološki afekti se javljaju kao jedan od uzroka privremene duševne poremećenosti koja predstavlja biološki osnov neuračunljivosti, odnosno bitno smanjene uračunljivosti (član 23. KZ).⁵

Fiziološki afekti takođe imaju značaj i na planu odmeravanja kazne. S obzirom na to da svaki afekat pretpostavlja određenu emociju podobnu da u konkretnom slučaju ostvari odgovarajuće motivaciono dejstvo, njegovo prisustvo može biti uzeto u obzir prilikom redovnog odmeravanja kazne u okviru okolnosti „pobude iz kojih je delo učinjeno“ (član 54, stav 1. KZ). Sledstveno tome, afekat može imati značaj i u kontekstu naročito olakšavajućih okolnosti koje ukazuju na to da se i ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja (član 56, stav 3. KZ).

Osim što mogu biti relevantni prilikom redovnog odmeravanja kazne i ublažavanja kazne, određeni fiziološki afekti predstavljaju konstitutivne elemente instituta prekoračenja granica nužne odbrane usled jake razdraženosti ili prepasti izazvane napadom, koji omogućava oslobođenje od kazne (član 19, stav 3. KZ). Tada se uzima da učinilac usled prisustva odgovarajućeg afektivnog stanja izazvanog napadom nije bio u mogućnosti da pravilno proceni situaciju i prilagodi granice svoje odbrane. Naime, uz ispunjenost ostalih zakonom predviđenih uslova, odbrana u datim okolnostima nije bila neophodno potrebna za odbijanje napada. Da li je učinilac u

⁵ U istom smislu vid. D. Drakić, I. Milić. (Drakić, Milić, 2017, str. 99)

odbijanju napada ostao unutar neophodno potrebne odbrane ili je prekoračio njene granice, utvrđuje se na osnovu okolnosti konkretnog slučaja i pri tome se kao kriterijumi uzimaju u obzir intenzitet napada i opasnosti koja pretila od napadača, način i sredstva odbrane koji su dostupni napadnutom, njegove individualne sposobnosti i psiho-fizičke karakteristike.⁶ Kako se ističe, bilo bi sasvim neopravdano i nerealno od napadnutog zahtevati smireno i trezveno procenjivanje granica odbijanja napada jer bi takvo shvatanje neopravdano privilegovalo napadača (Babić, 2021, str. 190). Shodno tome, odgovarajuća subjektivna pozicija napadnutog, odnosno njegova „očekivana“ osetljivost zbog položaja žrtve, koja se u konkretnom slučaju manifestuje u vidu osećanja straha ili osećanja ljutnje i u izvesnoj (dozvoljenoj) meri „zamagljuje“ mogućnost (apsolutno) objektivne procene, svakako ne bi uticala na ispunjenost ovog uslova.⁷ Naime, u doktrini je prihvaćeno da opasnost od napada i dostupna sredstva odbrane treba ceniti prema kriterijumu objektivnog posmatrača u vreme napada, uz istovremeno uvažavanje ličnih okolnosti učinioca (Vuković, 2024, str. 148).⁸ Shodno tome, sudska praksa stoji na stanovištu da je „pravilan stav prvostepenog suda koji je utvrdio da je odbrana okrivljenog bila neophodno potrebna da od sebe ili drugog odbije protivpravni napad, kada se imaju u vidu okolnosti konkretnog slučaja, posebno činjenica da je jedan od napadača razbio prozorsko staklo sa ulične strane i popeo se na sims prozora, što je bilo dovoljno da kod okrivljenog izazove osećaj straha i fizičke ugroženosti za sebe, kao i sva lica koja su se u tom trenutku nalazila u njegovoj kući“ (OS u Subotici Kž. 398/07). Međutim, kako se ističe, „utvrđivanje stanja prepasti i straha kod okrivljenog uz istovremeno navođenje da se nije radilo o nužnoj odbrani (niti o ubistvu na mah), ne mora da predstavlja protivrečnost o bitnim činjenicama iz presude“ (VSS Kž.I 1604/73).⁹

Jaka razdraženost i prepast predstavljaju pravne pojmove koji načelno korespondiraju sa afektom osećanja ljutnje koji se naziva bes ili srdžba i afektom osećanja straha (VS u Beogradu K. 351/12 i AS u Beogradu Kž.I 15/14).¹⁰ Osećanje ljutnje je stenično osećanje, odnosno afekat besa je stenični afekat. Osećanje straha je astenično osećanje, odnosno afekat straha je astenični afekat.¹¹ Treba uzeti da svi drugi

⁶ „Za nužnu odbranu nije odlučujuće da li je odbrana bila jačeg ili slabijeg intenziteta, već da li je u konkretnoj situaciji bila neophodno potrebna za odbijanje istovremenog protivpravnog napada“ (VSS Kž.I 359/71).

⁷ Primera radi, vid. VS u Zrenjaninu K. 189/10.

⁸ Upor. R. Risimović. (Risimović, 2009, str. 223)

⁹ Vid. LJ. Radulović. (Radulović, 1995, str. 137)

¹⁰ Z. Ćirić naglašava da prepast u pravu označava jak strah, koji ne mora da ima značaj patološkog afekta, dok je u psihijatriji prepast oblik patološkog afekta. (Ćirić, Z., 2013, str. 106) U istom smislu vid. D. Jevtić. (Jevtić, 1960, str. 41).

¹¹ Smatra se da sud prilikom odmeravanja kazne astenični afekat u većoj meri ceni u korist učinioca, nego stenični afekat. (Novoselec, 2004, str. 178)

afekti, bez obzira da li su stenični ili astenični, nisu značajni za primenu ovog instituta. Prisustvo relevantnog afektivnog stanja koje implicira jaku razdraženost ili prepast u praksi se po pravilu utvrđuje na osnovu nalaza i mišljenja veštaka psihijatra.¹²

Jezičko tumačenje norme govori da su jaka razdraženost i prepast dva alternativna osnova za oslobođenje od kazne, da moraju biti prouzrokovani napadom – između napada i jake razdraženosti ili prepasti mora postojati odgovarajuća kauzalna veza i da za razliku od prepasti, kod koje to nije posebno naglašeno, zakonodavac kao relevantnu predviđa samo jaku razdraženost.¹³ Međutim, sudska praksa stoji na stanovištu da primena ovog instituta pretpostavlja i odgovarajuću gradaciju afekta straha u vidu jake prepasti i u tom smislu se navodi sledeće: „ako je na ponašanje okrivljenog uticao afekat straha jakog intenziteta koji je osećao u odnosu na pokojnog oštećenog, postoji ubistvo u prekoračenju granica nužne odbrane usled jake razdraženosti ili prepasti izazvane napadom“ (VS u Zrenjaninu 2K. 10/13).

S tim u vezi treba reći da se u stručnoj literaturi smatra da je sa stanovišta njihovog intenziteta afekte moguće svrstati u tri kategorije: slabi afekti – blag stepen uzbuđenja, skoro neprimetne afektivne reakcije i zanemarljiv uticaj na druge psihičke funkcije; srednji afekti – izraženo afektivno uzbuđenje, afektivne reakcije su jasno uočljive i slabiji uticaj na druge psihičke funkcije i jaki afekti – intenzivno emocionalno uzbuđenje, burne manifestacije i izrazito naglašen uticaj na intelektualno-saznajne i voljno-motivacione psihičke funkcije. (Čirić, Z., 2013, str. 94-95) Međutim, prisutan je i stav da u praksi nema pouzdanih kriterijuma za razlikovanje jake i slabe (obične) razdraženosti, odnosno prepasti i zato veštak u svakom konkretnom slučaju treba da proveriti sve mogućnosti i kao „najverovatniju“ usvoji onu tezu o psihičkim funkcijama učinioa u vreme izvršenja krivičnog dela koja uspostavlja koherentnu vezu kako sa karakteristikama njegove ličnosti, tako i sa relevantnim okolnostima konkretnog slučaja (Kostić, 2002, str. 173).

Za razliku od našeg, nemački zakonodavac propisuje da je isključeno kažnjavanje kada je do prekoračenja granica nužne odbrane došlo usled zbuđenosti, straha ili prepasti (§ 33). U doktrini se navodi da je u zakonskoj normi izdvojen samo astenični afekat prepasti koji predstavlja izraz svojevrzne „slabosti“ i uglavnom se javlja u slučaju iznenadnih/neočekivanih napada. Kako se ističe, relevantnim stanjima je zajedničko to što je normalan psihološki proces poremećen usled „uzbuđenosti“ koja je izazvana osećajem ugroženosti napadom. U teoriji (Schönke, Schröder, 2001,

¹² S tim u vezi kritički stav zastupa R. Jelušić. (Jelušić, 1997, str. 117)

¹³ Prema stavu Okružnog suda u Prokuplju u obzir dolazi razdraženost „jakog ili srednjeg intenziteta“ (K. 12/09).

str. 632) i sudskoj praksi BGH, NStz 2001, 591 (Roxin, 2006, str. 996) nadalje je prisutan stav da je potrebno da je usled postojeće prepasti značajno redukovana sposobnost da se događaj pravilno shvati i obradi. Isto važi i za strah, pri čemu se posebno naglašava da za primenu ovog instituta nije dovoljan bilo koji osećaj straha, već to mora biti tzv. panični strah, koji u „objektivno“ odgovarajućim situacijama, u slučaju sumnje treba pretpostaviti. Iako je u praksi najčešći slučaj da se strah javlja usled neodgovarajućeg sagledavanja napada, smatra se to nije nužan uslov za primenu instituta. Kao interesantno treba naglasiti da se ne insistira na tome da relevantno stanje učinioca bude neskrivljeno, niti se zahteva da je napadnuti mogao da izbegne napad bekstvom ili preventivnim pozivanjem policije. Sledstveno prethodno navedenom, zaključuje se da je primena odredbe isključena u slučaju postojanja „steničnih afekata poput besa i mržnje“ jer je intencija zakonodavca bila da nekažnjavanjem privileguje odgovarajuće „stanje duha“ napadnutog, koje je bilo uzrok ekscesa u vidu prekoračenja (Schönke, Schröder, 2001, str. 632) Najzad, sudska praksa stoji na stanovištu da u konkretnom slučaju astenični afekat straha ne mora biti jedini, niti isključivi uzrok prekoračenja granica nužne odbrane, što govori da je moguća i „sauzročnost“ različitih afekata BGH, NStz 2001, 591 (Roxin, 2006, str. 996), da bi se u teoriji posebno insistiralo na dominaciji asteničnog afekta straha u postojećem „buketu“ motiva (Schönke, Schröder, 2001, str. 632).

Nije teško uočiti da se razlike između našeg i nemačkog rešenja ogledaju kako u uslovima za primenu ovog instituta, tako i krivičnopravnom dejstvu.

Krivično zakonodavstvo Srbije kao relevantne propisuje jedino afekte, odnosno afektivna stanja i, kao što je pomenuto, u normi po svom značaju u istu ravan stavlja jaku razdraženosti, odnosno stenični afekat besa i prepast, odnosno astenični afekat straha.

S druge strane nemačko zakonodavstvo ne uzima u obzir samo afekat, odnosno afektivno stanje, već i osećanje, koje može prerasti u odgovarajući afekat i pri tome u obzir dolaze isključivo astenično osećanje straha i astenični afekat straha odnosno prepast. Nadalje, iako se jezičkim tumačenjem norme dolazi do zaključka da „zbunjenost“ ima isti značaj kao strah i prepast, smatramo da logičko tumačenje govori u prilog zaključku da zbunjenost (smetenost, smušenost, konfuzija, nesnalaženje) pre označava stanje koje nastaje usled osećanja straha ili afekta straha odnosno prepasti, tj. da na neki način opisuje „slabost“ nastalu usled straha ili prepasti. Moglo bi se reći da jednu vrstu „zabune“ može da izazove to što nemačka doktrina ne pravi jasnu terminološku distinkciju između osećanja i afekata, te pojmom astenični afekat označava i astenično osećanje straha. „Problem“ takođe može da predstavlja

činjenica da doktrina insistira na tome da za primenu instituta ne može biti relevantan „bilo koji“ strah, već jedino panični strah.

Naime, strah predstavlja osećanje (grupu osećanja) koje se javlja kada neko proceni da je ugrožena neka njegova vrednost (dobro), tj. da postoji opasnost kojoj ne može da se suprotstavi na adekvatan način, ali da može da se skloni, da pobegne iz takve, opasne situacije. Strah omogućava brzu i automatsku procenu opasnosti, trenutnu mobilizaciju organizma i spremnost za adaptivno ponašanje. U evolutivnom smislu, strah doprinosi preživljavanju i zaštiti. Strah je signal da se neko nalazi u situaciji koja prevazilazi njegove mogućnosti. Takođe, strah je potvrda da čovek prihvata svoju ograničenu egzistencijalnu poziciju i istovremeno manifestacija volje za životom i preživljavanjem. Osećanje straha prate odgovarajuće fiziološke promene, kao što su aktiviranje simpatičkog ili parasimpatičkog nervnog sistema. Da li će određena vrsta straha aktivirati jedan ili drugi nervni sistem zavisi od primarne kognitivne obrade i pri tome aktiviranje simpatičkog nervnog sistema inicira reakciju bega, a aktiviranje parasimpatičkog nervnog sistema izaziva pasivnost (kočenje). Osećanje straha može biti različitog intenziteta i trajanja. Strah malog intenziteta naziva se oprez. Najintenzivniji strah jeste afekat straha koji se javlja kada neko lice procenjuje da je ugrožena njegova najvažnija vrednost (dobro) (Milivojević, 2013, str. 491-492).¹⁴ Ono što na ovom mestu treba podvući jeste da prema savremenim shvatanjima panika i užas nisu stepeni straha, već da između ovih osećanja postoji kvalitativna razlika. U slučaju panike lice nije sigurno da može da pobegne ili spreči opasnost, njegovo ponašanje je nekontrolisano, time neadaptivno i ispoljava se u vidu agresije - stenično osećanje. U slučaju užasa lice je sigurno da ne može da pobegne i smatra da nema izlaza iz opasne situacije, što se manifestuje odsustvom bilo kakve reakcije, tzv. „zaleđivanjem“ – astenično osećanje (Milivojević, 2013, str. 500-502).¹⁵

Ukoliko apstrahujemo prethodno iznete zakonodavne i doktrinarne (uslovno rečeno) nedoslednosti i pođemo od pretpostavke da je intencija nemačkog zakonodavca bila da težište norme sadržane u § 33 bude na asteničnom afektu straha, odnosno prepasti mogli bismo najpre da zaključimo da je obligatorno nekažnjavanje predviđeno zato što je u pitanju afektivno stanje koje je, u konkretnom slučaju, s obzirom na svoju prirodu, bilo jedna vrsta „modifikatora“ ponašanja socijalno adaptiranog učinioca, odnosno „lični“ razlog zbog kojeg njegovo postupanje nije ostalo u okvirima neophodno potrebne odbrane, te stoga nema razloga da bude kažnjen. Ukoliko pak pođemo od pretpostavke da izraz „neće se kazniti“ podrazumeva da nema krivičnog dela, zaključujemo da je zbog specifičnog psihičkog stanja učinioca

¹⁴ Upor. D. Jevtić (Jevtić, 1960, str. 39) i R. Risimović. (Risimović, 2009, str. 223)

¹⁵ Drugačije vid. Z. Čirić (Čirić, Z., 2013, str. 99-100), R. Kovačević, M. Moravčević (Kovačević, Moravčević, 2002, str. 137) i D. Jevtić. (Jevtić, 1960, str. 41)

tj. ispoljene „slabosti“ na planu voljnog delovanja njegova krivica umanjena u meri koja potpuno opravdava pogrešnu procenu granica neophodno potrebne odbrane.¹⁶

Nadalje, treba reći da je ljutnja neprijatno osećanje koje nastaje kada jedno lice procenjuje da se drugi neopravdano ponašanja na način koji ugrožava neku njegovu vrednost (dobro) i kada procenjuje da je sposoban da se tome suprotstavi i smatra da na to ima pravo. Izražavanje ljutnje za primarnu funkciju ima promenu ponašanja drugog i ljutnja nije usmerena na njegovo biće. Cilj ljutnje je da kod drugog izazove osećanje neprijatnosti i da motiviše na promenu ponašanja. Otuda, ukoliko drugi promeni svoje ponašanje i uskladi sa postavljenim zahtevima, prestaje razlog za ljutnju. Kada ljutnja, kao vrsta informacije upućena drugom da promeni svoje ponašanje, ne postigne svrhu, tendenciozno se pojačava i taj proces se naziva eskalacija ljutnje. Signali ljutnje idu od neverbalnih manifestacija ljutnje (pojačavanje intenziteta glasa ili prilaženje drugom) ka verbalnim i najzad fizičkim. Ignorisanje početnih signala ljutnje dovodi do jačanja njenog intenziteta, tako da na kraju ljutnja prerasta u afekat ljutnje, odnosno bes. Bes može da dovode do agresije kao vida neefikasnog izražavanja ljutnje. Cilj agresije koje „izvire“ iz afekta besa je isti kao cilj ljutnje – da kod drugog izazove strah i na taj način utiče na njega da promeni svoje ponašanje. Agresija koja se javlja kao rezultat afekta besa po svojoj prirodi nije usmerena na povređivanje drugog, već na zastrašivanje u cilju promene ponašanja (Milivojević, 2013, str. 353-356). Kada se neko nalazi u opasnoj situaciji i u odnosu na prisutnu opasnost sebe jednim delom procenjuje slabijim, a drugim delom jačim, pored osećanja straha, odnosno afekta straha može se javiti i osećanje ljutnje, odnosno afekat besa. Tada ne dolazi do bekstva ili pasivnosti, već do agresivnog ponašanja usled afekta besa. Agresivnost koja proizlazi iz ovako postavljene konstelacije osećanja, odnosno afekata: strah/afekat straha i ljutnja/afekat besa istovremeno obuhvata i predstavu o sopstvenoj nemoći i stoga u konkretnom slučaju može biti izuzetno intenzivna (Milivojević, 2013, str. 497-498). Shodno tome, može se konstatovati da osećanje straha, odnosno afekat straha prevashodno motiviše na bekstvo od izvora opasnosti (adaptivno ponašanje), a samo ukoliko se javlja zajedno sa osećanjem ljutnje, odnosno afektom besa, tada dolazi do odgovarajuće aktivnosti koju karakterišu specifični „signali straha“ i određen vid agresivnog ponašanja.

Prethodno rečeno ide u prilog zaključku da za razliku od nemačkog zakonodavca, srpski zakonodavac prilikom formulisanja ovog instituta nije imao u vidu stanje „slabosti“ učinioca (astenični afekat-slabost-prekoračenje granica nužne odbrane). Naime, u slučaju jake razdraženosti radi se o steničnom afektu besa koji po svojoj prirodi motiviše na agresivno ponašanje i onemogućava učinioca da u relativno

¹⁶ Upor. I. Bojanić, M. Mrčela. (Bojanić, Mrčela, 2012, str. 404-405)

kratkom vremenskom intervalu pravilno proceni koja odbrana je neophodno potrebna. Kada je reč o prepasti treba uzeti da tada postoji situaciono/funkcionalna veza između asteničnog afekta straha i steničnog afekta besa, koji primarno definiše emotivni tonus učinioca i takođe na prethodno naveden način motiviše na agresivno ponašanje koje se manifestuje u vidu prekoračenja granica nužne odbrane. Jednom rečju, ovde afektivno stanje nema ulogu „moderatora“, već „generatora“ ponašanja učinioca koje izlazi iz okvira neophodno potrebne odbrane. Stoga bi se moglo reći da razlog za moguće oslobođenje od kazne, osim toga što je nepravo dela učinjenog u prekoračenju granica nužne odbrane umanjeno pre svega za vrednost dobra koje je učinilac štitio i time u određenoj meri opravdano (blaže kažnjavanje),¹⁷ predstavlja okolnost da je delovanjem odgovarajućeg afekta voljna komponenta krivice u izvesnoj meri „preoblikovana“, odnosno da je krivica učinioca zbog njegovog psihičkog stanja (takođe) umanjena, tako da stepen krivice u nekim slučajevima može da „padne“ ispod praga potrebnog za kažnjavanje.¹⁸ Jednom rečju, iako protivpravnost ne može biti stepenovana, krivično nepravo kao predmet suda o protivpravnosti tj. „nevredno“ ponašanje može biti stepenovano i to omogućava da u slučaju prekoračenja utvrđene granice opravdanja učiniocu kazna bude ublažena kao i da u kumulaciji sa nižim stepenom krivice, u određenim slučajevima, može izostati razlog za upućivanje socijalno-etičkog prekora učiniocu.¹⁹

Iz navedenog nadalje sledi da, uprkos zakonskoj formulaciji u kojoj je prepast alternativno predviđena sa jakom razdraženošću, ona u stvarnosti (faktički) nema samostalnan značaj u kontekstu ovog instituta jer bi u afektivnom stanju straha učinilac bio pasivan ili bi pobeo. Naime, u konkretnom slučaju, kao što je bilo objašnjeno, afekat straha se kroz složene psihičke procese povezuje sa, po prirodni stvari, dominantnim afektom besa koji determiniše agresivno ponašanje u vidu prekoračenja granica nužne odbrane.²⁰ Navedeno međutim ne važi ukoliko je učinilac bio u stanju panike koja po prirodi stvari rezultira agresijom. Problem leži u tome što prema usvojenom doktrinarnom shvatanju zakonski pojam „prepast“ podrazumeva isključivo visoko gradiran afekat straha, dok se u praksi pravni pojam „prepast“ krajnje ekstenzivno tumači i sudovi prilikom primene ovog instituta po pravilu ne uzimaju

¹⁷ Upor. R. Risimović (Risimović, 2009, str. 222) i F. Bačić, Š. Pavlović. (Bačić, Pavlović, 2004, str. 112-113)

¹⁸ „Okrivljeni se kritičnom prilikom nalazio u afektivnom stanju jake razdraženosti u kojoj su sposobnost okrivljenog da kontroliše sopstveno afektivno stanje i mogućnost da upravlja svojim postupcima bili bitno smanjeni. Afektivno stanje okrivljenog utvrđeno je, pored ostalog, na osnovu intenziteta telesnih povreda koje je zadobio sada pokojni oštećeni, a koje govore da je kod okrivljenog postojalo znatno smanjenje moći kontrole ponašanja“ (AS u Beogradu Kž. 372/10).

¹⁹ Primera radi, vid. VSS Kž. 1077/95.

²⁰ Drugačije vid. R. Kovačević, M. Moravčević (Kovačević, Moravčević, 2002, str. 139) i R. Risimović. (Risimović, 2009, str. 139).

u obzir da li je psihijatrijskim veštačenjem utvrđeno da je učinilac bio u afektivnom stanju straha ili stanju panike (za koje se i dalje smatra da podrazumeva visok intenzitet straha).

AFEKTIVNA STANJA KAO OBELEŽJA BIĆA KRIVIČNIH DELA *AFEKTIVNO STANJE IZVRŠIOCA KRIVIČNOG DELA*

Afektivno stanje izvršioca krivičnog dela je eksplicitno predviđeno kao objektivno obeležje bića krivičnih dela ubistvo na mah (član 115. KZ) i teška telesna povreda na mah (član 121, stav 5. KZ).

Sudska praksa jedinstveno stoji na stanovištu da se pojam jaka razdraženost u kontekstu krivičnog dela ubistva na mah vezuje za osećanje ljutnje, odnosno afekat besa (AS u Beogradu Kž.1 15/14 i Kž.1 561/14). Kako se ističe, „jaka razdraženost kao pravni termin odgovara psihijatrijskom terminu afekta besa visokog intenziteta koji se u narodu označava izrazom `pao mi mrak na oči`“ (VS u Kragujevcu 4K. 66/15). U sudskim odlukama se uglavnom navodi da se „okrivljeni nalazio u stanju povišene emocionalne napetosti sa psihološkim sadržajem afekta besa visokog intenziteta“ (VS u Beogradu K. 33/20, K. 101/20 i VKS Kzz. 1015/14) ili da je reč o „paralelnim“ afektima, među kojima je i afekat besa, na primer, „okrivljeni se nalazio u stanju intenzivnog afekata straha i afekta besa“ (VS u Beogradu K. 608/16). Shodno rečenom, ispravan je stav da ubistvo na mah ne može biti izvršeno „u stanju prepasti koje nastaje usled snažnog afekta straha izazvanog osećanjem životne ugroženosti“ (VSS Kž. 1543/03 i Kž.1 3221/13 i VS u Zrenjaninu 2K. 10/13). Suprotno tome, Viši sud u Novom Pazaru neosnovano stoji na stanovištu da je postojala jaka razdraženost „kada je okrivljeni bio u stanju povišene emocionalne napetosti sa psihološkim sadržajem afekta straha jakog intenziteta“ (K. 120/11). U istom smislu se u pojedinim slučajevima izjašnjava Viši sud u Beogradu (K. 946/14, K. 726/15 i K. 113/17), kao i Viši sud u Sremskoj Mitrovici (K. 93/19), a Apelacioni sud u Novom Sadu navodi da „za postojanje ubistva na mah nije dovoljno afektivno stanje straha srednjeg intenziteta“ (Kž. 3515/12). Takođe, sud najviše instance u jednoj odluci pogrešno iznosi da je „sud utvrdio da je agresivno ponašanje sada pokojnog oštećenog sa elementima zlostavljanja, kod okrivljenog kritičnom prilikom izazvalo ne samo fizički bol već i strah, stid i zbunjenost, što je dovelo do stanja jake razdraženosti“ (VSS Kž. 264/09).

U sudskoj praksi se nadalje ističe da „jaka razdraženost pretpostavlja afekat visokog intenziteta“ (VSS Kž. 402/97 i Kž.II 855/95) i da za ubistvo na mah nije dovoljna „bilo kakva razdraženost“ (AS u Novom Sadu Kž.1 1140/14), pa ni „razdraženost srednjeg intenziteta“ (AS u Novom Sadu Kž. 3515/12), već je potrebno da je reč o

„jakoj razdraženosti koja se ceni u svakom konkretnom slučaju“ (AS u Beogradu Kž.1 6693/12). To bi značilo da razdraženost koja nije ocenjena kao jaka, odnosno prisustvo afekta koji nije dostigao odgovarajući intenzitet, isključuje ubistvo na mah i tada postoji obično ubistvo, a afektivno stanje učinioca, odnosno razdraženost može imati značaj prilikom odmeravanja kazne.

Treba uzeti da jaka razdraženost kao obeležje ubistva na mah pretpostavlja visok intenzitet tzv. fiziološkog (normalnog) afekta, tj. afekta u koji, pod odgovarajućim okolnostima, može doći svaki čovek.²¹ Shodno tome, smatra da za razliku od patološkog afekta koji dovodi do neuračunljivosti/bitno smanjene uračunljivosti (AS u Beogradu Kž.1 936/15), fiziološki afekat visokog intenziteta, tj. jaka razdraženost ne onemogućava sposobnost rasuđivanja i/ili sposobnost odlučivanja i ne isključuje uračunljivost (OS u Prokuplju K. 4/06). Kako se navodi, „iz nalaza i mišljenja veštaka sledi da je afektivno stanje u kojem se našao okrivljeni ostalo u granicama normalnog, što znači da se ne radi o patološkom afektivnom stanju, u kom slučaju bi došlo do primene instituta neuračunljivosti“ (AS u Beogradu Kž.1 936/15). Shodno tome, može se dovesti u pitanje opravdanost stavova da je za ubistvo na mah potrebno „stanje intenzivnog uzbuđenja u vidu jake razdraženosti koje smanjuje ili isključuje logičko i normalno razmišljanje, tako da su postupci pod uticajem afekata nekontrolisani“ (OS u Prokuplju K. 14/07), odnosno „da je jaka razdraženost posebno duševno stanje u kojem se bez ikakvog rasuđivanja i u trenutku vrši krivično delo“ (VSS Kž. 34/89).

U tom smislu, sudska praksa nadalje većinski stoji na stanovištu da jaka razdraženost podrazumeva psihičko stanje usled kojeg su sposobnosti rasuđivanja i/ili odlučivanja samo smanjene (VSS Kž.1 40/97), što znači da je uračunljivost učinioca „smanjena, ali ne do stepena bitnog“ (VSS Kž. 244/05).²² Budući da tada smanjena uračunljivost predstavlja obeležje bića, nesporno je da ne može biti uzeta u obzir prilikom redovnog odmeravanja kazne.

S obzirom na to da dejstvo odgovarajućeg afekta na druge psihičke funkcije primarno zavisi od njegovog intenziteta i strukture ličnosti učinioca, u praksi su česti slučajevi da fiziološki afekat besa bitno smanji mogućnost realizacije drugih psihičkih funkcija, odnosno da se utvrdi bitno smanjenje sposobnosti rasuđivanja i/ili

²¹ Viši sud u Somboru u jednoj odluci navodi da „trajno duševno oboljenje okrivljenog isključuje afekat jakog intenziteta koji bi odgovarao pojmu jake razdraženosti kao obeležju ubistva na mah“ (K. 27/15).

²² U starijoj sudskoj praksi nailazimo na stav da „stanje jake razdraženosti ne treba da bude takvog intenziteta da okrivljeni dođe u stanje smanjene uračunljivosti, nego da po svom intenzitetu bude takvo da bitno negativno utiče na njegovu psihu zbog čega u takvom stanju stvara nekritički iznenadnu odluku usmerenu na izvršenje ubistva“ (VVS K.II 492/70).

spособnosti odlučivanja. Kako se naglašava, „afekat gneva jakog intenziteta dovodi do narušavanja psihičkog života u onom stepenu koji je podoban da prouzrokuje bitno smanjenje sposobnosti shvatanja značaja svog dela i sposobnosti upravljanja svojim postupcima“ (VS u Kragujevcu 4K. 66/15). Smatra se da razlog za to leži u činjenici da i fiziološki afekat, pod određenim okolnostima, može da prouzrokuje značajne psihičke promene, kao što su dezorganizacija misaonog toka, poremećaj logičkog rasuđivanja i otežana kontrola impulsivnih podsticaja koji su povezani sa postojećim emocionalnim uzbuđenjem (Ćirić, Z., 2013, str. 88-90).²³ U doktrini se navodi da tada „jaka razdraženost poprima kvalitet bitno smanjene uračunljivosti“ (Lazarević, i dr., 1995, str. 147). U sudskim odlukama se uglavnom koriste formulacije da je krivično delo učinjeno „u stanju bitno smanjene uračunljivosti usled povišene emocionalne napetosti sa sadržajem afekta besa visokog intenziteta“ (VS u Beogradu K. 266/17 i K. 33/20) ili da je krivično delo učinjeno „u stanju bitno smanjene uračunljivosti usled stanja jake razdraženosti“ (VS u Beogradu K. 946/14 i VS u Somboru K. 110/06). Kako sudska praksa u navedenom slučaju prihvata postojanje instituta bitno smanjene uračunljivosti kod ubistva na mah, sudovi u skladu sa pravilom o zabrani dvostrukog vrednovanja u svojim odlukama posebno naglašavaju da „bitno smanjena uračunljivost predstavlja obeležje bića krivičnog dela ubistva na mah i zato je isključena mogućnost ublažavanja kazne po tom osnovu“ (VSS Kž. 1020/00) i „bitno smanjena uračunljivost takođe ne može imati značaj olakšavajuće okolnosti prilikom redovnog odmeravanja kazne kod krivičnog dela ubistva na mah“ (VS u Beogradu K. 33/20).²⁴

Mišljenja smo da u datom kontekstu primena instituta bitno smanjene uračunljivosti nije u skladu sa načelom zakonitosti i da bitno smanjenje relevantnih psihičkih funkcija usled odgovarajućeg afekta visokog intenziteta treba posmatrati isključivo u vezi s pojmom jaka razdraženost kao obeležjem bića krivičnog dela, što bi značilo da uz ispunjenje preostala dva uslova, za postojanje ubistva na mah ne bi bilo značajno da li je u konkretnom slučaju usled jake razdraženosti došlo do smanjenja ili bitnog smanjenja sposobnosti rasuđivanja i/ili sposobnosti odlučivanja. Okolnost da su relevantne psihičke funkcije bile bitno smanjene može imati odgovarajući značaj prilikom redovnog odmeravanja kazne. Shodno tome, u sudskoj odluci bi trebalo navesti da je krivično delo učinjeno u jakoj razdraženosti nastaloj usled odgovarajućeg afekta visokog intenziteta i da je jaka razdraženost smanjila, odnosno bitno smanjila sposobnost rasuđivanja i/ili sposobnost odlučivanja učinioca. (Delić, 2021a, str. 103-107).

²³ B. Kapamadžija smatra da učinilac krivičnog dela ubistva na mah „ne razmišlja, on samo oseća.“ (Kapamadžija, 1980: str. 53). Prema Č. Hajdukoviću „afekat se `poigrava` sa svešću i onemogućava kontrolu volje.“ (Hajduković, 1981, str. 42).

²⁴ Drugačije vid. J. Buturović (Buturović, 1980, 40) i J. Kiurski. (Kiurski, 1998, 60)

Jaku razdraženost kao obeležje bića krivičnog dela ubistva na mah sud utvrđuje na osnovu nalaza i mišljenja veštaka psihijatrija koji se izjašnjava „o prisustvu jakog afekta gneva u vreme izvršenja ubistva“ (AS u Beogradu Kž.1 3221/13). Kako naglašava sud najviše instance, „stanje jake razdraženosti se ustanovljava prema medicinskim indikacijama, ali ipak ima `paramedicinski` sadržaj i stoga odluka o tome da je okrivljeni bio u stanju jake razdraženosti pripada isključivo sudu“ (VSS Kž. 189/02), odnosno „budući da je pojam `jaka razdraženost` pravni pojam, ocena da li se okrivljeni nalazio u stanju `jake razdraženosti` pripada sudu, a ne veštacima i otuda su u konkretnom slučaju sudski veštaci prekoračili svoja ovlašćenja navodeći u mišljenju da su okrivljeni postupali u stanju `jake razdraženosti`, što je prvostepeni sud pogrešno prihvatio“ (VSS Kž. 1876/03). Naime, na osnovu svog stručnog znanja angažovani veštak psihijatar sudu treba da razjasni činjenice vezane za ličnost učinioca i njegovo psihičko stanje u vreme izvršenja krivičnog dela (VSS Kž. 189/02 i Kž. 1876/03). Pri tome, stručna ekspertiza obuhvata sintezu opšte slike ličnosti učinioca, sa posebnim akcentom na jačinu emocionalnih uzbuđenja (afekata) u određenim, životnim okolnostima (tzv. opšti model za poređenje) i slike njegovog psihičkog stanja u konkretnom trenutku – vreme izvršenja krivičnog dela. Odgovarajući fenomenološki pristup, u smislu primene opšteg teorijskog modela na konkretan slučaj, prvenstveno podrazumeva korišćenje raspoloživih podataka iz spisa predmeta u vezi preduzetih radnji, koje su spoljna manifestacija psihičkih stanja učinioca u vreme vršenja krivičnog dela, zatim korišćenje eventualno dostupne medicinske dokumentacija kao i iskaz učinioca krivičnog dela. Pošto se iskaz učinioca odnosi na događaje koji su bili dominantno obeleženi snažnim emocijama, sadržinu iskaza primarno karakteriše specifičan mehanizam odbrane u vidu potiskivanja (represije), što u tim slučajevima predstavlja gotovo uobičajeni način reagovanja (Kostić, 2002, str. 174).²⁵ Kako se ističe u sudskoj praksi, „prilikom utvrđivanja jake razdraženosti sudovi uzimaju u obzir i način na koji okrivljeni opisuje kritični događaj i zato se smatra da nije postojala jaka razdraženost kada je okrivljeni vrlo detaljno opisao sve radnje koje su se dogodile pre i tokom vršenja krivičnog dela, kao i sve što je nakon toga usledilo, a ovo iz razloga što stanje jake razdraženosti po pravilu dovodi do toga da nakon kritičnog događaja postoje samo delimična sećanja i mogućnost parcijalnog opisa događaja, sa fokusom na pojedine njegove segmente“ (AS u Kragujevcu Kž.1 1415/15 i Kž. 66/15).

Ubistvo na mah pretpostavlja da je jaka razdraženost učinioca nastala usled napada, zlostavljanja ili teškog vređanja koji potiču isključivo od pasivnog subjekta – ubijenog (VSS Kž.II 388/78). Otuda, nema ubistva na mah kada je jaka razdraženost

²⁵ Upor. B. Kapamadžija. (Kapamadžija, 2001, str. 467)

posledica „specifične strukture ličnosti okrivljenog koja je eksplozivnog tipa“ (VS u Valjevu K. 28/12, u istom smislu i VSS Kž. 759/03); „ako je okrivljeni emotivno nestabilna ličnost i sklon impulsivnom reagovanju“ (OS u Valjevu K. 34/97), odnosno ako je jaka razdraženost „nastala usled preosetljivosti učinioca“ (VSS Kž.II 315/86 i Kž. 138/92, u istom smislu VS u Šapcu 3K. 223/10 i AS u Beogradu Kž.1 6693/12). Apelacioni sud u Novom Sadu posebno naglašava da je potrebno da ubistvo „bude izvršeno u izvanrednom duševnom stanju koje po svom intenzitetu dovodi do tolikog uzbuđenja učinioca da on trenutno i iznenada stvori odluku da izvrši ubistvo i razlog za takvo postupanje ne sme da bude karakterna struktura ličnosti učinioca, već učinilac u stanje jake razdraženosti mora biti doveden usled delovanja faktora koji su izvan njega“ (Kž. 3515/12). Pošto je u pitanju opšteprihvaćen stav, treba reći da je u forenzičkoj literaturi prisutno stanovište prema kome postojeće teorije ličnosti ne daju zadovoljavajući odgovor na pitanje može li jedna ličnost (kao skup određenih osobina) da postupa mimo očekivanog obrasca ili čak sasvim suprotno tome. Suštinsko pitanje ovde jeste da li su postupci koji su nespojivi sa nekom crtom ličnosti dokaz da ta crta ličnosti ne postoji ili je u pitanju crta ličnosti koja do tada nije bila dominantna, ali se pod određenim uslovima može ispoljiti u ponašanju. Navedeno govori da ličnost učinioca u svakom slučaju treba sagledati u totalitetu i pojedine osobine ličnosti razvrstati po stepenu aktuelne prisutnosti i logične povezanosti sa preduzetim radnjama (Kostić, 2002, str. 173).

Takođe, za ubistvo na mah je potrebno da je učinilac u jaku razdraženost doveden bez svoje krivice, što znači da svojim ponašanjem nije dao povod za napad ili zlostavljanje, odnosno da nije isprovocirao teško vređanje od strane pasivnog subjekta (VSS Kž. 188/06). U doktrini se ističe da pojam „skriviljenost“ ne treba tumačiti u smislu krivične odgovornosti, već da treba utvrditi da li je učinilac izazvao, isprovocirao ponašanja pasivnog subjekta. Skriviljena provokacija podrazumeva ponašanje učinioca koje po objektivnoj proceni predstavlja (opravdan) povod za napad, zlostavljanje ili teško vređanje (Lazarević, i dr., 1995, str. 146). Doktrina (Jovašević, 2005, str. 204; Kolarić, 2008, str. 265; Lazarević, i dr., 1995, str. 147; Lopičić, 1989, str. 95; Mrvić Petrović, str. 2016, 42; Stojanović, 2020, str. 456) i sudska praksa (SVS Kž. 7/55, VVS K.II 115/73 i VSS Kž. 315/86 i Kž. 1279/99) isto tako jedinstveno stoje na stanovištu da između povoda, tj. napada, zlostavljanja ili teškog vređanja i odgovarajućeg afekta visokog intenziteta, odnosno jake razdraženosti, osim uzročno-posledične veze, treba da postoji srazmera, koja, u skladu sa većinski prihvaćenim mišljenjem, podrazumeva da priroda i intenzitet afekta prema objektivnoj proceni, tj. kriterijumu normalne (uobičajene) osetljivosti, odgovaraju napadu, te-

škom vređanju ili zlostavljanju.²⁶ Kako se navodi, „ne postoji jaka razdraženost kada psihopatska ličnost usled neznatnog povoda zbog svoje patološke preosetljivosti `pada` u jaku razdraženost“ (VVS K.II 115/73), odnosno „potrebno je da teško vređanja izazove psihičku bol i takvu povredu osećanja koja bi normalno kod svakog čoveka izazvala stanje jake razdraženosti“ (OS u Beogradu K.484/98). Jednom rečju, za postojanje ubistva na mah nije dovoljno da je afektivno stanje učinioca (samo) psihološki objašnjivo već je neophodno da bude i „moralno oprostivo“, odnosno pravno-etički prihvatljivo (Drakić, 2005, str. 257). Najzad, „krivično delo ubistvo na mah nije opredeljeno samo trajanjem jake razdraženosti, već je i vremenski ograničeno u tom smislu da se neće raditi o ubistvu na mah kada je prilikom lišenja života pasivnog subjekta okrivljeni i dalje bio u stanju jake razdraženosti, ali je između provokacije i ubistva protekao vremenski period koji govori u prilog zaključku da okrivljeni nije trenutno reagovao (AS u Novom Sadu Kž. 2229/11), drugim rečima „inkriminacija obuhvata samo momentalna, nedovoljno kontrolisana eksplozivna reagovanja učinioca“ (VSS Kž.I 1377/71).

Sve prethodno navedeno odnosi se i na krivično delo teške telesne povrede na mah (član 121, stav 5 KZ).

Opšteprihvaćeno je shvatanje da „kada su ispunjeni svi zakonom predviđeni uslovi, moguće je isključenje postojanja ubistva na mah primenom instituta nužne odbrane iz člana 19. KZ“ (VSV Kž. 88/91) „jer se stanje jake razdraženosti kod ubistva na mah i nužna odbrana međusobno ne isključuju“ (VSS Kž. 1057/05).²⁷ Isto tako, prema stavu sudske prakse, „radnje okrivljenog se mogu kvalifikovati kao pokušaj ubistva na mah u nužnoj odbrani“ (AS u Beogradu Kž.1 219/14, u istom smislu i VS u Novom Sadu K. 17/14). Nadalje, prema stavu koji je zauzelo Krivično odeljenje Vrhovnog suda Srbije na sednici održanoj 5. maja 1968. godine ubistvo na mah ne može biti učinjeno u prekoračenju granica nužne odbrane usled jake razdraženosti ili prepasti izazvane napadom iz razloga što jaka razdraženost predstavlja obeležje bića krivičnog dela ubistva na mah (u istom smislu VSS Kž. 878/90).²⁸ Kako se navodi, „kod ubistva na mah učinilac ne razmišlja na koji način će odbiti napad, a kod prekoračenja granice nužne odbrane učinilac razmišlja o načinu odbijanja napada, ali ne i o srazmernosti napada i odbrane“ (VS u Požarevcu 2K. 24/14). U skladu s rečenim, posebno se naglašava da „ukoliko se ubistvo izvršeno u prekoračenju granica nužne odbrane usled jake razdraženosti ili prepasti izazvane napadom `podudara` sa ubistvom na mah, primenom blažeg zakona krivično delo se

²⁶ Upor. J. Ćirić. (Ćirić, J., 1997, str. 132-134)

²⁷ Upor. D. Jovašević. (Jovašević, 1998, str. 58)

²⁸ Drugačije vid. M. Aćimović (Aćimović, 1960, str. 12-13) i J. Ćirić. (Ćirić, J., 1997, str. 126-127)

kvalifikuje kao obično ubistvo uz primenu odredbe o prekoračenju granica nužne odbrane usled jake razdraženosti ili prepasti izazvane napadom, koja predstavlja fakultativni osnov za oslobođenje od kazne“ (VKS Kzz. 1015/14, u istom smislu VSS Kž. 1057/04, Kž. 878/98 i Kž.II 924/88). Kako se zaključuje, „u zavisnosti od utvrđenog činjeničnog stanja, za učinioca je povoljnija kvalifikacija ubistva u prekoračenju granica nužne odbrane“ (AS u Novom Sadu Kž. 904/14). Nadalje, prema stavu Višeg suda u Novom Sadu ne postoji ubistvo na mah već pokušaj ubistva u prekoračenju granice nužne odbrane „kada je okrivljena pokušala da liši života okrivljenog, sa kojim je prethodno bila u emotivnoj vezi, kada je fizički napao njenu ćerku, tako što je u afektivnom stanju straha najvišeg intenziteta, a potom i afektivnom stanju besa i srdžbe takođe najvišeg intenziteta, kuhinjskim nožem dužine 22 cm okrivljenom zadala više uboda u predelu stomaka, prekoračivši na taj način granice nužne odbrane budući da je optuženi bio nenaoružan“ (K. 1/14). Međutim, „zbog izostanka istovremenog protivpravnog napada ne radi se o ubistvu u nužnoj odbrani ili ubistvu u prekoračenju granice nužne odbrane već o ubistvu na mah kada je okrivljeni izbio nož iz ruke sada pokojnom oštećenom, da bi nakon toga u stanju jake razdraženosti sa stola uzeo drugi nož, kojim je zadao smrtonosnu povredu oštećenom, koji je u tom trenutku bez noža klečao na krevetu“ (AS u Beogradu Kž.1 207/10). Najzad, ubistvo na mah može biti učinjeno u prekoračenju granica nužne odbrane koje ima značaj fakultativnog osnova za ublažavanje kazne (član 19, stav 2. KZ) jer, kako se naglašava, „prekoračenje granica nužne odbrane se ceni isključivo u situaciji kada je napad postojao ili predstojao i ne zavisi od psihičkog stanja učinioca niti od okolnosti da li se učinilac uplašio i da li je bio u stanju jake razdraženosti, već se kod prekoračenja granica utvrđuje da li je odbrana bila neophodno potrebna, odnosno nužna“ (AS u Beogradu Kž.1 496/14).

Nakon svega prethodno iznetog, treba pomenuti još i to da, iako nije eksplicitno predviđeno u zakonskoj normi, po našem mišljenju, afektivno stanje izvršioca krivičnog dela primaran značaj može imati i za krivično delo ubistvo deteta pri porođaju (član 116. KZ).

Zakonski opis ovog privilegovanog ubistva podrazumeva odgovarajuće svojstvo izvršioca – majka/rodilja; odgovarajuće svojstvo pasivnog subjekta - dete/novorođenče i okolnost da je delo izvršeno za vreme porođaja ili neposredno posle porođaja, dok kod majke traje poremećaj izazvan porođajem. Smatra se da značaj privilegujuće okolnosti ima poremećaj izazvan porođajem.

Nesporno je da poremećaj izazvan porođajem kao dopunsko obeležje bića krivičnog dela predstavlja pravni pojam. Naglašava se da je u pitanju poremećaj koji nema značaj biološkog osnova neuračunljivosti/bitno smanjene uračunljivosti.

(Stojanović, 2020, str. 458) U vezi s pitanjem da li ova vrsta poremećaja utiče na sposobnost rasuđivanja i/ili sposobnost odlučivanja majke, u doktrini uglavnom nailazimo na stav da postoji smanjena uračunljivost. (Bačić, Šeparović, 1979, str. 59; Bačić, 1997, str. 108. i 110; Kolarić, 2008, str. 290; Mrvić Petrović, 1996, str. 69; Tahović, 1953, str. 82; Živanović, 1923, str. 36). Takođe postoji saglasnost da intenzitet poremećaja nije relevantan za krivično delo i može biti značajan samo prilikom odmeravanja kazne (VSS Kžm. 479/75). Međutim, u krivičnopravnoj doktrini nema jedinstvenog stava o prirodi, karakteru i uzrocima ovog poremećaja. Primera radi, prisutno je mišljenje da zakonska formulacija ide u prilog zaključku da krivično delo postoji u slučaju psiho-somatskih poremećaja koji su uobičajeni i uslovljeni normalnom trudnoćom i porođajem (Kolarić, 2008, str. 291). S druge strane se ističe da zakonodavac ovde nije imao u vidu redovne promene koje prate porođaj, već nešto „više od toga“. (Aleksić, 1959, str. 5; Aleksić, 1963, str. 11–12) Pri tome pravna medicina negira postojanje patoloških stanja²⁹ koja redovno prate „normalan“ porođaj (Kapamadžija, 1979, str. 170; Kurtović Mišić, 2016, str. 400; Marić, Lukić, 2002, str. 317).

Kao što se da videti suštinsko pitanje jeste da li poremećaj izazvan porođajem podrazumeva (samo) uobičajene psiho-somatske promene koje prate porođaj kao fiziološki proces i pored ostalog, uključuju postporođajnu tugu/prazninu/sindrom „trećeg dana“ koja je prolaznog karaktera (Munjiža, 2017, str. 188) ili se pod ovaj pojam podvode kvalitativno/kvantitativno drugačija, patološka stanja kao što su: postporođajna depresija – vrsta poremećaja raspoloženja, može se javiti jedan do tri dana nakon porođaja, povezuju se sa uspostavljanjem hormonskog statusa koji je postojao pre trudnoće, odnosno porođaja, traje nekoliko sedmica i s obzirom na prirodu prvih simptoma, nema karakter težeg duševnog/psihičkog poremećaja (Munjiža, 2017, str. 189); i stanje emocionalne napetosti sa psihološkim sadržajem afekta straha - za razliku od postporođajne depresije, može se javiti za vreme i neposredno posle porođaja, može biti manjeg ili većeg intenziteta i ne uključuje patološke afekte prema poreklu. Ovo pitanje je prevashodno značajno kada je delo izvršeno za vreme porođaja i poremećaj izazvan porođajem se ne utvrđuje zato što se pretpostavlja. U tom slučaju postoje dve mogućnosti. Prva je da pretpostavka o postojanju poremećaja za vreme porođaja podrazumeva (samo) uobičajene psiho-somatske promene koje se javljaju u odgovarajućem kontekstu – neželjena trudnoća, izostanak socijalne i emotivne podrške, specifična struktura ličnosti majke/rodilje. Druga je da sudovi polaze od pretpostavke da svaki porođaj, pod određenim okolnostima – neželjena trudnoća, izostanak socijalne i emotivne podrške,

²⁹ Č. Hajduković naglašava da se ovde pojam patološko stanje ne poistovećuje sa pojmom bolest (Hajduković, 1981, str. 27-28)

specifična struktura ličnosti majke/rodilje – izaziva odgovarajuće afektivno stanje u vidu emocionalne napetosti sa psihološkim sadržajem afekta straha. Kako se čini, sudska praksa inklinira prvoj mogućnosti i uzima da je za krivično delo ubistvo deteta pri porođaju „dovoljno“ da je dete lišeno života za vreme porođaja, čak i ako okolnosti slučaja, kao što je prethodni pokušaj abortusa, skrivana trudnoća, porođaj na skrovitom mestu, sakrivanje ili uništavanje leša i drugo, nedvosmisleno govore da je delo unapred planirano. Ostaje međutim otvoreno pitanje da li tada značaj privilegijuće okolnosti zapravo dobija porođaj kao fiziološki proces. Kada je delo izvršeno neposredno posle porođaja, zahteva se da je kod majke, usled porođaja, tačnije rečeno, usled sadejstva porođaja kao fiziološkog procesa praćenog uobičajenim psiho-somatskim promenama i odgovarajućih endogenih i egzogenih uslova (faktora), postojalo stanje koje izlazi iz okvira uobičajenog i uključuje postporođajnu depresiju ili stanje emocionalne napetosti sa psihološkim sadržajem afekta straha. Pošto postporođajna depresija, za razliku od emocionalne napetosti sa psihološkim sadržajem afekta straha, može da traje neko duže vreme posle porođaja, jasno je da u tom slučaju pojam „neposredno“ (posle porođaja) ne treba vezivati za trajanje datog stanja, jer bi to bilo suviše široko. Otuda ovaj pojam treba vremenski ograničiti na 24 časa posle porođaja, što odgovara užem određenju pojma novorođenosti pasivnog subjekta (Delić, 2023, str. 93). Ako nadalje uzmemo u obzir sledeće činjenice: da neželjena trudnoća, iako praćena nepovoljnim okolnostima, ne dovodi uvek do lišenja života deteta, da prema stavu medicine i sudske-medicine „normalan“ porođaj ne prate patološka stanja, odnosno da stanovište shodno kojem poremećaj izazvan porođajem podrazumeva uobičajene psiho-somatske promene ima realno uporište za pretpostavku njegovog postojanja i da prisustvo emocionalne napetosti sa psihološkim sadržajem afekta straha za vreme (svakog) porođaja ne može biti pretpostavka, već fikcija – zaključak je da poremećaj izazvan porođajem treba da bude utvrđen u svakom slučaju – bilo da je delo izvršeno za vreme porođaja ili neposredno posle porođaja. Jednom rečju, poremećaj izazvan porođajem se ne može pretpostavljati. Pri tome takođe naglašavamo da osim postporođajne psihoze, koja predstavlja aktiviranu ili reaktiviranu duševnu bolest (Grozđanić, Karlavaris Bremer, 1991, str. 296-297; Kurtović Mišić, 2016, str. 400), jedino patološko stanje koje može biti izazvano porođajem i trajati tokom porođaja jeste stanje povišene emocionalne napetosti sa psihološkim sadržajem afekta straha odgovarajućeg intenziteta (kao što je rečeno postporođajna depresija se javlja nakon porođaja), a koje svakako ne predstavlja pravilo, već izuzetak i stoga u svakom konkretnom slučaju mora biti nedvosmisleno utvrđeno. Napominjemo da ovde nije reče o (uobičajenom) biološki uslovljenom strahu od porođaja, već o socijalno uslovljenom strahu od rođenja (neželjenog) deteta i da,

kao u prethodnim slučajevima, zastupamo stav da afekat straha, bez obzira na uzrok/uzroke i ispoljeni intenzitet, po prirodi stvari ne dovodi do lišavanja života deteta, već je potrebno da se, kroz veoma složene psihičke mehanizme, osećanje straha, odnosno afekat straha poveže sa osećanjem mržnje, tačnije rečeno da pre-raste u mržnju koja rezultira destrukcijom u vidu ubistva. U slučaju panike ovde takođe važi prethodno navedeno. Sledstveno svemu iznetom, može se dovesti u pitanje opravdanost postojanja ove inkriminacije, posebno kada se ima u vidu činjenica da privilegovani karakter ubistva deteta pri porođaju i prema tome blaga kaznena politika značajno umanjuju i efekte generalne prevencije u smislu uticaja na druge da ne vrše ovo krivično delo (Delić, 2023, str. 95-96).

AFEKTIVNO STANJE PASIVNOG SUBJEKTA

Afektivno stanje pasivnog subjekta se javlja kao osnovno ili dopunsko obeležje bića kod nekoliko krivičnih dela. U jednom slučaju, u kontekstu opštih krivično-pravnih instituta bitno smanjene uračunljivosti i neuračunljivosti koji su u potpunosti (biološko-psihološki metod) implementirani u normu posebnog dela krivičnog prava, a u preostalim slučajevima (neposredno ili posredno) u vidu (mogućeg) uzroka privremene duševne poremećenosti kao biološkog osnova neuračunljivosti/bitno smanjene uračunljivosti i tada, zbog specifične zakonodavne tehnike, primena ovih instituta, osim jezičkog, logičkog i sistematskog, nužno zahteva i ciljno tumačenje (Delić, 2022, str. 122-123).

Teži oblici krivičnog dela navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu (član 119, st. 3. i 4. KZ), pored ostalog, postoje kada je krivično delo učinjeno prema licu koje se nalazi u stanju bitno smanjene uračunljivosti ili prema neuračunljivom licu. Iako neuračunljivost i bitno smanjena uračunljivost predstavljaju opšte krivičnopravne institute - prvi je komponenta krivice, a drugi označava odgovarajuće subjektivno stanje učinioca krivičnog dela koje ima značaj na planu kažnjavanja - kod ovog krivičnog dela bitno smanjena uračunljivost i neuračunljivost imaju značaj kvalifikatornih okolnosti koje se odnose na odgovarajuća svojstva pasivnog subjekta. Shodno tome, krivično delo, pored ostalog, postoji kada je kod pasivnog subjekta bilo prisutno odgovarajuće afektivno stanje koje je kao uzrok privremene duševne poremećenosti bitno smanjilo ili onemogućilo realizaciju relevantnih psihičkih funkcija u vreme izvršenja krivičnog dela. Ukoliko je samoubistvo pokušano, navedeno dopunsko obeležje bića krivičnog dela sud može da utvrdi na osnovu nalaza i mišljenja veštaka psihijatra, primenom biološko-psihološkog metoda. U slučaju da je samoubistvo izvršeno, to nije izvodljivo i odgovarajuće psihičko, odnosno afektivno stanje pasivnog subjekta i eventualni uticaj na relevantne psihičke funkcije

moгуće je utvrditi jedino na osnovu medicinske dokumentacije ili na osnovu iskaza svedoka, što prema odredbama procesnog prava, u slučaju učinioца krivičnog dela ne bi bilo dozvoljeno (Delić, 1998, str. 188).³⁰

Nadalje, kod krivičnih dela neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (član 246, stav 4. KZ) i omogućavanje uživanja opojnih droga (član 247, stav 2. KZ) novelama iz 2019. godine uveden je veći broj kvalifikatornih okolnosti. Novi teži oblik krivičnog dela neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga obuhvata pet vrsta kvalifikatornih okolnosti: svojstvo pasivnog subjekta; svojstvo objekta radnje; mesto izvršenja krivičnog dela; svojstvo izvršioca krivičnog dela i način izvršenja krivičnog dela. Kvalifikovani oblik krivičnog dela s obzirom na svojstvo pasivnog subjekta, pored uzrasta (maloletno lice) pretpostavlja i odgovarajuća poremećena psihička stanja pasivnog subjekta koja su u zakonu određena kao duševna bolest, privremena duševna poremećenost i teži stepen duševne zaostalosti (ili stanje koje se vezuje za primenu odgovarajućeg medicinskog tretmana – da je krivično delo učinjeno prema licu koje se leči od zavisnosti od opojnih droga). Iako se ovde javljaju u okviru norme posebnog dela, treba uzeti da su pojmovi duševna bolest, privremena duševna poremećenost i teži stepen duševne zaostalosti u odgovarajućoj korelaciji sa pojedinim vrstama poremećenih psihičkih stanja (u širem smislu) koja imaju značaj bioloških osnova neuračunljivosti/bitno smanjene uračunljivosti (član 23, st. 2. i 3. KZ), što svakako podrazumeva i privremenu duševnu poremećenost prouzrokovanu afektivnim stanjem pasivnog subjekta. I novi teži oblik krivičnog dela omogućavanje uživanja opojnih droga takođe obuhvata više vrsta kvalifikatornih okolnosti, među kojima i svojstvo pasivnog subjekta – maloletno lice, duševno bolesno lice, privremeno duševno poremećeno lice, teže duševno zaostalo lice i lice koje se leči od zavisnosti od opojnih droga (Delić, 2019, 105-108).

Na sličan način, navođenjem određenih poremećenih psihičkih stanja pasivnog subjekta propisan je osnovni oblik krivičnog dela oblјuba nad nemoćnim licem (član 179, stav 1. KZ), s tim što su kao relevantna predviđena sledeća poremećena psihička stanja: duševno oboljenje, zaostali duševni razvoj i druga duševna poremećenost (kao i nemoć ili kakvo drugo stanje pasivnog subjekta usled kojeg je nesposoban za otpor). U literaturi nailazimo na mišljenje da su kod ovog krivičnog dela relevantna stanja koja kod pasivnog subjekta prouzrokuju psihičku (i/ili fizičku) nesposobnost za pružanje otpora. Kako se navodi, psihička nesposobnost za pružanje otpora postoji kada pasivni subjekt usled duševnog oboljenja, zaostalog duševnog razvoja „težeg stepena“ ili druge duševne poremećenosti, ne može da shvati značaj seksualnog akta ili da upravlja svojim postupcima (Stojanović, 2020, str. 595-597). U navede-

³⁰ Upor. Đ. Lopičić. (Lopičić, 1975, str. 457)

nom smislu je i stanovište shodno kojem efekte duševne bolesti, „teže“ privremene ili trajne duševne poremećenosti i mentalne zaostalosti „određenog stepena“ treba procenjivati istovetno kao kod neuračunljivosti (Škulić, 2019, str. 334-337). Ovde bi se moglo postaviti pitanje zašto je zakonodavac odustao od uobičajene nomotehničke i kao relevantno poremećeno psihičko stanje pasivnog subjekta nije eksplicitno predvideo privremenu duševnu poremećenost koja može biti izazvana odgovarajućim afektivnim stanjem, pre svega afektom straha. Razlog je verovatno taj što bi se afektivno stanje pasivnog subjekta moglo podvesti pod drugu duševnu poremećenost, za koju se shodno zakonskom tekstu ne traži da bude teža.

Kod krivičnog dela napuštanje nemoćnog lica (član 126, stav 1. KZ) pojam nemoćnog lica u zakonskom tekstu nije bliže određen. Smatra se da je to svako lice koje usled svojih fizičkih ili psihičkih nedostataka ili usled svog uzrasta, nije sposobno da samo otkloni konkretnu opasnost po svoj život ili zdravlje (Stojanović, 2020, str. 491). Shodno rečenom, ovde krug relevantnih psihičkih poremećaja usled kojih pasivni subjekt nije sposoban da otkloni opasnost ne bi bio ograničen samo na biološke osnove neuračunljivosti/bitno smanjene uračunljivosti, ali svakako može da obuhvati i odgovarajuću indisponiranost pasivnog subjekta usled afekta straha.

Osnovni oblik krivičnog dela zelenaštva (član 217, stav 1. KZ) postoji kada učinilac, pored ostalog (teško imovinsko stanje, teške prilike, nuždu), iskoristi lakomislenost ili nedovoljnu sposobnost za rasuđivanje pasivnog subjekta (oštećenog). Kako se navodi, lakomislenost podrazumeva nepažnju koja je u izvesnoj meri karakterna crta nekog lica. Nedovoljna sposobnost za rasuđivanje može biti prouzrokovana nedovoljnim uzrastom (maloletno lice) ili nekim poremećenim stanjima na psihičkom planu (Stojanović, 2020, str. 718). Prema našem mišljenju, iako nije posebno predviđeno, nedovoljna sposobnost za rasuđivanje pasivnog subjekta može biti posledica afekta straha za egzistenciju, svoju i/ili članova porodice, odnosno izdržavanih lica.

U svim navedenim slučajevima afektivno stanje pasivnog subjekta koje ima značaj osnovnog ili dopunskog obeležja bića treba da bude obuhvaćeno umišljajem učinioaca (svest i volja u vidu htenja ili pristajanja). U pogledu svesti učinilac mora imati saznanje o datoj okolnosti, što podrazumeva odgovarajuću tzv. prateću svest koja ne mora biti eksplicitna. U pitanju su obeležja bića koja zavise od odgovarajuće zakonske norme, ali su po prirodi stvari dostupna čulnoj spoznaji učinioaca pri čemu on ne mora dato obeležje da razume u punom pravnom značenju, dovoljno da spozna njegovo socijalno značenje. Međutim, problem svakako predstavlja utvrđivanje umišljaja u odnosu na neuračunljivost/bitno smanjenu uračunljivost pasivnog su-

bjekta (član 119, st. 3. i 4. KZ) što govori u prilog kritičkom stavu u vezi s predviđenim kvalifikatornim okolnostima.

ZAVRŠNE NAPOMENE

Emocije i afekti/afektivna stanja predstavljaju medicinske (psihološko/psihijatrijske) kategorije koje imaju višestruki krivičnopravni značaj.

U opštem i posebnom delu krivičnog prava značaj emocija opredeljen je prevashodno njihovom moralnom, odnosno etičkom prirodom, dok krivičnopravni značaj afektivnih stanja ne zavisi uvek od vrednosnog karaktera emocija koje su dostigle određen (visok) intenzitet.

Moralno negativne emocije kao pobude, među kojima se eksplicitno pominje samo mržnja, u opštem delu krivičnog prava figuriraju prilikom redovnog odmeravanja kazne na dva načina: u okviru člana 54, stav 1. KZ u vidu okolnosti „pobude iz kojih delo učinjeno“ imaju značaj fakultativne otežavajuće okolnosti i u kontekstu člana 54a KZ u vidu mržnje zbog pripadnosti pasivnog subjekta „osetljivoj“ društvenoj grupi, koja ima značaj obavezne otežavajuće okolnosti. U posebnom delu krivičnog prava kod krivičnog dela ubistva moralno negativne emocije kao „niske pobude“ opredeljuju veći stepen nevrednosti datog neprava što implicira težu propisanu kaznu (član 114, stav 1. tačka 5 KZ). Osim toga, kod tri krivična dela mržnja u odgovarajućem kontekstu gradi objektivno nepravo: izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (član 317, stav 1. KZ); nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu (član 344a stav 1. KZ) i rasna i druga diskriminacija (član 387, st. 3. i 4. KZ).

Moralno pozitivne emocije su u opštem delu krivičnog prava takođe relevantne u vidu „pobuda iz kojih delo učinjeno“ i prilikom redovnog odmeravanja kazne mogu imati značaj privilegujućih okolnosti (član 54. KZ). U posebnom delu krivičnog prava, samo u jednom slučaju, kod krivičnog dela ubistva, izdvojena je emocija samilost kao dopunsko obeležje koje definiše niži stepen nevrednosti datog neprava i shodno tome pretpostavlja zaprećenu blažu kaznu (član 117. KZ).

U opštem delu krivičnog prava, nezavisno od moralne prirode i vrste emocija koje su u pitanju, fiziološki afekti/afektivna stanja javljaju se kao uzrok privremene duševne poremećenosti koja predstavlja biološki osnov neuračunljivosti/bitno smanjene uračunljivosti (član 23. KZ). Osim toga, tačno određeni afekti impliciraju konstitutivne elemente instituta prekoračenja granica nužne odbrane usled „jake razdraženosti“ - afekat besa ili „prepasti“ - afekat straha, izazvane napadom, koji omogućava oslobođenje od kazne (član 19, stav 3. KZ). Afekti takođe imaju značaj

na planu redovnog odmeravanja kazne u okviru okolnosti „pobude iz kojih je delo učinjeno“. U zavisnosti od moralne prirode i vrste emocije koja je u konkretnom slučaju dostigla odgovarajući stepen „napetosti“ zavisi da li će afektivno stanje učinioca imati značaj olakšavajuće ili otežavajuće okolnosti (član 54, stav 1. KZ). Najzad, s obzirom na prirodu i vrstu emocija i/ili njihov intenzitet, afekti mogu imati značaj u kontekstu naročito olakšavajućih okolnosti koje ukazuju na to da se i ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja (član 56, tačka 3 KZ).

U posebnom delu krivičnog prava afekat/afektivno stanje izvršioca krivičnog dela u vidu „jake razdraženosti“ koja pretpostavlja afekat besa, predviđeno je kao obeležje bića krivičnih dela ubistvo na mah (član 115. KZ) i teška telesna povreda na mah (član 121, stav 5. KZ). Prema našem mišljenju, u kontekstu privilegijuće okolnosti „poremećaj izazvan porođajem“, odgovarajuće afektivno stanje majke u vidu afekta straha (najčešće povezanog sa osećanjem mržnje) može imati značaj za krivično delo ubistvo deteta pri porođaju (član 116. KZ). Najzad, primenom različitih zakonodavnih tehnika afektivno stanje pasivnog subjekta, koje se uglavnom svodi na prisustvo afekta straha, neposredno ili posredno je propisano kao osnovno ili dopunsko obeležje bića kod nekoliko krivičnih dela: navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu (član 119, st. 3. i 4. KZ); neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (član 246, stav 4. KZ); omogućavanje uživanja opojnih droga (član 247, stav 2. KZ); obljava nad nemoćnim licem (član 179, stav 1. KZ); napuštanje nemoćnog lica (član 126, stav 1. KZ) i zelenaštvo (član 217, stav 1. KZ).

Na samom kraju treba reći i to da je u skladu sa odredbom člana 131. Zakonika o krivičnom postupku (u daljem tekstu: ZKP) sud dužan da odredi psihijatrijsko veštačenje ako se pojavi sumnja da je isključena ili smanjena uračunljivost okrivljenog, dok u svim ostalim prethodno navedenim slučajevima data obaveza ne postoji – sud procenjuje kada je za utvrđivanje ili ocenu neke činjenice u postupku potrebno stručno znanje (član 113. ZKP). To znači da bi sud na osnovu svog stručnog i opšteg znanja, u skladu sa slobodnim sudijskim uverenjem, a na osnovu drugih dokaza, poput iskaza svedoka³¹ ili medicinske dokumentacije, mogao da utvrdi postojanje afektivnog stanja učinioca i izvede zaključak o jakoj razdraženosti, prepasti ili poremećaju izazvanom porođajem. Formalno posmatrano, sud bi mogao da postupi na isti način i ukoliko je reč o pasivnom subjektu čija afektivno stanje predstavlja obeležje bića krivičnog dela. Ukoliko sud zbog specifične prirode relevantnih pravih pojmova u konkretnom slučaju angažuje veštaka psihijatra (što se u praksi najčešće događa) jaku razdraženost, prepast ili poremećaj izazvan porođajem trebalo bi utvrditi na osnovu psihijatrijskog veštačenja duševnog/psihičkog stanja učinioca.

³¹ S tim u vezi kritički stav zastupa T. Vasiljević. (Vasiljević, 1970, str. 17-18)

nioca, koje podrazumeva primenu (samo) biološkog metoda. Međutim, bez obzira na to što je reč o konstitutivnim elementima opšteg instituta, odnosno obeležijima bića krivičnih dela i što je postojanje sumnje da je isključena ili smanjena uračunljivost učinioca (okrivljenog) *sine qua non* za određivanje psihijatrijskog veštačenja uračunljivosti i što, prema stavu sudske prakse, odsustvo sumnje u uračunljivost učinioca (okrivljenog) čini suvišnim psihijatrijsko veštačenje (VSS Kž. 1511/97), sudovi ovde po pravilu određuju psihijatrijsko veštačenje uračunljivosti učinioca (okrivljenog) koje podrazumeva primenu biološko-psihološkog metoda. Poseban problem predstavlja psihijatrijsko veštačenje uračunljivosti pasivnog subjekta/oštećenog s obzirom na to da se relevantne materijalnopravne i procesnopravne odredbe odnose samo na učinioca/okrivljenog. No, najveći izazov za sud u svakom slučaju jeste (kritička) ocena nalaza i mišljenja veštaka psihijatra.³² S druge strane, u vezi s pitanjem obaveznosti utvrđivanja određenih činjenica psihijatrijskim veštačenjem, otvara se pitanje vezanosti suda nalazom i mišljenjem veštaka psihijatra u pogledu tih činjenica, pri čemu, shodno prethodno rečenom, treba razlikovati sledeće situacije: kada je određeno psihijatrijsko veštačenje uračunljivosti učinioca/okrivljenog (biološko-psihološki metod); kada je određeno psihijatrijsko veštačenje duševnog stanja učinioca/okrivljenog (biološki metod) - čl. 115; 116. i 121, stav 5. KZ; kada je određeno psihijatrijsko veštačenje uračunljivosti pasivnog subjekta/oštećenog (biološko-psihološki metod) – član 119, st. 3. i 4. KZ i kada je određeno psihijatrijsko veštačenje duševnog stanja pasivnog subjekta/oštećenog (biološki metod) – čl. 179, st. 3. i 4; 126, stav 1; 217, stav 1; 246, stav 4. i 247, stav 2. KZ.

³² U istom smislu vid. D. Drakić, I. Milić. (Drakić, Milić, 2017, str. 103)

LITERATURA

- Aćimović, M. (1960). Krivično delo ubistva izvršeno prekoračenjem granica nužne odbrane i krivično delo ubistva na mah prema našem Krivičnom zakoniku. *Jugoslovenska advokatura, organ Saveza advokatskih komora Jugoslavije*, 7(1), 3-13.
- Aleksić, Ž. (1959). Neka pitanja u vezi čl. 138. KZ (Ubistvo deteta pri porođaju). *Pravni život*, 8(3-4), 1-7.
- Aleksić, Ž. (1963). Politika kažnjavanja za krivična dela iz čl. 138 KZ. *Pravni život*, 12(2), 10-16.
- Babić, M. (2021). *Komentar Krivičnog zakona Republike Srpske*. Banja Luka: Grafo-Mark.
- Bačić, F. i Pavlović, Š. (2004). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb: Organizator.
- Bačić, F. i Šeparović, Z. (1979). *Krivično pravo Posebni dio*. Zagreb: Narodne novine.
- Bašić, Z. (1997). Krivično delo deteubistva. *Pravni život*, 46(9), 99-118.
- Bojanić, I. i Mrčela, M. (2012) Konceptija krivnje u novom Kaznenom zakonu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 19(2), 389-407.
- Buturović, J. (1980). Značaj afekta za krivičnu odgovornost. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 18(1), 3-27.
- Ćirić, J. (1997). Ubistvo u stanju jake razdraženosti izazvane krivicom žrtve. *Pravni život*, 46(9), 119-140.
- Ćirić, J. (2020). *Knjiga o mržnji, Sa reči na dela...Od govora do zločina mržnje*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ćirić, Z. (2013). *Sudska psihijatrija*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
- Delić, N. & Kolarić, D. (2023) „Marginalije o mržnji u srpskom krivičnom pravu“. U: Čeranić Perišić, J. i Čolović, V. (Ur.) *Sećanje na dr Jovana Ćirića – putevi prava*. Beograd: Institut za uporedno pravo, 137-173.
- Delić, N. (1998). Navođenje na samoubistvo maloletnih i duševno poremećenih lica. *Pravni život*, 47(9), 189-201.

- Delić, N. (2007). „Neke dileme u vezi utvrđivanja neuračunljivosti i bitno smanjene uračunljivosti (čl. 23 KZ)“. U: Ignjatović, Đ. (Ur.) *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, Deo prvi*. Beograd: Pravni fakultet Univerzitet u Beogradu, 149-171.
- Delić, N. (2016). „Krivičnopravni značaj mržnje u svetlu identitetskog preobražaja Srbije“. U: Vasić, R. i Polojac, M. (Ur.) *Identitetski preobražaj Srbije, Prilozi projektu 2015 – Kolektivna monografija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 127-154.
- Delić, N. (2019). Odredbe čl. 246, 246a u 247 Krivičnog zakonika Srbije u svetlu najnovijih izmena i dopuna. *Pravni život*, 68(9), 81-110.
- Delić, N. (2021). „Krivično delo ubistvo na mah (čl. 115 KZ)“. U: Perović, J. (Ur.) *Primena prava i pravna sigurnost, Zbornik radova 34. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović, Tom 1*. Beograd: Kopaonička škola prirodnog prava Slobodan Perović, 91-126.
- Delić, N. (2021). „Neke dileme u vezi pojedinih kvalifikatornih okolnosti kod krivičnog dela teškog ubistva (čl. 114 KZ)“. U: Ignjatović, Đ. (Ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji, Jedanaesti deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 92-119.
- Delić, N. (2022). „Derogacija opštih krivičnopravnih instituta – izuzetak ili pravilo“. U V. Turanjanin & D. Čvorović (Ur.) *Vaninstitucionalne mere, pojednostavljene forme postupanja i drugi krivičnopravni instrumenti reakcije na kriminalitet i pozitivno kazneno zakonodavstvo (ispunjena očekivanja ili ne?)*. Beograd-Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, INERMEX, str. 107-130.
- Delić, N. (2023) „Sporna pitanja u vezi krivičnog dela ubistvo deteta pri porođaju (član 116 KZ)“. U: Perović, J. (Ur.) *Međunarodni pravni odnosi i pravda, Zbornik radova 34. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović, Tom 1*. Beograd: Kopaonička škola prirodnog prava Slobodan Perović, 71-103.
- Delić, N. (2024). *Krivično pravo Posebni deo*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
- Desimirović, V. (1997). *Medicinska psihologija sa osnovama psihopatologije*. Beograd: Grafomed.
- Drakić, D. (2005). Ubistvo na mah. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine, časopis za pravnu teoriju i praksu*, 77(5), 245-261.

- Drakić, D. i Milić, I. (2017). Afekti i krivična odgovornost. *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 51(1), 91-106.
- Grozdanić, V. i Karlavaris Bremer, U. (1996). Poremećaj kao element bića kaznenog djela čedomorstva. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 17(2), 293-302.
- Hajduković, Č. (1981). *Sudska psihijatrija*. Beograd – Zaječar: Medicinska biblioteka.
- Jelušić, R. (1997). „Psihijatrijsko veštačenje u krivičnom postupku, Neka sporna pitanja“ U: Čejović, B. (Ur.) *Pravo i medicina (dodirne tačke – sporna pitanja)*. Beograd: Srpsko udruženje za krivično pravo u saradnji sa Jugoslovenskim udruženjem za medicinsko pravo, 111-132.
- Jevtić, D. (1960). *Sudska psihopatologija*. Beograd – Zagreb: Medicinska knjiga.
- Jovašević, D. (1998). Pravo na život i nužna odbrana. *Pravni život*, 47(9), 45-61.
- Jovašević, D. (2005). Ubistvo na mah i ubistvo u prekoračenju nužne odbrane. *Pravni život*, 54(9), 197-217.
- Jovašević, D. i Miladinović Stefanović, D. (2023). *Krivično pravo Posebni deo*. Niš: Pravni fakultet u Nišu.
- Jung, K. G. (2016). *Psihološki tipovi*. Beograd – Podgorica: Nova knjiga.
- Kapamadžija, B. (1979). *Ubistvo Psihopatologija i sudska psihijatrija*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Kapamadžija, B. (1980). Ubistvo u afektu. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 18(1), 45-54.
- Kapamadžija, B. (2001). Psihijatrija i pravo. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine, časopis za pravnu teoriju i praksu*, 73(9–10), 461-472.
- Kiurski, J. (1998). Ubistvo i nužna odbrana. *Pravni život*, 47(9), 63-80.
- Kolarić, D. (2008). *Krivično delo ubistva*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kostić, M. (2002). *Forenzička psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kovačević, R. & Moravčević, M. (2002). Ubistvo u prekoračenju nužne odbrane i ubistvo na mah – Krivičnopravni i forenzičko-psihijatrijski aspekti. *Pravni život*, 51(9), 133-141.

- Kozarić Kovačić, D., Grubišić Ilić M. i Grozdanić V. (2005). *Forenzička psihijatrija*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Krivični zakonik Republike Srbije*. Službeni glasnik RS br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Kurtović Mišić, A. (2016). „Novosti u kaznenopravnom uređenju čedomorstva, usmrćenja na zahtjev i protupravnog prekida trudnoće“. U: Turković, K., Rosandić Vidlička, S. i Maršavelski, A. (Ur.) *Hrestomatija hrvatskog medicinskog prava*, Zagreb: Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, 398-410.
- Lazarević, LJ. (1995). *Krivično pravo Jugoslavije Posebni deo*. Beograd: Savremena administracija.
- Lazarević, LJ. i dr. (1995). *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije*. Beograd: Savremena administracija.
- Lopičić, Đ. (1975). Navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 13(3), 453-460.
- Lopičić, Đ. (1989). *Krivično delo ubistvo na mah*. Beograd: Kultura, Književno izdavačka zadruga.
- Marić, J. i Lukić M. (2002). *Pravna medicina*. Beograd: izdavač Jovan Marić.
- Milivojević, Z. (2014). *Emocije, Psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Mrvić Petrović, N. (2016). *Krivično pravo Posebni deo*. Beograd: Pravni fakultet UNION, Službeni glasnik.
- Munjiža, M. (2017). *Psihopatologija svakodnevnog života*. Beograd: Službeni glasnik.
- Nikolić, M. i dr. (2007). *Rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Novoselec, P. (2004). *Opći dio kaznenog prava*. Zagreb: Univerzitet u Zagrebu Pravni fakultet.
- Radulović, LJ. (1995). Ubistvo i nužna odbrana. *Pravni život*, 44(9), 131-140.
- Rot, N. (2000). *Opšta psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Rot, N. i Radonjić, S. (2012). *Psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike.

- Roxin, C. (2006). *Strafrecht Allgemeiner Teil, Band I*. München: C. H. Beck.
- Schönke, A. & Schröder, H. (2001). *Strafgesetzbuch, Kommentar*. München: C.H. Beck.
- Stojanović, Z. (2020). *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Šeparović, Z. (1985). *Granice rizika, etičkopravni pristupi medicini*. Zagreb – Čakovec: Pravni fakultet u Zagrebu.
- Škulić, M. (2019). *Krivična dela protiv polne slobode*. Beograd: Službeni glasnik.
- Tahović, J. (1953). *Krivično pravo Posebni deo*. Beograd: Naučna knjiga.
- Vasiljević, T. (1970). Savremeno krivično pravo i ispitivanje ličnosti okrivljenog – Teškoće – Protivrečnosti – Tendencije. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 18(1/2), 15-26.
- Vuković, I. (2024). *Krivično pravo Opšti deo*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
- Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije*. Službeni Glasnik RS br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 277/2021 – odluka US i 62/2021 – odluka US.
- Živanović, T. (1923). *Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije, Posebni deo, I knjiga, krivična dela protiv privatnih dobara, Sveska 1, Čisto lična krivična dela*. Beograd: Geca Kon.

SUDSKE ODLUKE

- Apelacioni sud u Beogradu: Kž.1 207/10; Kž. 372/10; Kž.1 6693/12; Kž.1 3221/13; Kž.1 15/14; Kž.1 219/14; Kž.1 496/14; Kž1. 561/14; Kž.1 936/15.
- Apelacioni sud u Kragujevcu. Kž.1 66/15; Kž.1 1415/15.
- Apelacioni sud u Novom Sadu: Kž. 3515/12; Kž. 904/14; Kž.1 1140/14.
- Okružni sud u Beogradu: K. 484/98.
- Okružni sud u Prokuplju: K. 4/06; K. 14/07; K. 12/09.
- Okružni sud u Subotici: Kž. 398/07.
- Savezni vrhovni sud: Kž. 7/55. Vrhovni sud Vojvodine: Kž. 88/91.

Viši sud u Beogradu: K. 351/12; K. 946/14; K. 726/15; K. 266/17; K. 608/16; K. 113/17; K. 33/20; K. 101/20.

Viši sud u Kragujevcu: 4K. 66/15.

Viši sud u Novom Pazaru: K. 120/11.

Viši sud u Novom Sadu: K. 1/15; K. 17/14.

Viši sud u Požarevcu: 2K. 24714.

Viši sud u Somboru: K. 110/06; K. 27/15.

Viši sud u Sremskoj Mitrovici: K. 93719.

Viši sud u Šapcu: 3K 223/10.

Viši sud u Valjevu: K. 34/97; K28/12.

Viši sud u Zrenjaninu: K. 189/10; 2K. 10/13.

Vrhovni kasacioni sud: Kzz. 1015/14.

Vrhovni sud Srbije: Kž. 1817/65; Kž.I 982/70; Kž.II 51/71; Kž.1 359/71; Kž.I 1377/71; Kž.I 1604/73; Kžm. 479/75; Kž.II 388/78; Kž.II 315/86; Kž.II 924/88; Kž. 34/89; Kž. 878/90; Kž. 138/92; Kž.II 855/95; Kž. 1077/95; Kž. 40/97; Kž. 402/97; Kž. 1511/97; Kž. 878/98; Kž. 1279/99; Kž. 1020/00; Kž. 189/02; Kž. 759/03; Kž. 1543/03; Kž. 1876/03; Kž. 1057/04; Kž. 244/05; Kž. 1057/05; Kž. 188/06; Kž. 264/09; Kž.1 3221/13 i stav koji je zauzelo Krivično odeljenje VSS na sednici održanoj 5. maja 1968. godine.

Vrhovni vojni sud: K.II 492/70; K.II 115/73. BGH, NStz 2001, 591.

THE SIGNIFICANCE OF AFFECTIVE CONDITIONS IN CRIMINAL LAW

Nataša Delić, PhD^a

The first part of this paper briefly explains the psychological nature of emotions and affective conditions. The second part of the paper deals with emotions in the general and the special part of the criminal law. In the context of motives out of which a crime is committed, emotions can have significance in sentencing. Special attention is dedicated to „base motives“, feelings of hatred and compassion, and to their significance in criminal law. The u7second, lengthier part of the paper is concerned with affective conditions in criminal law. The theoretical analysis of this matter encompasses the view on affective conditions as possible causes of a temporary mental disorder, which is a biological basis of unaccountability/significantly diminished accountability (art. 23 CC) and the legal concepts of the „heat of passion“ and „fright“ that generally correspond to the feeling of anger or the feeling of fear. This is connected to the legal concept of exceeding the limits of lawful defense (art. 19 par. 3 CC), as well as to the criminal offences of murder in a heat of passion (art. 115 CC) and severe bodily injury in a heat of passion (art. 121 par. 5 CC). Other criminal offences also include the affective conditions of the passive subject as a basic or supplemental element. The final, third part of the paper contains conclusions backed up with relevant arguments.

KEYWORDS: *emotions, affective conditions, base motives, hatred, lawful defense, heat of passion, fright, murder in a heat of passion, severe bodily injury in a heat of passion.*

© 2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Full Professor, University of Belgrade - Faculty of Law

PRETPOSTAVKA NEVINOSTI OKRIVLJENOG KAO ELEMENT PRAVA NA PRAVIČNO SUĐENJE

Prof. dr Drago Radulović^a

Iako pretpostavka nevinosti svoje korjene nalazi u racionalnom krivičnom postupku starog vijeka, ipak je treba posmatrati kao tekovinu savremenog sistema krivičnog postupka, odnosno francuske buržoaske revolucije i njenog prvog regulisanja u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine. Ona je oduvijek bila predmet intersovanja naučne i stručne javnosti, a posljednjih godina postaje jedna od najaktuelnijih tema na zakonodavnom teorijskom i praktičnom planu. Zbog svoje aktuelnosti pretpostavka nevinosti je predmet ovog rada. Pored uvodnih napomena gdje se izlaže o značaju ovog instituta za okrivljenog u radu su obrađena pitanja: određenje pretpostavke nevinosti u međunarodnim pravnim dokumentima i nacionalnom zakonodavstvu, zatim se govori o različitim shvatanjima o pravnoj prirodi i sadržini pretpostavke nevinosti.

Dalje, u nastavku se izlaže o pretpostavci nevinosti kao elementu prava na pravično suđenje koje se temelji na tri osnovna stuba - da se okrivljenom pristupa bez predrasuda i predubjeđenja, da na njemu nije teret dokazivanja i da u slučaju sumnje u pogledu postojanja činjenica sud uvijek odlučuje u korist okrivljenog. Na kraju se govori o poštovanju pretpostavke nevinosti od strane vanprocesnih subjekata, što je od posebne važnosti za masovne medije gdje novinar treba moralno da osuđuje krivično djelo koje postoji na osnovu određenog stepena sumnje, ali ne i čovjeka koji je tek osumnjičen, odnosno okrivljen.

KLJUČNE RIJEČI: *pretpostavka nevinosti, okrivljeni, načelo pravičnosti, teret dokazivanja.*

^a Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore. E-mail: dragoradulovic@t-com.me

UVOD

U svakom demokratskom društvu kao najveća vrijednost nalazi se čovjek i njegovo ljudsko dostojanstvo. U svijetlu ove postavke treba posmatrati i položaj okrivljenog u krivičnom postupku jer njegov položaj predstavlja dio opšteg položaja čovjeka i građanina u društvu. Demokratičnost i humanost određenog društva cijeni se, između ostalog, i prema položaju okrivljenog u krivičnom postupku, koji položaj je determinisan njegovim pravima i obavezama, kao i stepenom zaštite njegovih prava i sloboda. Unapređenje položaja okrivljenog u krivičnom postupku rešava se i kroz adekvatnu izgradnju i primjenu instituta pretpostavke nevinosti. Pretpostavka nevinosti je odavno neizostavna garancija promovisana u najvažnijim međunarodnim pravnim dokumentima o ljudskim pravima, a i u svim demokratskim državama postala je predmetom ustavnog i zakonskog regulisanja, odnosno temeljni pravni standard i garancija ljudskih prava i sloboda. Savremena zakonodavstva kao obilježje pojma okrivljenog u krivičnom postupku predviđaju pretpostavku nevinosti okrivljenog kao jedan od uslova ravnopravnosti okrivljenog sa drugom strankom. Malo je pravnih instituta koji, na prvi pogled, izgledaju tako jasni i očevidni, a da su u isto vrijeme toliko različito tumačeni, a u praksi i javnosti uopšte, malo ili nikako uvažavani kao što je institut pretpostavke nevinosti. Neslaganja postoje oko same zakonske formulacije ove ustanove, njene sadržine i pravne prirode, određivanju njenog mjesta u sistemu krivičnopravnih pojmova i slično. Tome je doprinijelo donedavno različito formulisanje pretpostavke nevinosti u domaćim zakonodavnim aktima u odnosu na međunarodne pravne akte koje smo ratifikovali i time preuzeli obavezu da u nacionalno zakonodavstvo ovaj institut ugradimo na odgovarajući način. Naglašavamo donedavno jer smo donošenjem novog krivičnoprocesnog zakonodavstva ne samo prihvatili formalno određenje (pozitivno određenje) pretpostavke nevinosti iz međunarodnih akata nego smo u reglamentaciji ovog instituta otišli i iznad minimuma koji se ovim aktima traži. Prije osvrta na važeća zakonska rješenja ovog instituta bar malu pažnju ovog rada zaslužuje kratak osvrt na istorijat ovog instituta.

FORMULACIJA PRETPOSTAVKE NEVINOSTI U MEĐUNARODNIM PRAVNIM AKTIMA I U NACIONALNOM ZAKONODAVSTVU

Bez obzira što korjene ovog instituta nalazimo u racionalnom krivičnom postupku starog vijeka (Bayer, 1943, str. 32), ipak ovaj institut treba posmatrati kao tekovinu savremenog sistema krivičnog postupka, odnosno francuske buržoaske revolucije i njenog prvog regulisanja u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina od 26.

8. 1789. godine. U članu 9 pomenute Deklaracije propisano je: „Pošto se za svakog čovjeka pretpostavlja da je nevin dok se ne proglasi za krivog, to u slučaju nužnosti njegovog zatvaranja svaka strogost koja nije nužna za obezbeđenje njegove ličnosti mora biti strogo kažnjena po zakonu“. Sličnu formulaciju nalazimo i u članu 11 st. 1 Opšte deklaracije o pravima čovjeka od 10.12. 1948. godine, gdje je istaknuto da „svako ko je optužen za krivično djelo ima pravo da se smatra nevinim dok mu se na osnovu zakona krivica ne dokaže na javnom pretresu na kojem je imao sve garancije potrebne za svoju odbranu“. Skoro identičnu formulaciju pretpostavke nevinosti nalazimo u članu 14 st. 2 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima od 16. 12. 1966. godine gdje je propisano da: „Svako ko je optužen za krivično djelo ima pravo da se smatra nevinim sve dok se njegova krivica na osnovu zakona ne dokaže“.

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda od 4. 11. 1950. godine, za koju se često kaže da predstavlja najljepši dragulj u „kruni“ Evrope, ovaj institut propisuje u članu 6 st. 2 u smislu da će se „svako ko je optužen za krivično djelo smatrati nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona“.

Pretpostavka nevinosti propisana je i u Povelji o osnovnim pravima Evropske unije (čl. 48 st. 1) u smislu „da se svako lice koje je optuženo smatra nevinim dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona.“

Zanimljivo je zakonsko formulisanje pretpostavke nevinosti u našem poslijeratnom zakonodavstvu, pa sve do danas imajući u vidu da je naša tadašnja država ratifikovala Univerzalnu deklaraciju, nešto kasnije i Međunarodni pakt i posljednja Jugoslavija Evropsku konvenciju. Tako, naš prvi poslijeratni Zakon o krivičnom postupku iz 1948. godine nije imao izričitu odredbu o ovom institutu, poput Zakonika o sudskom krivičnom postupku Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine, ali to ne znači da ovi zakoni nisu poznavali ovaj institut. Po prvi put se pretpostavka nevinosti propisuje u članu 3 Zakonika o krivičnom postupku iz 1953. godine u smislu „da se lice protiv koga je pokrenut krivični postupak ne smatra krivim sve dok njegova krivična odgovornost za krivično djelo nije utvrđena pravosnažnom presudom“. Izmjenama ovog Zakonika iz 1965. godine mijenja se zakonsko određenje pretpostavke nevinosti na način što se težište sa vinosti prebacuje na krivično djelo i kaže se da „niko ne može biti smatran učiniocem krivičnog djela dok to ne bude utvrđeno pravosnažnom presudom“. Nešto više od deset godina kasnije (1976. godine) donesen je novi Zakon o krivičnom postupku u kojem je ponovno došlo do preformulacije pretpostavke nevinosti u smislu da se težište ponovo prebacuje sa krivičnog djela na krivicu i ističe se da „niko ne može biti smatran krivim za krivično djelo dok to ne bude utvrđeno pravosnažnom presudom“. U obrazloženju pomenute izmjene naglašava se da je pravi smisao pretpostavke nevinosti da niko ne

može biti smatran krivim bez sudske presude, te da je moguće da se utvrdi učinilac krivičnog djela, ali da postoje osnovi koji isključuju njegovu krivicu.¹

Zakonik o krivičnom postupku posljednje Jugoslavije iz 2001. godine u formulaciji pretpostavke nevinosti ostao je pri starom rešenju, tzv. pretpostavci nekrivice, da bi tek izmjenama tog Zakonika od 28. 5. 2004. godine, koji je već tada i formalno postao Zakonik Srbije došlo do preformulacije pretpostavke nevinosti u duhu međunarodnih pravnih akata u smislu da se „svako smatra nevinim sve dok se njegova krivica za krivično djelo ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda“.

Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore² (u daljem tekstu ZKP) prihvatio je, u skladu sa međunarodnim pravnim aktima, pozitivno određenje pretpostavke nevinosti, pa je u članu 3. st. 1 propisao „da se svako smatra nevinim dok se njegova krivica za krivično djelo ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda“. I zakoni o krivičnom postupku bivših jugoslovenskih republika institut pretpostavke nevinosti su formulisali pozitivno, u duhu međunarodnih akata, s tim što je Zakon o kaznenom postupku Republike Hrvatske prihvatio jedno kombinovano rešenje, pa je u članu 3 st. 1 uveo dvostruko određenje pretpostavke nevinosti, pozitivno (svatko je nedužan) i negativno (i nitko ga ne može smatrati krivim za kazneno djelo) (Krapac, 2003, str. 42).

Prije nego što smo nacionalno zakonodavstvo u pogledu formulisanja pretpostavke nevinosti prihvatanjem njenog pozitivnog određenja, usaglasili sa međunarodnim pravnim aktima, bilo je polemike u literaturi po brojnim pitanjima. Tako, neslaganja su bila, počev od toga da li sama formulacija „ne smatra se krivim“ izražava pretpostavku nevinosti? Da pođemo od najradikalnijeg stanovišta po kojem formulacija „ne smatra se krivim“ ne izražava pretpostavku nevinosti, pa se ona čak ne može izvesti ni iz sistema Zakonika, pa ni iz pravnog sistema kao cjeline, a takva prezumpcija ne bi odgovala ni logici, ni stvarnom položaju okrivljenog u krivičnom postupku (Vasiljević, Grubač, 2003, str. 31). Ovdje se dodaje pitanjem kako sa gledišta logike i stvarnog položaja okrivljenog istog smatrati nevinim, a da istovremeno snosi niz trpljenja i ograničenja u krivičnom postupku (pritvor, tjelesni pregled i slično), a i van krivičnog postupka (suspenzija sa vršenja funkcije, gubitak prava iz radnog odnosa) i slično (Knežević, 2015, str. 169; Vasiljević 1981, str. 298). U tom smislu za zaštitu ljudskih prava važno je da se prije donošenja pravosnažne osuđujuće presude okrivljeni ne smatra krivim i nema nikakve stvarne potrebe da se uz to smatra još i nevinim (Grubač, 2004, str. 203). Suprotno ovom stanovištu ističe se da dovođenje okrivljenog u situaciju da se u toku krivičnog postupka podvrgne

¹ Vidi Obrazloženje Nacrta Zakona o krivičnom postupku, Beograd, 1976. godine.

² Službeni list CG, br. 57/09, 49/10, 47/14, 2/15, 58/15 i 28/18.

izvjesnim mjerama ni u kom slučaju ne može da bude argument negacije njegove pretpostavke nevinosti zato što se odnos prava i dužnosti između okrivljenog i države mora posmatrati u vezi sa zajedničkim interesom sadržanom u zakonitom i pravilnom rešenju krivične stvari (Bejatović, 2008, str. 206). Neki autori ne vide razliku između pozitivnog i negativnog formulisanja pretpostavke nevinosti (Zlatarić, 1968, str. 522), dok prema drugima ona nije bila sadržana u članu 3 Zakona, ali se mogla izvesti iz drugih odredbi (Bayer, 1960, str. 183), odnosno ako je zakonodavac imao namjeru (tada) da ozakoni pretpostavku nevinosti on je to trebao da izrazi formulacijom „pretpostavlja se da je nevin“ (Lazin, 1981, str. 314). Negativna formulacija pretpostavke nevinosti po nekima je u skladu sa zadatkom krivičnog postupka i prilagođena je njegovoj dinamici, kao i dinamici pojedinih krivičnoprocesnih pojmova (Simić – Jekić, 1977, str. 25).

Nakon ovog kratkog prezentiranja različitih stavova po pitanju zakonske formulacije pretpostavke nevinosti, postavlja se pitanje da li ima razlike između pozitivnog i negativnog određenja pretpostavke nevinosti. Razlike bi postojale u slučaju ako bi pozitivno određenje pretpostavke nevinosti proizvelo više prava, odnosno povoljniju poziciju okrivljenog u krivičnom postupku nego što to čini negativno određenje pretpostavke nevinosti. Vidjeli smo naprijed mišljenje da se pretpostavka nevinosti ne može izvesti iz odredbe „ne smatra se krivim“, gdje se riječ „nevinost“ i ne pominje, ali se pri tome previđa da u jezičkom smislu riječi „vinost“ i „krivica“ imaju isto značenje. Isto tako isto značenje imaju i njihovi opoziti – „nevinost“ i „nekrivica“, s tim da je u uobičajenom govoru riječ „nevinost“ prilično uobičajena, za razliku od riječi „nekrivica“ koja se praktično i ne upotrebljava, iako je riječ „krivica“ jasnog značenja i ima široku jezičku i pravnu upotrebu (Škulić, 2017, str. 310). Dakle, nesporno da termini „ne smatra se krivim“ i „smatra se nevinim“ imaju isto značenje, ali je pozitivno određenje pretpostavke nevinosti jasnije i ima nešto pozitivniju simboličku konotaciju i psihološko značenje za okrivljenog (Škulić, 2009, str. 71; Beljanski, 1994, str. 7).

Dakle, u krivičnoprocesnom smislu obje prezumcije – nevinosti i nekrivice u biti imaju isti cilj i iste pravne posljedice: da se do donošenja pravosnažne odluke suda okrivljeni ne tretira kao krivac, da na njemu nije teret dokaza, te da sud donosi oslobađajuću presudu ne samo kad utvrdi da je okrivljeni nevin, nego i u slučaju kad se ne dokaže da je kriv. Prema tome izmjenom zakonske formulacije pretpostavke nevinosti u novom procesnom zakonodavstvu prihvatanjem njenog pozitivnog određenja iz međunarodnih pravnih akata u tom dijelu ništa se nije izmijenilo. Od ovog mnogo je važnije ono što je predviđeno u članu 3 st. 2 ZKP kojim se obavezuju neki vanprocesni subjekti na poštovanje pretpostavke nevinosti čime se otišlo i korak dalje od zahtjeva međunarodnih akata.

PRAVNA PRIRODA I SADRŽINA PRETPOSTAVKE NEVINOSTI

U teoriji postaje različita mišljenja o pravnoj prirodi i sadržini pretpostavke nevinosti, što je, jednim dijelom, i posljedica različitog zakonskog određenja ovog instituta. Pošto sadržina pretpostavke nevinosti determiniše njenu pravnu prirodu, onda je možda u naslovu dovoljno bilo istaći problem pravne prirode pretpostavke nevinosti, ali to nije od posebne važnosti.

Imamo shvatanje koje pretpostavku nevinosti svrstava u osnovna načela krivičnog postupka (Cvijović, Popović, 1977, str. 2; Čejović, 1968, str. 30) odnosno osnovno načelo koje reguliše položaj okrivljenog (Lazin, 1981, str. 324). Slično ovom je shvatanje pretpostavke nevinosti kao načela krivičnog procesnog prava koje se sastoji iz dva elementa: iz obaveze države na kojoj je teret dokazivanja krivice, te da se krivica okrivljenog za krivično djelo dokaže sa stepenom izvjesnosti (Bugarski, 2017, str. 54). Ovome se dodaje da pretpostavka nevinosti treba spriječiti stigmatizaciju lica protiv koga se vodi krivični postupak do donošenja pravosnažne presude, te da obezbijedi nepristrasnost suda koji presuđuje u konkretnoj krivičnoj stvari (Bugarski, 2017, str. 54).

Imamo shvatanje da pretpostavka nevinosti ima dvostruku pravnu prirodu – jedno je od osnovnih procesnih prava i načelo krivičnog procesnog prava (Nenadić, 2021, str. 38). Iako se odredba o pretpostavci nevinosti nalazi u poglavlju ZKP koje nosi naslov „osnovna pravila“ na osnovu čega bi se mogao izvući zaključak o ovakvoj pravnoj prirodi ovog instituta, ovakvo shvatanje je upitno. Bez obzira kako pojmovno odrediti krivičnoprocesno načelo (o čemu takođe postoje različita stajališta), pretpostavka nevinosti ne može dobiti takav atribut jer protivrečnost koju sadrži u sebi, a to je mogućnost utvrđivanja suprotnog (što najčešće i biva) od onoga što ono predviđa, sprečava ovu pretpostavku da se uvrsti u osnovna načela krivičnog postupka (Simić-Jekić, 1977, str. 19). Premda krivičnoprocesna načela u određenim slučajevima trpe određena ograničenja, odnosno izuzetke, ona se, za razliku od pretpostavke nevinosti, nikad ne mogu opovrgnuti, a još manje preobratiti u svoju suprotnost. Za povrede nekih načela ZKP je predvidio i odgovarajuće posljedice, a nekima dao i značaj bitnih povreda krivičnog postupka. To što se pretpostavka nevinosti ne može identifikovati kao krivičnoprocesno načelo, ne znači da ona nema veze sa osnovnim načelima, naprimjer sa načelom optužbe kada počinje da se primjenjuje, odnosno sa principom istine kod konačnog rešenja krivične stvari.

Ima shvatanja da je pretpostavka nevinosti po svojoj pravnoj prirodi jedno od klasičnih prava okrivljenog (Petrić, 1961, str. 11). Ni ovo shvatanje se ne može prihvatiti iz jednostavnog razloga što, za razliku od drugih prava kojih se okrivljeni

može odreći ili ne koristiti, pretpostavka nevinosti djeluje mimo volje okrivljenog. Ona djeluje i onda kada okrivljeni priznajući izvršenje krivičnog djela identifikuje sebe sa učiniocem (krivcem) i time postigne upravo ono što pretpostavka nevinosti eliminiše (Jekić, Danić, 2004, str. 123). Od ranije citiranih međunarodnih akata u nekim se navodi da okrivljeni „ima pravo da se smatra nevinim“ (Opšta deklaracija o pravima čovjeka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima), a u drugim se navodi da se „okrivljeni smatra nevinim“ (Deklaracija o pravima čovjeka i građanina, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Povelja o osnovnim pravima EU). Naše Zakonodavstvo koje je rađeno najviše u saglasju sa Evropskom konvencijom i u Ustavu i u ZKP prihvatilo je formulaciju „Smatra se nevinim“, a ne formulaciju „ima pravo da se smatra nevinim“. Kao jedini izuzetak kad za okrivljenog postoji mogućnost da slobodno „raspoláže“ pretpostavkom nevinosti, po nekim autorima, je slučaj kada okrivljeni zahtijeva da se uputi u ustanovu za izdržavanje kazne i prije pravosnažnosti presude (Lazin, 1981, str. 324).

U literaturi nalazimo i shvatanje da je pretpostavka nevinosti procesna garancija koja štiti okrivljenog od predrasuda i predubjeđenja (Đurđić, 2014, str. 192), uputstvo za postupanje sa okrivljenim kao da je nevin (Vodinić, 1980, str. 66), i da se organima krivičnog postupka koji su ponekad skloni da to zaborave skrene pažnja da čovjek koji je pred njima još nije kriv i kao takvog ga moraju tretirati (Vasiljević, 1981, str. 282). Ona je, ističe se u literaturi, garancija humanog postupka (Dimitrijević, 1986, str. 131) i otklanja svaku predrasudu i doprinosi ravnopravnosti okrivljenog sa tužiocem i stvara mu prostor za slobodno kretanje u prostoru (Simić-Jekić, 1977, str. 38).

Pretpostavka nevinosti, u određenom smislu, jeste jedna vrsta upozorenja (ali ne i jedina) organima krivičnog postupka na koji način da se ponašaju prema okrivljenom, pogotovo kad je riječ o odgovarajućim mjerama, naročito mjerama procesne prinude, ali iz tog ne proizilazi da je ona po svojoj pravnoj prirodi jedna vrsta upozorenja, jer pravnu prirodu determiniše njena sadržina, a ona je drugačija. Dakle, naprijed pominjana uputstva, odnosno upozorenja predstavljaju posljedicu pretpostavke nevinosti.

Ima i onih koji pretpostavku nevinosti tretiraju kao radnu hipotezu pomoću koje u toku dokazivanja određujemo teret dokaza (Bayer, 1978, str. 31). Međutim, stvar stoji obrnuto, radna hipoteza u krivičnom postupku je optužba, a pretpostavka nevinosti je antiteza, a teret dokazivanja koji leži na onome koji tvrdi suprotno, nije sastavni dio pretpostavke nevinosti (Zindović, 2004, str. 330). Oslobođenje okrivljenog od tereta pružanja dokaza samo je primjena opštih pravila o pravnim pretpostavkama, a procesno dejstvo pretpostavke nevinosti sastoji se u otklanjanju

apriorne krivice okrivljenog. U sadržinskom smislu ona se ne mijenja u toku krivičnog postupka sve do momenta pravosnažnosti sudske odluke. Ona djeluje sve dok okrivljeni ima svojstvo osumnjičenog, okrivljenog i optuženog, odnosno sve dok ne bude oborena ne samo odlukom o krivici sadržanoj u osuđujućoj presudi, nego i u slučaju kada se u formalnoj sudskoj odluci krivica i ne ističe (naprimjer rešenje o sudskoj opomeni).

Činjenica da u istoj krivičnoj stvari imamo pretpostavku nevinosti na jednoj strani, a istovremeno određeni stepen sumnje (vjerovatnoće) da je neko lice učinilo krivično djelo, na drugoj strani, povlači pitanje da li smo suočeni sa očitom protivrečnošću. I po ovom pitanju u teoriji su prisutna različita stanovišta. Po jednima ovdje se radi o dvije nepomirljive i protivrečne vjerovatnosti od samog početka i u toku trajanja krivičnog postupka sve dok se po okončanju jedna od te dvije vjerovatnosti ne promoviše u izvjesnost (Stanković, 1990, str. 28). Na drugoj strani imamo suprotno mišljenje koje negira postojanje protivrečnosti u konkretnom slučaju, jer pretpostavka nevinosti govori da će ono što ona predstavlja ostati istina ako se do kraja postupka ne dokaže suprotno. U postupku dokazivanja ona unosi red koji je nužan kako bi se spriječila tiranija državnih tijela (Bayer, 1960, str. 188), pri čemu se ništa ne tvrdi nego samo presumira, kao što ni vjerovatnoća da je okrivljeni kriv još ništa ne utvrđuje do okončanja krivičnog postupka jer vjerovatnost nije i istinitost. Dakle, u krivičnom postupku apriori ništa nije riješeno unaprijed, već to biva aposteriori kad je sve rasvijetljeno o krivičnom djelu i učiniocu. Neki autori su pretpostavku nevinosti ugradili u pojam okrivljenog kao jedno od njegovih osnovnih obilježja pored njegovog duševnog zdravlja i prava na odbranu (Dimitrijević, 1986, str. 132; Bejatović, 2008, str. 205).

Ovakav pristup nije samo od značaja za glorifikovanje pretpostavke nevinosti, nego i u tome što određuje i njenu ulogu u realizaciji krivičnog procesnog odnosa između tužioca i okrivljenog, odnosno suda i okrivljenog i doprinosi objektivizaciji pomenutog odnosa.

PRETPOSTAVKA NEVINOSTI I PRAVO NA PRAVIČNO SUĐENJE

Načelo istine je dugo vremena važno kao vrhovno načelo krivičnog postupka. Međutim, u savremenom pravu kontinentalnom, a pogotovo anglosaksonskom (a saglasno članu 6 Evropske konvencije) načelo istine sve više ustupa mjesto načelu pravičnosti krivičnog postupka koje se u teoriji sve više smatra vrhovnim, „stožernim“ načelom krivičnog procesnog prava (Matovski, 2003, str. 98), u čijoj je biti postupanje prema pojedincu u skladu sa autoritativnim pravnim standardima koje udovoljava normativnim očekivanjima (Đurđić, 2006, str. 68). Status suštinskog

načela krivičnog postupka ovo načelo je, kako se ističe u literaturi, dobilo iz dva osnovna razloga: Na jednoj strani ono skladno uobličava dejstvo svih drugih načela krivičnog postupka u funkciji pravičnog rešenja krivične stvari, a na drugoj strani ovo načelo ima i veoma izražen etički karakter, jer je za savremene procedure svojstveno nastojanje da se u njegovim okvirima ostvari ne samo osnovni pravni već i važni etički imperativ (Škulić, 2012, str. 81). To dalje znači da optužba i odbrana, u osnovi, treba da imaju jednak krivičnoprocesni položaj. Ili jednostavno rečeno pravični postupak bi bio postupak koji pronalazi ravnotežu između potrebe za zaštitom društva od kriminaliteta s jedne strane i potrebe zaštite ljudskih prava i sloboda sa druge strane.

Pravičnost krivičnog postupka nije vezana samo za njegov ishod (kako će se on okončati), nego i za konstrukciju postupka koja procesnim subjektima, prvenstveno strankama, mora osigurati jednake mogućnosti uticaja na ishod postupka. Načelo pravičnosti krivičnog postupka obavezuje i zakonodavca i sud, odnosno one koji primjenjuju zakon. Zakonodavca obavezuje na tzv. „samoograničenje“, tj. da donoseći krivičnoprocesne zakone dovede u ravnotežu pravo kažnjavanja sa slobodama i pravima građana, a sud, odnosno državne organe da primjenom tog zakona ne poremete tu ravnotežu. Značaj prava na pravično suđenje sastoji se u tome što je u savremeni krivični postupak unesen jedan opšti međunarodni pravni standard koji obavezuje nacionalnog zakonodavca i predstavlja model „idealnog“ krivičnog pravosuđa (Grubač, 2007, str. 7).

Pravo na pravično suđenje izričito je propisano odredbama člana 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama shodno kojima svako ima pravo na pravično suđenje i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim zakonom ustanovljenim sudom. Nadalje svako ko je optužen za krivično djelo ima sledeća minimalna prava:

- da odmah, na jeziku koji razumije, bude detaljno obaviješten o prirodi i razlogu optužbe protiv njega,
- da mu se osiguraju vrijeme i uslovi neophodni za pripremanje odbrane,
- da se brani sam ili uz pomoć branioca koga sam izabere ili da, ukoliko ne raspolaže sredstvima da plati branioca, da ga dobije besplatno, kada to nalažu interesi pravde,
- da sam ispituje ili zahtijeva ispitivanje svjedoka optužbe i da se prisustvo i saslušanje svjedoka odbrane odobri pod uslovima koji važe i za svjedoka optužbe,
- da koristi besplatnu pomoć tumača ukoliko ne razumije ili ne govori jezik koji se koristi u sudu.

U pojam pravičnog suđenja sem ovih navedenih u članu 6 Konvencije spadaju i druga prava koja su svrstana u druge odredbe Konvencije ili Protokola uz Konvenciju kao naprimjer pravo na pravni lijek, pravo da ne bude suđen dva puta u istoj krivičnoj stvari (ne bis in idem) i slično. Koliki je značaj načela pravičnosti potvrđuje činjenica da je ono našlo mjesta i u ustavima savremenih država. Imajući u vidu odredbe pomenutih međunarodnih pravnih akata kao i nacionalnih konstitucija mogli bismo konstatovati da načelo pravičnog krivičnog postupka u krivičnim stvarima znači:

- zabranu diskriminacije odnosno razlikovanja između stranaka u krivičnom postupku koja bi umanjivala ili ograničavala njihova prava bez opravdanja u razlikama između njihovog procesnog položaja,
- da se utvrđivanje krivice učinioa krivičnog djela i eventualne kazne mora sprovesti prema autoritativnim pravnim standardima,
- da se krivični postupak mora voditi pred državnim organom sa prerogativima samostalne i nezavisne sudske vlasti,
- da se okrivljenom u potpunosti mora omogućiti odbrana otklanjanjem (kompensacijom) nejednakosti između njega i državne represivne vlasti (Krapac, 2000, str. 85).

Povreda prava na pravično suđenje često je predmet rasprave pred Evropskim sudom za ljudska prava. Praksa ovog suda izdiferencirala je dvije grupe kriterijuma na osnovu kojih se cijeni pravičnost krivičnog postupka – opšte koji važe za stranke u krivičnom postupku i posebne koje se odnose na okrivljenog u krivičnom postupku. Opšti su: a) pravo stranaka da prisustvuju preduzimanju krivičnoprocesnih radnji, b) pravo stranke da u postupku preduzima sve radnje koje može preduzeti njen protivnik, tzv. „jednakost oružja“, c) sudske odluke se ne smiju temeljiti na nezakonitim dokazima i d) sudske odluke moraju biti obrazložene (Đurđić, 2006:70). Obrazloženje sudskih odluka kao kriterijum za ocjenu pravičnosti postupka je višestruko značajna – kroz njega se odslikava kvalitet odluke i stvara informaciona osnova za opredeljenje stranaka da li će i u kom pravcu napadati odluku.

Posebni elementi pojma pravičnog postupka koje traži praksa Evropskog suda vezani su za okrivljenog, a odnose se na:

- a) pretpostavku nevinosti koja se opet temelji na tri pravila: postupanje bez predrasuda i predubjeđenja, teret dokazivanja nije na okrivljenom i u dvojbenim situacijama (u slučaju sumnje) postupiti uvijek u korist okrivljenog (in dubio pro reo).
- b) posebna jamstva odbrane okrivljenog.

Elementi prava na pravično suđenje propisani u članu 6 Evropske konvencije, uglavnom, su prisutni i u našem Ustavu i u ZKP. Tako je u članu 32 Ustava propisano da svako ima pravo na pravično i javno suđenje u razumnom roku pred nezavisnim, nepristrasnim i zakonom ustanovljenim sudom. Nadalje, u članu 35 Ustava propisano je da se svako smatra nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda. Još se dodaje da okrivljeni nije obavezan da dokazuje svoju nevinost, zatim da sumnju u pogledu krivice sud je obavezan da tumači u korist okrivljenog.

Što se tiče ZKP on već u članu 1 formalno propisuje pravično vođenje krivičnog postupka, kao jedan od deklariranih ciljeva, tako što se utvrđuje da taj Zakonik sadrži pravila čiji je cilj da se omogući pravično vođenje krivičnog postupka i da niko nevin ne bude osuđen, a da se učiniocu krivičnog djela izrekne krivična sankcija pod uslovima propisanim Krivičnim zakonikom i na osnovu zakonito sprovedenog postupka. Ovdje se radi o normi koja ima izrazito deklarativan značaj. Ovu deklarativnu normu o pravičnosti krivičnog postupka dopunjuje odredba člana 16 ZKP koja je imenovana kao načelo istine i pravičnosti, kojom je u ZKP zadržano načelo istine kao vrhovno načelo, ali mu je dodato i načelo pravičnosti koje po važnosti ne izostaje iza načela istine. Tako se u pomenutom članu navodi da su sud, državni tužilac i drugi državni organi dužni da istinito i potpuno utvrde činjenice koje su od važnosti za donošenje zakonite i pravične odluke, kao i da sa jednakom pažnjom ispituju i utvrde činjenice koje terete okrivljenog i one koje mu idu u korist. Uz to sud je dužan da strankama i braniocu obezbijedi jednake uslove u pogledu predlaganja dokaza i pristupa dokazima i njihovom izvođenju (jednakost oružja). Govoreći naprijed o pretpostavci nevinosti kao posebnom elementu načela pravičnosti krivičnog postupka naveli smo i na kojim stubovima ono počiva. O jednom od tih „da se okrivljenom ne prilazi sa predrasudama i predubjeđenjima“ govorili smo u okviru naslova o pravnoj prirodi pretpostavke nevinosti, pa ćemo se u nastavku ukratko osvrnuti na druga dva pomenuta stuba. Tako se kaže da na okrivljenom nije teret dokazivanja, a i Ustav kaže da okrivljeni nije obavezan da dokazuje svoju nevinost. Odmah treba naglasiti da savremeno zakonodavstvo, uključujući i naše, nema izričitih zakonskih odredbi o problemu tereta pružanja dokaza i kako je taj teret podijeljen između krivičnoprocesnih subjekata. Međutim, posrednim putem, iz više odredbi ZKP, kao i na osnovu određenih principa može se zaključiti kako je teret pružanja dokaza u krivičnom postupku raspoređen između krivičnoprocesnih subjekata. Za jedne krivičnoprocesne subjekte teret pružanja dokaza je i pravo i dužnost, dok je za druge samo pravo. U ovoj prvoj grupaciji subjekata nalazi se državni tužilac koji ima i pravo i dužnost da predlaže izvođenje dokaza u cilju realizacije svoje osnovne funkcije, a predloge u tom pravcu iznosi u svojim aktima (opružnim aktima), a i kasnije u toku trajanja postupka u formi posebnih pismenih podnesa-

ka ili usmeno na glavnom pretresu. Pri tome njega obavezuje naprijed pomenuto načelo istine, da sa jednakom pažnjom utvrđuje sve činjenice kako one koje terete okrivljenog, tako i onog koje idu u njegovu korist. Međutim, veliko je pitanje da li će se u praksi državni tužilac ponašati u skladu sa ovim principom.

Problem pružanja dokaza od strane okrivljenog riješen je drugačije nego kod tužioca. Naime, iznoseći svoju odbranu okrivljeni ima pravo, a i ne i dužnost da iznosi i predlaže dokaze u svoju korist, što znači da od njegove volje zavisi da li će predlagati dokaze ili ne. Na sudu je dužnost da okrivljenog upozori da sve što izjavi može da bude upotrebjeno kao dokaz protiv njega (čl. 12 ZKP) i ništa više kako ne bi doveo u pitanje pravo okrivljenog da slobodno vrši svoju odbranu. Dok smo u našem Krivičnom zakoniku imali krivično djelo klevete, onda je okrivljeni bio dužan da dokaže istinitost onoga što je iznosio i prenosio, da ne bi bio osuđen za krivično djelo klevete. Ratio legis ovakvog rešenja temelji se na dva osnovna razloga: a) to nalažu razlozi logike jer je teško dokazivanje negativnih činjenica, pa se teret dokazivanja prebacuje na onog koji tvrdi da te činjenice postoje i b) razlozi elementarne pravičnosti nalažu da nijedan građanin nije dužan da dokazuje nepostojanje činjenica koje povređuju njegovu čast i ugled jer je se pretpostavlja da je svaki čovjek častan i ugledan, a ako neko za određeno lice tvrdi suprotno, onda taj koji tvrdi mora i da dokaže istinitost svoje tvrdnje (Škulić, Bugarski, 2015, str. 250). U našem krivičnom postupku sudu pripada glavna uloga u postupku dokazivanja pa on, shodno svojoj poziciji u krivičnom postupku ima i pravo i dužnost da pruža dokaze. To proizilazi iz dva značajna načela krivičnog postupka, a to su načelo istine i načelo aktivnosti suda. On odlučuje o tome koje su činjenice i dokazi od važnosti za iznalaženje istine, pa prema tome njegovo je pravo da bez obzira na zahtjev stranaka pristupi njihovom razmatranju. To njegovo pravo uključuje u sebe i dužnost da se stara o tome da ni jedna činjenica koja bi mogla da bude značajna za rasvjetljenje i rešenje krivične stvari ne ostane van njegovog razmatranja.

U uskoj vezi sa pretpostavkom nevinosti jeste i pravilo „u sumnji u korist okrivljenog“ poznato kao pravilo *in dubio pro reo*. Ovo načelo spada u najvažnija načela krivičnog postupka i odnosi se na način odlučivanja suda u situaciji kada nije stekao uvjerenje da stanje stvari može ishodovati osuđujućom odlukom. Problem nastaje u situacijama u kojima uz sva nastojanja sud nije mogao sa sigurnošću da utvrdi da li postoji ili ne postoji određena činjenica pa je u tom pogledu ostala tzv. dvojbena situacija. Kako postupiti u takvim situacijama? Za postupanje u takvim situacijama prvo je sudska praksa, a potom i pravna teorija ustanovila pravilo *in dubio pro reo* kao jednu od pogodnosti iz korpusa „pogodnosti odbrane“ (Lazin, 1985, str. 32).

Naše zakonodavstvo, kao ni uporedna zakonodavstva, sve do donošenja ZKP 2003. godine, nije izričito predviđalo ovo pravilo, ali se ono izvodilo, kad je riječ o presuđenju, iz nekih odredbi ZKP. Tako je propisano da će sud izreći presudu kojom se okrivljeni oslobađa od optužbe ako nije dokazano da je optuženi učinio djelo za koje je optužen. Dakle, ovdje se radi o jednoj dvojbenoj situaciji kada sud u momentu donošenja presude nije sa sigurnošću utvrdio činjenično stanje koje bi ishodovalo osuđujućom presudom, pa shodno pomenutom pravilu sud donosi oslobađajuću presudu. Pri tome nije bitno da li do dvojbenosti situacije dolazi zbog činjenice koja čini element bića krivičnog djela, ili činjenice koja čini uslov krivice ili činjenice koja isključuje protivpravnost ili krivicu. Bitno je da nije dokazano da je optuženi učinio krivično djelo za koje se optužuje i to ne samo u slučaju kada je sa sigurnošću utvrđeno da nije učinio krivično djelo, nego i kada je situacija dvojben.

Zakonodavac je u ozakonjenju načela *in dubio pro reo* kasnio u odnosu na praksu i pravnu teoriju, tako da je ovo načelo prvi put uvedeno ZKP-om iz 2003. godine. Ako se, pak vratimo u istoriju prava u Crnoj Gori možemo zapaziti da je ovo načelo bilo prisutno u našem najznačajnijem pravnom spomeniku u građanskim stvarima u Opštem imovinskom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru iz 1888. godine, gdje je u članu 1027 propisano „kad je o količini duga neotklonjive dvojbe, uzimlje se ono što je lakše za dužnika“. Da se vratimo ZKP-u iz 2003. godine gdje je u članu 3 st. 3 bilo propisano da „sumnja o postojanju činjenice koja čini obilježje krivičnog djela ili od koje zavisi primjena neke odredbe krivičnog zakonodavstva, sud rešava na način koji je povoljniji za okrivljenog“. Iz ove formulacije vidljivo je da se ovo načelo odnosi samo na odredbe materijalnog krivičnog prava. Na ovom fanu je i Ustav koji u članu 35 st. 3 propisuje da sumnju u pogledu krivice sud je obavezen da tumači u korist okrivljenog. Ovo ustavno određenje je uže i od zakonskog jer ovo pravilo veže samo za slučaj dvojbenosti u pogledu krivice, a ne i za druge elemente bića krivičnog djela, previđajući da je po novoj definiciji pojma krivičnog djela krivica samo jedan od elemenata bića krivičnog djela.

Novim ZKP-om ovo načelo je preformulisano i njegovo dejstvo je prošireno i u odnosu na materijalno krivično pravo, a uključeno je i krivično procesno pravo. U tom smislu u članu 3 st. 3 je propisano „Ako i nakon pribavljanja svih raspoloživih dokaza i njihovog izvođenja u krivičnom postupku, ostane samo sumnja u odnosu na postojanje nekog bitnog obilježja krivičnog djela ili u pogledu činjenica od kojih zavisi primjena neke odredbe krivičnog zakonika ili Zakonika o krivičnom postupku, sud će donijeti odluku koja je povoljnija za okrivljenog.

Ovo pravilo treba primjenjivati prilikom utvrđivanja svih činjenica, kako onih koje idu na štetu okrivljenog, tako i onih koje idu u njegovu korist. Znači, ako se

činjenica koja ide na štetu okrivljenog ne dokaže sa izvjesnošću, uzeće se kao da ne postoji. Suprotno, ako se pojavi sumnja u postojanje činjenica koje idu u prilog okrivljenom, a ta se sumnja ne može sa sigurnošću isključiti, treba smatrati da one postoje. Treba ipak napomenuti da ne bi bilo prihvatljivo pozivanje na pravilo in dubio pro reo kao na liniju manjeg otpora i bježati od teškoća u dokazivanju, nego istrajati na glavnom opredeljenju ZKP vezanom za činjenice u krivičnom postupku, ili su dokazane ili nisu dokazane.

I u Ustavu i u ZKP ovo načelo je definisano tako da obavezuje sud prilikom postupanja u dvojbenim situacijama. Ako se usko, jezički prilazi tumačenju ovih odredbi, onda bi značilo da ovo načelo ne obavezuje druge državne organe kao subjekte krivičnog postupka. Međutim povezivanjem ovog načela sa načelom istine gdje se u članu 16 st. 1 ZKP kaže „Sud, državni tužilac i drugi državni organi koji učestvuju u krivičnom postupku dužni su da istinito i potpuno utvrde činjenice koje su od važnosti za donošenje zakonite i pravične odluke, kao i da sa jednakom pažnjom ispituju i utvrde činjenice koje terete okrivljenog i one koje mu idu u korist, moglo bi se zaključiti da se primjena ovog načela može proširiti i na druge subjekte. U tom smislu u literaturi se ističe da se ovo načelo može primijeniti i na druge državne organe nesudskog karaktera pogotovo na državnog tužioca jer on u nekim situacijama određuje određene mjere koje imaju karakter svojevrsnih „parasankcija“ – odloženo gonjenje, oprostaj od krivičnog gonjenja i slično (Škulić, 2009, str. 74).

Veza pretpostavke nevinosti i načela in dubio pro reo ogleda se u tome što se okrivljeni smatra nevinim sve dok se suprotno ne utvrdi pravosnažnom sudskom odlukom, ali ako sud ostane u dilemi u pogledu dokazanosti krivice okrivljenog oslobodiće ga optužbe, pa tako okrivljeni ostaje nevin, jer se na njega i inače odnosila pretpostavka nevinosti.

PRETPOSTAVKA NEVINOSTI I PONAŠANJE NESUDSKIH SUBJEKATA

Bez obzira na različita stanovišta o pravnoj prirodi pretpostavke nevinosti, u svakom slučaju prevladavaju mišljenja o postojanju pretpostavke nevinosti okrivljenog u krivičnom postupku i kao institut ona znatno utiče na njegov položaj u krivičnom postupku. Drugo je pitanje kako to sve izgleda u praksi jer i najbolji procesnopravni institut moguće je spektakularno zaobilaziti ili umanjiti njegovo procesno dejstvo. Svjedoci smo da u ranijim vremenima, a i danas, ova pretpostavka nije uvažavana u mnogim procesima u kojima je istina apriori „bila saznata“, a okrivljeni već unaprijed bio osuđen. U svakom slučaju za funkcionisanje ovog instituta potrebna je i odgovarajuća društvena klima i poštovanje vladavine prava, a ne ideologija i monolitne politike. Imajući, između ostalog, u vidu društvenu klimu naše procesno zako-

nodavstvo pošlo je i korak dalje u ozakonjenju pretpostavke nevinosti obavezujući druge, nesudske organe i subjekte da je poštuju i na taj način doprinesu „pravičnom suđenju“. Tako je u članu 3 st. 2 ZKP propisano da su državni organi, mediji, udruženja građana, javne ličnosti i druga lica dužni da se pridržavaju pravila iz stava 1 ZKP (da se svako smatra nevinim dok se njegova krivica za krivično djelo ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda), da svojim javnim izjavama o krivičnom postupku koji je u toku ne vrijeđaju druga pravila postupka, prava okrivljenog i oštećenog i načelo sudske nezavisnosti. Upravo subjekti navedeni u ovoj zakonskoj odredbi su ti koji urušavaju pretpostavku nevinosti svojim ishitrenim, nekad i tendencioznim izjavama o procesuiranim, pa i u neprocesuiranim predmetima i na taj način vrše uticaj na sud. Time, skoro da se može reći, da paralelno teku dva procesa – sudski i novinarski, a u velikom broju slučajeva novinarski proces se brže okončava i u njemu su osumnjičena lica već oglašena krivim prije sudske odluke, a često ove „novinarske presude“ imaju dalekosežne posljedice po okrivljenog od svake krivične presude (Kiurski, 2001, str. 310).

Evropska konvencija u članu 9 st. 1 garantuje slobodu misli, a u članu 10 st. 1 slobodu izražavanja, a na drugoj strani u članu 8 st. 1 svakom garantuje poštovanje privatnog i porodičnog života, doma i prepiske, pa se može postaviti pitanje kako pomiriti ova prva dva prava sa ovim drugim i pretpostavkom nevinosti. Nesporno je da ne treba, u principu, ograničavati iznošenje mišljenja, ali ne bi bilo dozvoljeno i urušavalo bi pretpostavku nevinosti tendenciozno i namjerno stvaranje predrasuda o krivici u javnosti. Ipak, unošenje ove odredbe o pretpostavci nevinosti malo je ili nimalo izmijenila faktičku situaciju u ponašanju ovih drugih nesudskih subjekata obzirom da nije propisana sankcija za kršenje ovih pravila. Evropski sud za ljudska prava u seriji svojih odluka izjašnjavao se u odnosu na to da li postoji povreda prava okrivljenog na pretpostavku nevinosti (šire o tome Škulić, 2017, str. 319-326; Bugarski, 2017, str. 62-68).

Na kraju ako bismo jednom rečenicom, a sumirajući ono što smo u ovom radu istakli, odgovorili na pitanje da li odredbe našeg zakonodavstva kojima je regulisan institut pretpostavke nevinosti okrivljenog u krivičnom postupku odgovaraju standardima Evropske unije i Savjeta Evrope onda bi odgovor bio u normativnom pogledu da, u stvarnosti ima dosta problema.

LITERATURA

- Bayer, V. (1943) *Kazneno procesno pravo*. Zagreb: Poviestni razvoj.
- Bayer, V. (1960) Pretpostavka okrivljenikove nevinosti u jugoslovenskom krivičnom postupku. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 10(3-4), 183-195.
- Bayer, V. (1978) *Jugoslovensko krivično procesno pravo, drugo izdanje*. Zagreb: Informator.
- Bejatović, S. (2008) *Krivično procesno pravo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Beljanski, S. (1994) Pretpostavka nevinosti – aksiomatsko i kritičko značenje. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 66(1-2), 3-11.
<https://org.rs/10.5937/gakv9401003B>
- Bugarski, T. (2017) Pretpostavka nevinosti, sadržina, obim i dejstvo u krivičnom postupku. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 55(1), 51-73.
- Cvijović, O. i Popović, D. (1977) *Zakon o krivičnom postupku*. Beograd: Privredna štampa.
- Čejović, B. (1968) Pretpostavka nevinosti u krivičnom postupku. *Pravni život*, 4-5, 28-41.
- Dimitrijević, D. (1986) *Krivično procesno pravo*, Beograd: Savremena administracija.
- Đurđić, V. (2006) Načelo pravičnog postupka. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 44(3), 67-94.
- Đurđić, V. (2014) *Krivično procesno pravo*. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
- Grubač, M. (2004) *Krivično procesno pravo – uvod i opšti deo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Grubač, M. (2007) Presumpcija nevinosti kao element prava na pravično suđenje u odlukama Evropskog suda za ljudska prava. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 45(1), 3-39.
- Jekić, Z. i Danić, R. (2004) *Krivično procesno pravo*. Beograd: D.T.A. Trade.
- Kiurski, J. (2001) Mediji i pretpostavka nevinosti, *Pravni život* br. 9.

- Knežević, S. (2015) *Krivično procesno pravo, Opšti deo*. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
- Krapac, D. (2003) *Zakon o kaznenom postupku*. Zagreb: Narodne novine.
- Krapac, D. (2000) *Kazneno procesno pravo*. Zagreb: Narodne novine.
- Lazin, Đ. (1981) Sadržina i pravna priroda pretpostavke nevinosti. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 29(5-6), 311-326.
- Lazin, Đ. (1985) *In dubio pro reo*. Beograd: Naučna knjiga.
- Matovski, N.(2003) *Kazneno procesno pravo, Opšti del*. Skoplje: Praven fakultet Justinijan Prvi.
- Nenadić, S. (2021) Pretpostavka nevinosti u pravu Evropske unije – korak naprijed, dva koraka nazad. *Crimen*, 12(1), 38-52.
<https://doi.org/10.5937/crimen2101038N>
- Petrić, B. (1961) O ispitu okrivljenog. *Pravni život*, 10(3), 11.
- Simić-Jekić, Z. (1977) Pretpostavka nevinosti u Zakonu o krivičnom postupku od 24. decembra 1976. godine. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 15(4), 17-38.
- Stanković, D. (1990) Smisao i domašaj pretpostavke nevinosti okrivljenog u savremenom jugoslovenskom krivičnom postupku. *Glasnik advokatske komore Vojvodine*, 62(7-8), 22-31. <https://doi.org/10.5937/gakv9007022S>
- Škulić, M. i Bugarski, T. (2015) *Krivično procesno pravo*. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Škulić, M. (2012) *Krivično procesno pravo*. Podgorica: CID.
- Škulić, M. (2009) *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*. Podgorica.
- Škulić, M. (2017) „Dejstvo pretpostavke nevinosti kao elementa pravičnog krivičnog postupka“. U: „*Međunarodni naučni tematski skup Pravosuđe i mediji*“, Palić, 8-9. jun 2017. godine. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 307-335.
- Vasiljević, T. (1981) *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*. Beograd: Savremena administracija.

- Vodinešić, V. (1980) O pravnoj prirodi presumpcije nevinosti, *Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu*, 6, 129-146.
- Zindović, I. (2004) „Pretpostavka nevinosti u krivičnom procesnom zakonodavstvu Srbije i Crne Gore i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda“. U: Bejatović, S. (ur.) *Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i krivično zakonodavstvo Srbije i Crne Gore*. Zlatibor: Udruženje za kriminologiju i krivično pravo Srbije i Crne Gore.
- Zlatarić, B. (1968) Ljudska prava i jugoslovensko krivično pravo, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 4, 411.

THE PRESUMPTION OF INNOCENCE OF THE DEFENDANT AS AN
ELEMENT OF THE RIGHT TO A FAIR TRIALDrago Radulovic, Ph.D^a

Although the presumption of innocence has its roots in the rational criminal procedure of the ancient times, it should still be seen as a result of the modern criminal procedure system, i.e. the French bourgeois revolution and its first regulation in the 1789 Declaration of the Rights of Man and of the Citizen. It has always been the subject of interest of scientists and experts, and in recent years it has become one of the most popular topics on the legislative, theoretical and practical level. Due to its topicality, the presumption of innocence is the subject of this paper. In addition to the introductory notes, explaining the importance of this principle for the defendant, the paper also covers the definition of the presumption of innocence in international legal documents and national legislation, followed by different understandings about the legal nature and content of the presumption of innocence. Furthermore, the paper then analyses the presumption of innocence as an element of the right to a fair trial, which is based on three main pillars – that the defendant is treated without prejudice and bias, that the burden of proof is not on him, and that in case of doubt about the existence of the facts, the court always decides in favour of the defendant. Finally, the paper discusses respect of the presumption of innocence by extrajudicial entities, which is of particular importance for the mass media, where a journalist should morally condemn a criminal offense that exists based on a certain degree of suspicion, but not the person who has just been suspected or accused.

KEYWORDS: *presumption of innocence, defendant, principle of fairness, burden of proof*

© 2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Full Professor, University of Montenegro - Faculty of Law in Podgorica.

PRIPREMANJE KRIVIČNIH DJELA TERORIZMA: MEĐUNARODNI STANDARDI I KRIVIČNO PRAVO BOSNE I HERCEGOVINE

Prof. dr Miodrag N. Simović^a, prof. dr Vladimir M. Simović^b

Na bazi više univerzalnih i regionalnih međunarodnih dokumenata, Bosna i Hercegovina, kao i niz savremenih država, predviđa krivično djelo terorizma u više različitih oblika ispoljavanja, ali sa identičnom sadržinom, karakteristikama, elementima bića, zakonskim opisom, pravnom prirodom, odnosno oblicima ili vidovima ispoljavanja. Radi se o izuzetno teškom, opasnom krivičnom djelu, sa međunarodnom sadržinom, odnosno međunarodnim temeljima propisivanja krivične odgovornosti i kažnjivosti. Zbog visokog stepena društvene opasnosti različitih oblika ispoljavanja terorizma, sva savremena krivična zakonodavstva pomjeraju granicu kažnjavanja na prethodni stadijum – na fazu pripremanja krivičnih djela čijim se preduzimanjem, fizičkim ili psihološkim djelatnostima, stvaraju uslovi ili pretpostavke za izvršenje nekog od krivičnih djela terorizma uopšte ili na brži, lakši, jednostavniji ili efikasniji način. U pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini su takođe predviđene kao samostalna krivična djela brojne pripremne radnje koje prethode izvršenju krivičnih djela terorizma uopšte ili pripremne radnje koje doprinose njegovim efikasnijem, uspješnijem ili kvalitetnijem izvršavanju. U radu se istražuje i problematizira sistem, pojam, sadržina, elementi bića i karakteristike, te oblici ispoljavanja pripremanja krivičnih djela terorizma u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, ito u kontekstu međunarodnih standarda.

KLJUČNE REČI: *pripremne radnje, terorizam, krivično djelo, odgovornost, međunarodni standardi.*

^a Redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Bihaću, profesor emeritus, e-mail: msimovic@anubih.ba; <https://orcid.org/0000-0001-5116-680X>.

^b Tužilac Tužilaštva BiH, redovni profesor Fakulteta za bezbjednost i zaštitu Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci, e-mail: vlado_s@blic.net; <https://orcid.org/0009-0002-9640-6488>.

UVOD

Polazeći od relevantnih međunarodnih dokumenata univerzalnog, odnosno regionalnog karaktera, u Bosni i Hercegovini je u krivičnom zakonodavstvu propisana krivična odgovornost i kažnjivost za više krivičnih djela terorizma (Satzger, 2018, str. 89-101). Zavisno od vrste propisa koji uređuje ovu materiju, propisani su različiti zakonski opisi, sadržina, elementi bića, karakteristike, te oblici ili vidovi ispoljavanja više krivičnih djela terorizma (Simović, 2003, str. 95–122; M. Simović, V. Simović, 2011, str. 77–99; Stanković, 2018, str. 94-99).

Krivični zakon Bosne i Hercegovine (KZBiH) predviđa više krivičnih djela terorizma u glavi sedamanestoj pod nazivom: “Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom”. To su krivična djela: a) terorizam (član 201.), b) finansiranje terorističkih aktivnosti (član 202.), c) javno podsticanje na terorističke aktivnosti (član 202a.), d) vrbovanje radi terorističkih aktivnosti (član 202b.), e) obuka za izvođenje terorističkih aktivnosti (član 202c.) i f) organizovanje terorističke grupe (član 202d.). Poslednja dva djela predstavljaju kažnjive pripremne radnje (prethodni stadijum) za uspješno i efikasno izvršenje krivičnog djela terorizma iz člana 201.

Na nešto drugačiji način krivična djela terorizma predviđa Krivični zakon Federacije BiH (KZFBiH) u glavi osamnaestoj pod nazivom: “Krivična djela terorizma”, gdje su propisana djela: a) uzimanje talaca (član 200.), b) terorizam (član 201.) i c) finansiranje terorističkih aktivnosti (član 202.). S druge strane, Krivični zakon Brčko distrikta BiH (KZBDBiH) u glavi osamnaestoj koja nosi naziv: “Krivična djela terorizma” predviđa istovrsna, istoimena krivična djela, sa identičnim zakonskim opisom i karakteristikama kao i prethodni zakonski tekst. To su: a) uzimanje talaca (član 197.), b) terorizam (član 198.) i c) finansiranje terorističkih djelatnosti (član 199.).

Konačno, Krivični zakonik Republike Srpske (KZRS) u glavi dvadesettrećoj pod nazivom: “Krivična djela terorizma” predviđa djelo “Terorizam” (član 299.), kao i djelo uzimanje talaca (član 305.). Međutim, za razliku od zakonskih tekstova sa primjenom u Federaciji BiH, odnosno u Brčko distriktu BiH, u Republici Srpskoj su izričito propisane određene pripremne radnje za izvršenje krivičnog djela terorizma (kao samostalne inkriminacije). To su sljedeće inkriminacije: a) finansiranje terorističkih aktivnosti (član 300.), b) stvaranje terorističkih grupa ili organizacija (član 301.), c) javno podsticanje na terorističke aktivnosti (član 302.), d) vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih djela (član 303.) i e) formiranje i obučavanje grupa radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama (član 304.).

Iz navedenih zakonskih rješenja kao krivična djela pripremanja terorizma smatraju se:

1) u KZBiH:

- a) obuka za izvođenje terorističkih aktivnosti (član 202c.) i
- b) organizovanje terorističke grupe (član 202d.) i

2) u KZRS:

- a) stvaranje terorističkih grupa ili organizacija (član 301.),
- b) vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih djela (član 303.) i
- c) formiranje i obučavanje grupa radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama (član 304.).

PRIPREMANJE KRIVIČNIH DJELA TERORIZMA U MEĐUNARODNOM KRIVIČNOM PRAVU

U cilju suzbijanja krivičnih djela terorizma u različitim pojavnim oblicima ili vidovima ispoljavanja u oblasti međunarodnog krivičnog prava, putem univerzalnih ili regionalnih međunarodnih dokumenata, uspostavljen je efikasan sistem pravila za utvrđivanje krivične odgovornosti i kažnjivosti njihovih učinilaca (Sijerčić Čolić, 2012, sre. 345-365). Slična je situacija sa postavljanjem temelja za inkriminaciju pripremanja krivičnih djela terorizma u nacionalnim, internim krivičnim zakonodavstvima.

Na univerzalnom nivou, u okviru Organizacije Ujedinjenih nacija, usvojeno je više međunarodnih dokumenata sa ciljem sprječavanja i suzbijanja terorizma, odnosno pojedinih njegovih oblika i vidova ispoljavanja (Henriksen, 2019, str. 121-129). To su: 1) Konvencija o suzbijanju nezakonite otmice vazduhoplova (1970.), 2) Konvencija o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbjednosti civilnog vazduhoplovstva (1971.), 3) Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju krivičnih djela protiv lica pod međunarodnom zaštitom, uključujući i diplomatske agente (1973.), 4) Međunarodna konvencija protiv uzimanja talaca (1979.), 5) Konvencija o fizičkoj zaštiti nuklearnog materijala (1980.), 6) Protokol o suzbijanju nezakonitih akata nasilja na aerodromima koji opslužuju međunarodnu civilnu avijaciju (kao dopuna Konvencije o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbjednosti civilnog vazduhoplovstva) (1971.), 7) Konvencija o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbjednosti pomorske plovidbe (1988.), 8) Protokol o suzbijanju nezakonitih akata protiv bezbjednosti fiksnih platformi lociranih u priobalnom pojasu (1988.), 9) Međunarodna konvencija o sprječavanju terorističkih akata bombama (1997.) i 10) Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma (1999.) (Zovko, 2022, str. 73-77).

Pored univerzalnih međunarodnih dokumenata koji su donijeti u okviru ili pod okriljem Organizacije Ujedinjenih nacija, u okviru Savjeta/Vijeća Evrope usvojeno je više međunarodnih dokumenata koji imaju primarni cilj suzbijanje, odnosno sprječavanje terorizma, kao i drugih srodnih nedozvoljenih, protivpravnih djelatnosti (Marković, 2012, str. 503-520). To su: a) Evropska konvencija o suzbijanju terorizma (1977.), b) Konvencija Savjeta Evrope o sprječavanju terorizma (2005.), c) Protokol o izmjenama Evropske konvencije o suzbijanju terorizma (2003.) i d) Konvencija Savjeta Evrope o pranju, traženju, zapljeni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma (2005.) (Derenčinović, 2021, str. 107-121).

Evropska konvencija o suzbijanju terorizma predstavlja temeljni evropski regionalni dokument koji uspostavlja sistem jedinstvene i organizovane akcije nadležnih državnih organa u suzbijanju različitih oblika i vidova ispoljavanja krivičnih djela terorizma (Ivanović, 2015, str. 110-135). Konvencija (član 3.) izričito propisuje odgovornost i kažnjivost za: a) pokušaj izvršenja krivičnih djela terorizma, b) saučesništvo u izvršenju ili pokušaju izvršenja krivičnih djela terorizma i c) organizovanje izvršenja ili navođenja drugih lica u izvršenju krivičnih djela terorizma (Buljubašić, Azinović, 2023, str. 117-124).

Konvencija Savjeta Evrope o sprječavanju terorizma (2005.) pripremne radnje (pod nazivom: "Obuka za terorizam") u članu 7. definiše kao davanje uputstava za proizvodnju ili korišćenje eksploziva, vatrenog oružja ili drugog oružja ili štetnih ili opasnih materija ili za druge specifične metode ili tehnike, u cilju izvršenja ili doprinošenja izvršenju krivičnih djela terorizma, uz svijest o tome da će vještine kojima se lice podučava biti korišćene u tu svrhu (Simović et al., 2022, str. 141-149; Ramić, 2019, str. 78-91). Konačno, Konvencija (čl. 8-10.) predviđa takođe krivičnu odgovornost i kažnjivost za: a) započinjanje (pokušaj) krivičnog djela terorizma (član 8.), b) učesće u vidu saučesništva u izvršenju krivičnog djela terorizma (član 9.), c) organizovanje ili usmjeravanje drugih lica na izvršenje krivičnog djela terorizma, d) doprinošenje izvršenju jednog ili više krivičnih djela terorizma kada je učinilac grupa lica koja postupaju sa zajedničkom svrhom (Brkić, 2017, str. 109-121; Pavišić et. al., 2016, str. 79-96).

PRIPREMANJE KRIVIČNIH DJELA TERORIZMA U KRIVIČNOM PRAVU BOSNE I HERCEGOVINE

O PRIPREMANJU KRIVIČNOG DJELA UOPŠTE

U savremenom krivičnom pravu pripremne radnje (ili pripremanje) krivičnog djela ne predstavljaju kažnjivi stadijum u izvršenju krivičnog djela kao što je slučaj sa pokušajem, nepodobnim pokušajem ili svršenim krivičnim djelom u kojim slučajevima učinilac preduzima zakonom propisanu radnju izvršenja sa umišljajem, pri čemu slijede dva rezultata: a) svršeno krivično djelo – kada dolazi do prouzrokovanja promjene ili stanja na objektu napada ili b) pokušano krivično djelo – kada posljedica preduzete radnje izostane u potpunosti (Vuković, 2021, str. 292-294). Ali, to ne isključuje mogućnost kažnjavanja za pripremne radnje - pripremanje tačno određenog krivičnog djela, kada to zakon izričito propisuje (Babić, 2021, str. 146-148).

Pod pripremnim radnjama se smatraju umišljajno preduzete djelatnosti kojima se stvaraju uslovi ili pretpostavke da izvršenje krivičnog djela uopšte ili za izvršenje krivičnog djela brže, lakše, jednostavnije ili efikasnije, odnosno da izvršeno krivično djelo ili učinilac ostanu neotkriveni ili krivica učinioca djela nedokazana (Stojanović, 2013, str. 220-223). Budući da se radi o djelatnostima koje nisu zakonom propisane kao obilježje bića krivičnog konkretnog djela, rijetka su krivična zakonodavstva koja propisuju odgovornost i kažnjivost za njihovo preduzimanje (Čejović, 2002, str. 292-296; Stojanović, 2022, str. 221-224).

Prema odredbama člana 248. KZBiH, "Pripremanje krivičnog djela" (glava dvadesetdruga: "Dogovor, pripremanje, udruživanje i organizovani kriminal") se sastoji u: a) nabavljanju ili pripremanju sredstava, b) uklanjanju prepreka ili c) preduzimanju kakve druge radnje koja stvara uslove za neposredno učinjenje krivičnog djela koje je propisano zakonom BiH za koje se može izreći kazna zatvora od tri godine ili teža kazna (Babić, Marković, 2008, str. 220-223).

Kao posebne pripremne radnje "određene sadržine, prirode ili značaja" smatra se stvaranje novog ili iskorišćavanje (preusmjerenje djelovanja) postojeće grupe ili drugog udruženja sa ciljem vršenja krivičnih djela (Novoselec, 2004, str. 271-272; Grozdanić et al., 2013, str. 170-173). Takvo djelo KZBiH predviđa pod nazivom: "Udruživanje radi činjenja krivičnih djela" (član 249.). Ovo djelo se javlja u dva osnovna oblika ispoljavanja. To su: a) organizovanje grupe ljudi ili udruživanje na drugi način tri ili više lica u cilju izvršenja krivičnih djela koja su propisana zakonom Bosne i Hercegovine i b) postajanje pripadnikom grupe ljudi ili drugog

udruženja tri ili više lica u cilju izvršenja krivičnih djela koja su propisana zakonom Bosne i Hercegovine (Simović, Šikman, 2017, str. 73-96).

U slučaju tzv. “stvarnog kajanja” postoji lakši, privilegovani oblik ispoljavanja ovog djela, za koji se može potpuno osloboditi od kazne, koji se javlja u dva vida: a) ako pripadnik grupe ljudi otkrije grupu ili pripadnik udruženja otkrije udruženje prije nego što je u njihovom sastavu ili za njih učinio krivično djelo i b) ako organizator otkrivanjem grupe ljudi ili udruženja ili na drugi način spriječi izvršenje krivičnog djela.

KRIVIČNI ZAKON BOSNE I HERCEGOVINE

“Obuka za izvođenje terorističkih aktivnosti” (član 202c.) se sastoji u osposobljavanju drugog lica za izradu ili korišćenje eksploziva, vatrenog oružja, drugog oružja, štetnih ili opasnih materija ili eksplozivnih naprava ili podučavanju o drugim konkretnim metodama, tehnikama i vještinama ili u stavljanju na raspolaganje drugom licu sredstava za obuku, prostorija ili drugog prostora na raspolaganje znajući da će biti iskorišćeni u svrhu izvršenja nekog od zakonom taksativno navedenih krivičnih djela terorizma (Babić, 2023, str. 219-230). Ovdje je, dakle, pripremna radnja zbog visoko ispoljenog stepena težine, odnosno društvene opasnosti - predviđena kao samostalna radnja izvršenja (Turković et al., 2013, str. 151).

Objekt zaštite djela je određen kao međunarodna bezbjednost. Radnja izvršenja djela se sastoji u preduzimanju više alternativno zakonom određenih djelatnosti (Đorđević, Kolarić, 2020, str. 294-297; Pavišić, et al., 2007, str. 491-492). Za postojanje djela je bitno da se ove radnje preduzimaju (Gaćinović, 2015, str. 95-116): a) u odnosu na određene opšteopasne predmete kao što su: eksploziv, vatreno oružje, drugo oružje, štetne ili opasne materije i eksplozivne naprave i b) u cilju izvršenja određenih međunarodnih krivičnih djela. Ovaj cilj mora da postoji na strani učinioca u vrijeme preduzimanja radnje izvršenja, on treba da motiviše učinioca na pristupanje radnji, bez obzira da li je ovaj cilj ostvaren u konkretnom slučaju (S. Lutovac, N.Lutovac, 2023, str. 79-94).

Djelo je svršeno samim momentom preduzimanja radnje izvršenja bez obzira na to da li je neko lice zaista na osnovu nje osposobljeno da preduzimanje nekog od zakonom navedenih krivičnih djela terorizma. Izvršilac djela može biti svako lice, a u pogledu krivice potreban je direktan umišljaj koji kvalifikuje “cilj” učinioca. Za ovo je djelo propisana kazna zatvora najmanje tri godine.

“Organizovanje terorističke grupe” (član 202d. KZBiH) se sastoji u organizovanju terorističke grupe ili na drugi način udruživanju najmanje tri lica radi izvršenja

određenih krivičnih djela (Turković et al., 2013, str. 151). Ovdje se, takođe, radi o preduzimanju pripremnih radnji koje su zbog visokog stepena težine ili opasnosti dobile karakter samostalne radnje izvršenja. I ovdje se kao objekat zaštite javlja međunarodna bezbjednost.

Radnja izvršenja djela je dvojako alternativno određena kao (Petrović et al., 2016, str. 309-310):

a) organizovanje terorističke grupe u vidu pronalaženja, animiranja, pridobijanja i povezivanja više lica sa zajedničkim ciljem vršenja određenih krivičnih djela terorizma. Teroristička grupa je (član 1. tačka 23. KZBiH) organizovana grupa koju čine najmanje tri lica, koja je formirana i djeluje u određenom vremenskom periodu u svrhu izvršenja nekog od krivičnih djela terorizma (Bodrožić, 2022, str. 178-192) i

b) udruživanje – pronalaženje, animiranje, povezivanje, pridobijanje na bilo koji način najmanje tri lica radi zajedničkog vršenja krivičnog djela terorizma (Pavišić et al., 2007, str. 491-492). Cilj je ovako preduzetih pripremnih radnji – izvršenje nekog od zakonom taksativno nabrojanih međunarodnih krivičnih djela terorizma u širem smislu (katalog djela) (Stojanović, Deliće, 2013, str. 370-373).

Djelo je svršeno samim organizovanjem grupe ili udruživanjem (postizanjem saglasnosti volja tri ili više lica) za vršenje krivičnih djela bez obzira na to da li je neko od planiranih krivičnih djela zaista i započeto ili izvršeno u cijelosti. Izvršilac djela može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj. Za ovo je delo propisana kazna zatvora najmanje pet godina.

Lakši, privilegovani oblik djela, za koji je propisana kazna zatvora najmanje tri godine, obuhvata dvije alternativno propisane radnje izvršenja. To su (Jovašević, 2017, str. 367-368): a) postajanje pripadnikom grupe – formalno stupanje u članstvo grupe (usmenim ili pisanim pristankom, saglasnošću) ili faktičkim učestvovanjem u vršenju djelatnosti u sprovođenju plana (cilja) grupe¹ i b) učestvovanje na bilo koji drugi način – sudjelovanje davanjem svog ličnog doprinosa učestvu u radnji izvršenja u aktivnostima terorističke grupe, uključujući pružanje finansijske i bilo koje druge pomoći (Đorđević, Kolarić, 2020, str. 294-297).

Pripadnik terorističke grupe koji otkrije grupu prije nego što je u njenom sastavu ili za nju učinio krivično djelo - kažnjava se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine, ali se iz kriminalnopolitičkih razloga može i potpuno osloboditi od kazne. Ovo je poseban oblik tzv. "stvarnog kajanja" koji postoji ako su ispunjena dva uslova: a) lice postaje pripadnikom grupe, b) lice otkriva, prijavljuje svoju grupu nadležnim državnim organima (u cijelosti ili pojedinih članova, odnosno nje-

¹ Grupa ljudi (član 1. tačka 20. KZBiH) je udruženje od najmanje tri lica koja su povezana radi činjenja krivičnih djela, pri čemu svako od njih daje svoj udio u izvršenju krivičnog djela.

nog djelovanja, usmeno ili u pisanoj formi, neposredno ili posredno) i c) grupa se prijavljuje u određeno vrijeme - prije nego što je lice uopšte u njenom sastavu ili za nju učinilo bilo koje krivično djelo, kao izvršilac ili saučesnik (M. Đorđević, Đ. Đorđević, 2020, str. 232).

KRIVIČNI ZAKONIK REPUBLIKE SRPSKE

“Stvaranje terorističkih grupa ili organizacija” (član 301.) se sastoji u uspostavljanju ili organizovanju grupe ili terorističke organizacije ili na bilo koji drugi način udruživanju više lica radi izvršenja krivičnih djela terorizma, kao i krivičnog djela oštećenje ili uništenje javnih uređaja, oštećenje brana i vodoprivrednih objekata ili nekog drugog djela koje može prouzrokovati smrt ili težu tjelesnu povredu civilnog lica ili lica koje aktivno ne učestvuje u neprijateljstvima u oružanom sukobu, ako je takvo djelo upravljeno na zastrašivanje građana ili prisiljavanje organa vlasti u Republici Srpskoj da izvrši ili ne izvrši neku radnju (Jovašević, Mitrović, Ikanović, 2021, str. 611-624). Ovdje je inkriminisana, kao samostalno krivično djelo, pripremna djelatnost organizovanja zločinačkog udruženja. Radi se o pripremnim radnjama za vršenje više zakonom taksativno nabrojanih krivičnih djela (Ilić, 2021, str. 309-329; Aladžić, Mijatović, 2022, str. 283-293).

Objekt zaštite je pravni poredak. Izvršilac djela može biti svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj. Za ovo djelo je propisana kazna zatvora u trajanju od pet do dvadeset godina. Uz kaznu se učiniocu djela obavezno izriče mjera bezbjednosti oduzimanja predmeta - objekta i druge nepokretnosti koje su korištene za terorističke aktivnosti, kao i predmeta ili sredstava koji su namijenjeni za pripremanje izvršenja terorističkih djela.

Poseban oblik djela se javlja u dva vida ispoljavanja (st. 2. i 3.). To su: a) postajanje pripadnikom grupe ili terorističke organizacije – djelatnost usmenog ili pisanog davanja saglasnosti volje za stupanje u članstvo grupe ili organizacije ili pak faktičkim, fizičkim neposrednim preduzimanjem djelatnosti iz sastava njihovog plana djelovanja, b) pružanje pomoći grupi ili terorističkoj organizaciji na drugi način – preduzimanje bilo koje psihološke ili fizičke, neposredno ili posredno, preduzete djelatnosti kojom se omogućava ili olakšava, odnosno kojom se stvaraju uslovi ili pretposavke za djelovanje grupe ili terorističke organizacije, c) učešće, učestvovanje na bilo koji način, u bilo kojoj mjeri u aktivnostima grupe ili terorističke organizacije i d) podsticanje, podržavanje ili pomaganje na bilo koji drugi način u stvaranju terorističke organizacije – preduzimanje djelatnosti podstrekavanja ili pomaganja u pogledu stvaranja nove ili iskorišćavanja postojeće grupe ili terorističke organizacije, bez obzira na to da li je ona na bilo koji način izvršila ili pokušala neko od krivičnih djela

terorizma radi kojih je upravo osnovana (Turković et al., 2013, str. 151). Za poseban oblik djela, bez obzira na vid ispoljavanja, propisana je kazna zatvora u trajanju od tri do dvadeset godina.

Krivično djelo iz člana 301. KZRS ima dva lakša, privilegovana oblika ispoljavanja za koje je, iz kriminalnopolitičkih razloga, propisano blaže kažnjavanje zbog "stvarnog kajanja", naime, zbog naknadno preduzete radnje od strane izvršilaca ovog djela.

Prvi lakši oblik djela (stav 4.) čini pripadnik grupe ili terorističke organizacija koji otkrivanjem grupe ili terorističke organizacije ili na neki drugi način spriječi izvršenje planiranih krivičnih djela (Đorđević, Kolarić, 2020, str. 299-301). Za ovo djelo zakon propisuje blažu kaznu - kaznu zatvora do tri godine, ali i mogućnost (fakultativnu) potpunog oslobođenja od kazne učinioca djela.

Drugi lakši oblik djela (stav 5.) čini pripadnik grupe ili terorističke organizacija koji otkrije grupu ili terorističku organizaciju prije nego što je u njihovom sastavu ili za njih izvršio neko drugo krivično djelo. To je djelatnost podnošenja usmene, pisane (potpisane ili nepotpisane), anonimne ili psudonimne prijave nadležnim državnim organima (policija, tužilaštvo, sud ili drugi državni organi) o grupi ili organizaciji, njenom članstvu, organizacionoj strukturi, ciljevima, planovima. Radnja izvršenja se mora preduzeti u određeno vrijeme - prije nego što je učinilac u sastavu grupe ili terorističke organizacije ili za njih izvršio neko od krivičnih djela radi čijeg ostvarenja je grupa, odnosno organizacija upravo formirana (Stajić, Mirković, 2021, str. 395-413). Za ovo djelo je propisana kazna zatvora do dvije godine, ali se učinilac djela može i potpuno osloboditi od propisane kazne.

Krivično djelo "Vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih djela" (član 303. st. 2. i 3.) predstavljaju zakonom alternativno propisane djelatnosti: a) dogovaranje (postizanje saglasnosti volja) sa drugim licem (licima) vršenja krivičnih djela, b) pozivanje (podsticanje, psihološka djelatnost uticanja na volju) drugog lica da se pridruži grupi ili udruženju koja imaju za cilj vršenje krivičnih djela, c) davanje uputstava o izradi i korišćenju eksploziva ili eksplozivnih naprava, vatrenog ili drugog oružja ili štetnih ili opasnih materija, d) obučavanje (osposobljavanje) drugog lica za izvršenje ili učestvovanje u izvršenju krivičnih djela, e) davanje sredstava za vršenje krivičnih djela ili f) ustupanje (stavljanje na raspolaganje) prostora za obuku (Jovašević, Miladinović Stefanović, 2023, str. 522-523; Jovašević et al., 2021, str. 611-624). Ovdje se takođe radi o kažnjivim pripremim radnjama kroz stvaranje uslova ili pretpostavki za izvršenje bilo koga od krivičnih djela terorizma, kao i drugih djela koja se preduzimaju u cilju zastrašivanja građana ili prisiljavanja organa vlasti

u Republici Srpskoj bez obzira na to da li je do njihovog izvršenja zaista i došlo u konkretnom slučaju. Objekt zaštite je pravni poredak.

Za postojanje djela je potrebno da se radnja izvršenja preduzima u određenoj namjeri - u namjeri izvršenja krivičnih djela terorizma kao i drugih djela koja se preduzimaju u cilju zastrašivanja građana ili prisiljavanja organa vlasti u Republici Srpskoj, bez obzira na to da li je ova namera u konkretnom slučaju ostvarena ili ne. Izvršilac djela može biti svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj, koji u pojedinim slučajevima dobija karakter direktnog umišljaja koji kvalifikuje namjera učinioca.

Za ovo djelo je propisana kazna zatvora u trajanju od tri do dvadeset godina. Uz kaznu se učiniocu djela obavezno izriče mjera bezbjednosti oduzimanja predmeta - objekata i druge nepokretnosti, kao i predmeta ili sredstava koja su korišćena ili su bila namijenjena za terorističku obuku, vrbovanje i vršenje terorističkih djela.

Krivično djelo "Formiranje i obučavanje grupa radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama" (član 304. KZRS) čini više alternativno propisanih djelatnosti. To su (Andrić, Kovač, 2021, str. 107-121): a) vrbovanje – agitovanje, propagiranje u smislu preduzimanja psiholoških djelatnosti uticanja na volju drugih lica, b) pozivanje – uticanje na volju drugog lica u smislu izazivanja donošenja nove ili učvršćivanja postojeće, nedovoljno čvrste, kolebljive odluke određene sadržine, c) obučavanje – obrazovanje drugog lica u smislu prenošenja osnovnih, posebnih, dopunskih ili specijalnih znanja ili vještina, d) opremanje – pribavljanje drugom licu odgovarajuće opreme, sredstava, oruđa ili materijala za obavljanje određenih djelatnosti, e) organizovanje – pronalaženje, animiranje, pridobijanje ili povezivanje više lica sa zajedničkim ciljem, f) mobilisanje – animiranje, aktiviranje drugih lica ili g) pridruživanje – priključivanje, usmenom ili pisanom saglasnošću ili faktičkim preduzimanjem pojedinih aktivnosti u sklopu stranih paravojnih ili parapolijskih formacija koje se bave terorističkim aktivnostima (Delić, 2021, str. 449-451). Ovdje su djelatnosti podstrekavanja, odnosno pomaganja izgubile karakter saučesničkog doprinosa, te dobile karakter pripremanja izvršenja krivičnog djela terorizma, što ukazuje na visok stepen težine, prirode, karaktera i opasnosti njihovog ispoljavanja (Jovašević et al., 2021, str. 611-624). Objekt zaštite je međunarodna bezbjednost.

Za postojanje djela je potrebno ispunjenje još dva elementa vezana za radnju izvršenja koja se preduzima: a) u odnosu na pojedinaca ili grupu lica, koji moraju biti poznati, obuhvaćeni sviješću učinioca djela i b) sa određenim ciljem - sa ciljem pridruživanja stranim paravojnim ili parapolijskim formacijama koje se bave terorističkim aktivnostima, bez obzira na to da li je takav cilj ostvaren u konkretnom slučaju.

Izvršilac djela može biti svako lice, a u pogledu krivice potreban je direktan umišljaj koji kvalifikuje određeni cilj učinioca. Taj cilj, kao unutrašnji podstrek ili pokretač učinioca na preduzimanje radnje izvršenja - mora da postoji u vrijeme izvršenja djela. To je cilj pridruživanja stranim paravojnim ili parapolicijskim formacijama koje se bave terorističkim aktivnostima.

Za ovo djelo je propisana kazna zatvora u trajanju od tri do dvadeset godina. Pored kazne, sud učiniocu djela obavezno izriče mjeru bezbjednosti oduzimanja predmeta – a) objekata za obučavanje i b) finansijskih i svih drugih sredstava koja su korišćena ili su bila namijenjena za vršenje ovog krivičnog djela.

Djelo ima dva posebna oblika ispoljavanja.

Prvi poseban oblik djela se sastoji u prikupljanju finansijskih ili drugih sredstava, sačinjavanju planova, dogovaranju sa drugima, vrbovanju drugoga ili preduzimanju bilo koje druge radnje kojom se stvaraju neposredni uslovi za formiranje i obučavanje grupe radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama. Ovom inkriminacijom se, zapravo, preduzimaju pripremne radnje za izvršenje krivičnog djela koje nosi naziv: "Formiranje i obučavanje grupa radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama" (Jovašević et al., 2017, str. 219-221).

Drugi poseban oblik djela se sastoji u upućivanju poruke javnosti javno, putem sredstava informisanja ili na bilo koji drugi način u cilju podsticanja drugog na izvršenje krivičnog djela formiranje i obučavanje grupa radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama (Jovašević et al., 2021, str. 623-624). Radnja izvršenja je upućivanje – slanje, emitovanje, otpravljanje poruke (izjave volje ili misli određene sadržine) koja je upućena javnosti, dakle, individualno neodređenom broju lica (ne tačno određenom licu koje je učiniocu djela poznato). Ova se radnja izvršenja preduzima:

a) na određeni način:

- 1) javno,
- 2) putem sredstava javnog informisanja ili
- 3) na bilo koji drugi način i

b) sa određenim ciljem - u cilju podsticanja drugog na formiranje i obučavanje grupe radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama, bez obzira na to da li je ovaj cilj (kao podstrek, unutrašnji pokretač učinioca na akciju) uopšte ostvaren u konkretnom slučaju (Lakušić, Lolić, 2021, str. 389-400). Za ovo djelo je propisana kazna zatvora u trajanju jedne do deset godina.

Pored osnovnog i posebnog oblika ovog djela, ono ima još dva oblika ispoljavanja. To su: teži, kvalifikovani oblik i lakši, privilegovani oblik djela.

Teži oblik djela postoji ako je radnja izvršenja bilo kojeg oblika pojavnog ispoljavanja izvršena od strane više dva lica koja su se udružila za vršenje ovog djela. Dakle, u ovom slučaju dva ili više lica preduzimaju iste ili različite djelatnosti, na istom ili različitim mjestima, u isto ili različito (sukcesivno) vrijeme, koje treba da vode istom cilju, istom rezultatu. Za ovo djelo je propisana kazna zatvora u trajanju od pet do dvadeset godina.

Konačno, lakši oblik je predviđen iz kriminalnopolitičkih razloga, za koji je propisana kazna zatvora u trajanju od šest mjeseci do dvije godine. Međutim, učinilac se, zavisno od nahođenja suda u konkretnom sličaju, može i potpuno osloboditi od kazne. Ovo djelo karakterišu dva konstitutivna elementa: a) učinilac djela je otkrio grupu ili vodeće članove grupe. To znači da je on usmeno ili u pisanoj formi, potpisano, anonimno ili psudonimno, prijavio nadležnim državnim organima (policija, tužilaštvo, sud) bilo grupu (stranu paravojnu ili parapolijsku formaciju) ili vodeće članove grupe i b) učinilac djela je radnju otkrivanja preduzeo u određeno vrijeme - prije nego što je djelo otkriveno ili je na taj način spriječeno izvršenje djela (Životić, 2021, str. 76-87).

ZAKLJUČAK

Brojna savremena krivična zakonodavstva, pa tako i pozitivno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine uspostavljaju sistem krivične odgovornosti i kažnjivosti u cilju sprječavanja ili suzbijanja krivičnih djela terorizma. Propisana je individualna odgovornost fizičkih lica kao neposrednih izvršilaca ovih krivičnih djela, ali i njihovih saučesnika. Pored toga, zbog visoko ispoljene društvene opasnosti i težine, kod ovih krivičnih djela dolazi od odstupanja od opštih pravila o krivičnoj odgovornosti, koja se proširuje i na prethodnu fazu – na fazu pripremanja (pripremnih radnji) izvršenja krivičnih djela terorizma, bez obzira na oblik ili vid pojavnog ispoljavanja. Tome doprinose i relevantni međunarodni standardi koji uspostavljaju temelje odgovornosti učinioca za samo pripremanje izvršenja krivičnih djela terorizma. Radi se, naime, o djelatnostima kojima se sa umišljajem stvaraju uslovi, okolnosti ili pretpostavke da bi se neko od krivičnih djela terorizma uopšte izvršilo ili da bi se takvo delo izvršilo na brži, lakši, jednostavniji ili prikriveniji način. Upravo KZBiH, odnosno KZRS predviđaju pripreme radnje kao posebna samostalna krivična djela koja se javljaju u više oblika ili vidova ispoljavanja za koje su propisane različite kazne zatvora.

LITERATURA

- Andrić, J. & Kovač, M. (2021) Savremeni terorizam kao pretnja bezbednosti. *Bezbednost*. Beograd, 63(2), 107-121.
<https://doi.org/10.5937/bezbednost2102107A>
- Babić, M. & Marković, I. (2008) *Krivično pravo. Opšti dio*. Banja Luka: Pravni fakultet.
- Babić, M. (2021) *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske. Opšti dio*, Banja Luka: Grafomark.
- Babić, U. (2023) Preventivne mere u borbi protiv terorizma. *Megatrend revija*, 20(1), 219-230. <https://doi.org/10.5937/MegRev2301219B>
- Bodrožić, I. (2022) *Terorizam kao kategorija nacionalnog i međunarodnog krivičnog prava*. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet.
- Brkić, Z. (2017) *Međunarodni terorizam kao međunarodni zločin*. Doktorska disertacija. Mostar: Pravni fakultet.
- Buljubašić, M. & Azinović, V. (2023) *Krivično procesuiranje stranih terorističkih boraca u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Atlantska inicijativa.
- Čejović, B. (2002) *Krivično pravo. Opšti deo*. Beograd: Službeni list.
- Delić, N. (2021) *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd: Pravni fakultet.
- Derenčinović, D. (2021) *Ogledi o pravu i pravdi u dvije Europe: putovi i stranputice europskog kaznenog prava od Strasbourga do Bruxellesa*. Zagreb: Narodne novine.
- Dorđević, Đ. & Kolarić, D. (2020) *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet.
- Dorđević, M. & Dorđević, Đ. (2020) *Krivično pravo*. Beograd: Projuris.
- Evropska konvencija o suzbijanju terorizma, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine – Međunarodni ugovori, broj 14/07.*
- Grozđanić, V., Škorić, M. & Martinović, I. (2013) *Kazneno pravo. Opći dio*. Rijeka: Pravni fakultet.
- Henriksen, A. (2019) *International law*. Oxford: University Press.
- Ilić, A. (2021) Discourse on Modern Terrorism. *Crimen*, 12(3), 309-329.
<https://doi.org/10.5937/crimen2103309I>

- Ivanović, A. (2015) Evropsko krivično pravo - istorijski razvoj, izazovi i perspektive. *Pravne teme*, 3(5), 110-135.
- Jovašević, D. & Miladinović Stefanović, D. (2023) *Krivično pravo. Posebni deo*. Niš: Pravni fakultet.
- Jovašević, D. (2017) *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd: Dosije.
- Jovašević, D., Mitrović, L. & Ikanović, V. (2017) *Krivično pravo Republike Srpske. Posebni deo*. Banja Luka: Panevropski univerzitet Apeiron.
- Jovašević, D., Mitrović, L. & Ikanović, V. (2021) *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske*. Banja Luka: Službeni glasnik.
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18, 46/21, 31/23 i 47/23.*
- Krivični zakon Brčko distrikta BiH, Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, broj 19/20.*
- Krivični zakon Federacije BiH, Službene novine Federacije BiH, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 75/17 i 31/23.*
- Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br. 64/17, 104/18, 15/21, 89/21 i 73/23.*
- Lakušić, M. & Lolić, S. (2021) Terorizam kao savremeni izazov bezbednosti. *Megatrend revija*, 18(4), 389-400. <https://doi.org/10.5937/MegRev2104389L>
- Lutovac, S. & Lutovac, N. (2023) *Terorizam*. Beograd: Megatrend univerzitet.
- Marković, I. (2012) Evropsko krivično pravo – pojmovno određenje i stanje posle Lisabonskog ugovora. *Pravni život*, 12, 503-520.
- Novoselec, P. (2004) *Opći dio kaznenog prava*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Pavišić, B., Grozdanić, V. & Veić, P. (2007) *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb: Narodne novine.
- Pavišić, B., Kamber, K. & Parenta, I. (2016) *Kazneno pravo Vijeća Europe. Izvori, komentari, praksa*. Rijeka: Paradox.
- Ramić, A. (2019) *Terorizam i njegovo finansiranje u svijetu i u Bosni i Hercegovini*. Tešanj: Planjax komerc.

- Satzger, H. (2018) *International and european criminal law*. München: C. H. Beck.
- Sijerčić, Čolić H. (2012) Izazovi evropskog krivičnog prava - obaveze države u oblasti krivičnog zakonodavstva. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 55, 345-365.
- Simović, M. & Šikman, M. (2017) Terorizam - zločin vs norma. *Kriminalističke teme*, 17(1-2), 73-96.
- Simović, M. & Simović, M. V. (2011) "Terorizam u praksi Evropskog suda za ljudska prava i Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i bivšeg Doma za ljudska prava Bosne i Hercegovine". *Suprotstavljanje terorizmu – međunarodni standardi i pravna regulative*. Kozara, 23-30. mart 2011. godine. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova, 77–99.
- Simović, M. & Simović, V. (2021) *Krivično pravo Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Posebni dio*. Banja Luka: Grafomark.
- Simović, M. (2003) Krivična djela terorizma u krivičnom zakonodavstvu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. *Kriminalističke teme*, 3(1-2).
- Simović, M. et al. (2022) *Pravni položaj lica osuđenih za krivična djela terorizma u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Grafomark.
- Stajić, Lj. & Mirković, V. (2021) Nova uloga terorizma danas. *Zbornik radova Pravnog fakulteta*, 55(2), 395-413. <https://doi.org/10.5937/zrpfns55-32990>
- Stanković, N. (2018) *Međunarodno krivično pravo*. Tuzla: Evropski univerzitet Kallos.
- Stojanović, Z. (2013) *Krivično pravo. Opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet.
- Stojanović, Z. (2022) *Krivično pravo. Opšti deo*. Beograd: Dosije.
- Turković, K. et al. (2013) *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb: Narodne novine.
- Vuković, I. (2021) *Krivično pravo. Opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet.
- Životić, I. (2021) *Terorizam i bezbednost Srbije*. Beograd: Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti.
- Zovko, I. (2022) *Međunarodno kazneno pravo*. Mostar: Sveučilište u Mostaru.

PREPARATION OF CRIMINAL OFFENSES OF TERRORISM:
INTERNATIONAL STANDARDS AND CRIMINAL LAW
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Miodrag N. Simović, PhD^a, Vladimir M. Simović, PhD^b

Based on several universal and regional international documents, Bosnia and Herzegovina, as well as several modern states, foresees the criminal offense of terrorism in several different forms of manifestation, but with identical content, characteristics, elements, legal description, legal nature, that is, forms or types of manifestation. It is an extremely serious, dangerous crime, with an international content, that is, with an international basis for prescribing criminal responsibility and punishment. Due to the high degree of social danger of various forms of manifestations of terrorism, all modern criminal legislations move the limit of punishment to the previous stage - to the stage of preparation of criminal offenses, the undertaking of which, through physical or psychological activities, creates the conditions or prerequisites for the perpetration of one of the criminal offenses of terrorism in general, or to a faster, easier, simpler or more efficient way. In the positive law in Bosnia and Herzegovina, numerous preliminary actions that precede the perpetration of criminal offenses of terrorism in general or preliminary actions that contribute to their more efficient, successful or better execution are also provided as independent criminal offenses. The paper investigates and problematizes the system, concept, content, elements and characteristics, and forms of manifestation of the preparation of criminal offenses of terrorism in the criminal legislation of Bosnia and Herzegovina, especially in the context of international standards.

KEYWORDS: *preliminary actions, terrorism, criminal offense, responsibility, international standards.*

© 2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Full member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina; full professor at the Faculty of Law, University of Bihać, professor emeritus.

^b Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina; full professor at the Faculty of Security and Protection Independent University in Banja Luka.

KAZNA ZATVORA U SRBIJI – TRENDovi I ODLIKE ZATVORENIČKE POPULACIJE*

Prof. dr Natalija Lukić^a

Predmet rada je analiza stope zatvaranja pod kojom se podrazumeva stopa izrečenih zatvorskih kazni na godišnjem nivou ali i stopa zatvorenika, odnosno stopa lica koja se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne. Cilj rada je da najpre ukaže na situaciju u Srbiji u tom pogledu i da izvrši komparaciju sa drugim evropskim državama. Osim stope zatvaranja, cilj rada je i da analizira karakteristike zatvoreničke populacije, odnosno uzrast, pol, zatim visinu izrečenih zatvorskih kazni, stopu umiranja. Konačno, autorka se osvrće na moguća objašnjenja represivne kriminalne politike u Srbiji i posledica takvih orijentacija.

KLJUČNE REČI: stopa kazne zatvora, zatvorenička populacija, komparacija, Srbija.

* Rad je nastao kao rezultat na projektu Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu „Savremeni problemi pravnog sistema Srbije“ za 2023. godinu.

^a Vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. E-mail: natalija.lukic@ius.bg.ac.rs
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5761-2444>

UVOD

Stopa zatvoreničke populacije i njeni trendovi zavise od niza okolnosti, a uporedne analize pokazuju da u tom pogledu postoje razlike među državama. Dok se za SAD i države Zapadne Evrope navodi da je od šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka prisutan trend porasta populacije zatvorenika, situacija nije ista u zemljama Centralne i Istočne Evrope. U Srbiji je od stupanja na snagu važećeg Krivičnog zakonika primetan porast stope lica lišenih slobode. To je dobrim delom uslovljeno čestim izmenama tog zakona koje su ograničavale mogućnosti sudovima za izbor alternativnih krivičnih sankcija. Slične situacije prisutne su u drugim državama gde se krivično zakonodavstvo koristi u političke svrhe i podilazi stavovima javnog mnjenja koje po pravilu zahteva oštru reakciju. U radu se najpre vrši komparativna analiza stope lica lišenih slobode da bi se ustanovili postojeći trendovi i mesto Srbije među drugim evropskim državama. Potom se ukazuje na trendove izricanja zatvorske kazne i stope lica lišenih slobode u našoj državi uz analizu i drugih karakteristika: dužina zatvorske kazne, prenaseljenost, stopa smrtnosti osuđenika, vrsta krivičnih dela zbog kojih se lica nalaze na izdržavanju kazne zatvora. Konačno, rad se bavi mogućim objašnjenjima porasta zatvoreničke populacije i ishodima takve kriminalno-političke orijentacije.

UPOREDNI POGLED NA STOPU ZATVARANJA

U većini evropskih država i u SAD u poslednjih nekoliko decenija primetan je porast stope zatvorenika. U SAD je stopa zatvorenika bila u principu stabilna sve do sredine šezdesetih godina prošlog veka od kada dolazi do porasta i ako se u obzir uzme i stanje u lokalnim zatvorima (eng. *jail*) početkom novog milenijuma taj broj je prešao dva miliona ljudi (Blumstein, 2004). Najveći broj autora navodi da se porast zatvaranja može objasniti porastom stope kriminaliteta (Tonry, 2004; Blumstein, 2004). Fagan (2004) ističe da jeste zabeležen porast kriminaliteta, ali da je porast stope zatvaranja bio veći od toga i da je u periodima stagnacije stope kriminaliteta i dalje rasla zatvorska populacija. No, promena diskursa u filozofiji kažnjavanja bila je uzrokovana ne samo promenama na planu kretanja kriminaliteta, već i drugim socijalnim promenama koje su uticale na razmišljanje o kažnjavanju. Tako Rothman (Rothman, 2017) ističe da je period od sredine šesdesetih do sredine sedamdesetih bio obeležen pokretima za ljudska prava, ratom u Vijetnamu, Votergejt skandalom. Naročito je konzervativna politička struja isticala da krivično-pravni sistem šalje poruku da se zločin isplati i da „rehabilitacija osuđenika omogućava viktimizaciju nevinih građana“ (Rothman, 2017, str. 38). Liberalna struja,

za razliku od konzervativne, nije zagovarala retribuciju, već princip pravednosti i srazmernosti, što znači i češće izricanje kraćih kazni zatvora (MacKenzie, 2017). U svakom slučaju, od sredine šezdesetih godina prošlog veka umesto oslanjanja na rehabilitaciju kao glavni cilj kazne, glavna ideja postaje „red i zakon“ jer ništa drugo očito ne funkcioniše (Tonry, 2004), a uverenja da se kriminalitet može suzbiti preventivnim programima i merama su potisnuta (Wilson, 2013). Rothman (Rothman, 2017) navodi da je na tu promenu uticala studija koju je sproveo Rober Martinson i kojom je obuhvaćena analiza efektivnosti tretmana u zatvorima u periodu 1945-1967. godine. Iako je zaključak studije bio da, uz par izuzetaka, napori rehabilitacije ne daju efekta, provera rezultata do kojih je Martinson došao ukazala je na greške u interpretaciji. Naime, oko polovine studija iz meta-analize, koje su za predmet imale efikasnost programa tretmana, pokazalo je pozitivne rezultate (Rothman, 2017).

I u evropskim državama nailazimo na slične trendove. Tako je na primer u Engleskoj i Velsu 1992. godine u zatvorima bilo oko 45.000 ljudi, da bi taj broj porastao na 75.000 početkom 2005. godine, a da pri tome nije zabeležen značajan porast stope kriminaliteta (Coyle, 2005). Zanimljiv primer je Švedska, koja iako prema zvaničnim podacima ulazi u red država sa niskom stopom zatvorenika, takođe ima slična iskustva. Do porasta broja zatvorenika naročito dolazi od kraja Drugog svetskog rata, ali je češće oslanjanje na zatvorsku kaznu prevashodno bilo usmereno na određene inkriminacije: nasilna i krivična dela u vezi sa opojnim drogama i krivična dela protiv polne slobode (Hofer, Tham, 2013). Za Holandiju se takođe navodi da je prihvatila promenu filozofije kažnjavanja i brzo prihvatila da rehabilitacija nije više primarni cilj kazne već je to sada zaštita društva, da alternativne sankcije više nisu dobar supstitut za kaznu zatvora već efiksan i ekonomičan metod za relaksiranje preopterećenosti zatvorskih kapaciteta, da razlika između prevencije i represije nije više toliko jasna i da je politika suzbijanja kriminaliteta najviše određena sentimentom javnosti koja ima sve manje sluha za odstupajuće ponašanje i zahteva represivan odgovor (Boone, Swaaningen, 2013). Ta država je takođe iskusila porast zatvorske populacije, ali od 2005. godine primetan je trend opadanja. To se objašnjava sledećim razlozima: policijske strategije više su usmerene ka otkrivanju većeg broja lakših krivičnih dela, često korišćenje mogućnosti diverzifikacije krivičnog postupka i široka primena alternativnih krivičnih sankcija (Boone, Swaaningen, 2013).

U bivšim socijalističkim državama u Evropi situacija sa kažnjavanjem bila je drugačija. Dok se za SAD i države Zapadne Evrope navodi da do preokreta u filozofiji kažnjavanja dolazi od sredine šezdesetih godina i kasnije, u nekada socijalističkim državama uočava se postepeno slabljenje državne represije tokom tih decenija.

Kako Skobel (Scobell, 1991) ističe može se razlikovati nekoliko faza u kažnjavanju u bivšim socijalističkim državama: 1) faza terora koju odlikuje obračunavanje sa političkim neprijateljima i izdajnicima vođenjem sumarnih krivičnih postupaka i čestim izricanjem smrtne kazne; 2) kodifikacija represije par godina nakon rata kada se donose novi krivični zakoni (smanjuje se broj krivičnih dela za koja je zaprećena smrtna kazna); 3) noveliranje krivičnih zakona što sledi otprilike deset godina nakon prve faze uz veći akcenat na imovinska i privredna krivičnih dela; 4) reforma krivičnog sistema uz dekriminalizaciju i smanjenje propisanih zatvorskih kazni; 5) zahtevi javnosti za represivnijim pristupom. Na delimičnu potvrdu tih tvrdnji ukazuje i Pinerova (2018) koja navodi da je u nekadašnjoj Čehoslovačkoj prvi period nakon završetka rata bio okarakterisan težnjom Komunističke partije da se obračuna sa svima koji predstavljaju i najmanju naznaku neprijateljskog delovanja, da bi od početka šezdesetih akcenat bio ne više na retribuciji već resocijalizaciji. Umesto političkih delikata, novi krivični zakon daje prednost krivičnim delima protiv imovine. Pokušaji da se naučno znanje koristi u resocijalizaciji doživeli su kulminaciju sredinom šezdesetih kada je u toj državi osnovan Institut za penologiju (Pinerová, 2018). No, kako autorka navodi, tokom osamdesetih godina je taj institut ukinut, a akcenat je ponovo na produktivnosti zatvorenika, a ne njihovoj resocijalizaciji, da bi početkom devedestih usledila depolitizacija, demilitarizacija i decentralizacija kazneno-popravnih zavoda. U periodu sloma socijalističkih sistema i prelaska u period tranzicije u nekim državama dolazi do naglog pada broj zatvorenika. Tako Platekova (2013) ističe da je u Poljskoj do 1989. godine postajao problem prenaseljenosti koji je rešen donošenjem zakona o amnestiji kojim je više od polovine osuđenika pušteno na slobodu. Međutim, kako masovna otpuštanja nisu bila praćena istovremenim postpenalnim prihvatom, vrlo brzo se veliki broj zatvorenika ponovo vratio u zatvore. Poljska danas pripada grupi država sa većom stopom zatvorenika, što Platekova (Platek, 2013) objašnjava slabom inicijativom za jačanje nezavisnih i jakih demokratskih institucija i navikom da je represija najbolji odgovor. I u Rusiji je nakon 1991. godine došlo do pada broja zatvorenika, da bi već od devedesetih godina bio primetan porast i u jednom trenutku Rusija je bila država sa najvećom stopom zatvorenika u svetu (Piacentini, 2013).

TABELA 1

Stopa zatvorenika¹ u Evropi

Stopa zatvorenika na 100.000 stanovnika na dan 1.9.2015. godine	2015	2022
Holandija	53.0	53.8
Finska	54.8	50.0
Danska	56.1	70.5
Švedska	58.6	76.1
BiH (Republika Srpska)	61.9	49.5
Slovenija	67.8	66.4
Norveška	70.3	55.9
Nemačka	77.4	67.1
Hrvatska	79.7	96.2
Švajcarska	82.7	71.9
Italija	86.4	90.2
Austrija	103.9	93.5
Bugarska	106.0	93.3
Grčka	109.3	106.2
Francuska	114.2	106.7
Portugal	137.5	114.3
Španija	137.9	117.9
Srbija	142.2	155.3
Rumunija	144.9	120.9
Engleska i Vels	148.3	132.3
Severna Makedonija	168.9	113.5
Crna Gora	176.8	151.0
Mađarska	180.8	193.8
Slovačka	185.9	186.5
Poljska	186.6	190.4
Češka	197.7	174.6
Albanija	207.2	175.7
Turska	220.4	355.2
Gruzija	274.6	236.6
Litvanija	277.7	191.1
Ruska Federacija	440.6	/

Izvor: Prisons in Europe 2005-2015; SPACE I – 2022

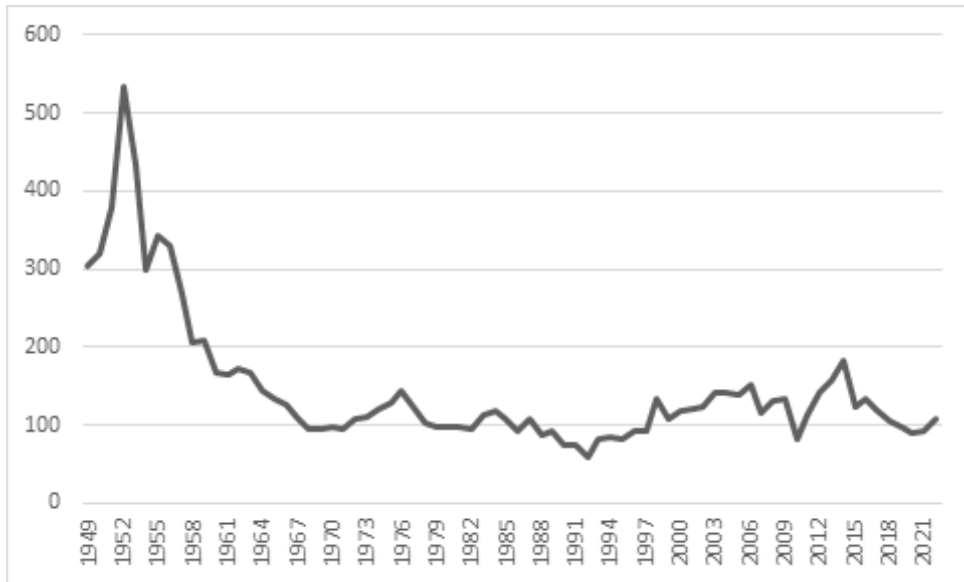
¹ Pod zatvorenicima se ne podrazumevaju samo osuđeni na zatvorsku kaznu, već sva lica lišena slobode.

Na tabeli 1 prikazana je stopa lica lišenih slobode u većini evropskih država. Izabrali smo po deset država za tri kategorije: niska, srednja i visoka stopa. Podaci su dati za 2015. i 2022. godinu kada su i objavljeni detaljni izveštaji Saveta Evrope. Interesantno je da je u najvećem broju država došlo do pada broja zatvorenika, pa čak i u državama gde je ta stopa znatno viša u poređenju sa Srbijom. Prosečna stopa iznosila je prema poslednjem izveštaju 117, dok polovina država ima stopu koja ne prelazi vrednost od 104 zatvorenika. Od bivših država SFRJ najvišu stopu zatvorenika ima Srbija, a u regionu jedino Albanija i Mađarska imaju veću stopu. Takođe se može uočiti da je stopa zatvaranja viša u istočnoevropskim državama. Istovremeno, u tim državama je, bar prema dostavljenim podacima za Evropske izvornike o kriminalitetu i krivičnom pravosuđu (2021) stopa svih osuđenih lica za ukupni kriminalitet niža u poređenju sa zemljama Zapadne Evrope. Tako je na primer u Nemačkoj 2015. godine stopa osuđenih bila 911, u Švedskoj 1095, Belgiji 1614, dok je na primer u Ruskoj Federaciji iznosila 510, Mađarskoj 728, Litvaniji 636 itd. Po pojedinim mišljenjima radi se o većoj preciznosti statistika o kriminalitetu u državama Zapadne Evrope, ali treba imati u vidu i razlike u spremnosti građana da krivična dela prijave, poverenje u rad državnih organa i očigledno veću efikasnost u otkrivanju i razjašnjavanju imovinskih krivičnih dela (krađa, prevare) koja zbog težine ne zahtevaju zatvorsku kaznu. S druge strane, stopa ubistava, silovanja i razbojništva je po pravilu niža u državama Zapadne Evrope.

STOPA ZATVARANJA U SRBIJI

Na grafiku br. 1 dat je istorijski pregled stope izricanja zatvorskih kazni (u godinama kada su izricane različite vrste zatvaranja, odnosno zatvor i strogi zatvor, stopa je računata kao zbir svih zatvorskih kazni u odnosu na 100.000 stanovnika). Slično kao u drugim bivšim socijalističkim državama, vidimo opadajući trend kazne zatvora. Postepno odustajanje od oslanjanja sudova na kaznu zatvora naročito je izraženo od sredine pedesetih godina prošlog veka. Do tada je krivično pravo značajno više korišćeno za obračun sa „neprijateljima“ države i društvenog uređenja, što takođe potvrđuju i statistički podaci o izrečenim smrtnim kaznama koje su bile najzastupljenije u istom vremenskom periodu (vidi na primer Janković, 1984). U periodu od kraja osamdesetih do 1998. godine stopa izrečenih zatvorskih kazni bila je najmanja u čitavom analiziranom periodu što se može objasniti neredovnim socijalnim okolnostima koje su uticale na kapacitete sistema krivičnog progona. Od tada je stopa izrečene zatvorske kazne u porastu, a od 2018. godine vidimo postepeno smanjenje.

GRAFIK 1

Istorijski pregled na stopu izrečene zatvorske kazne

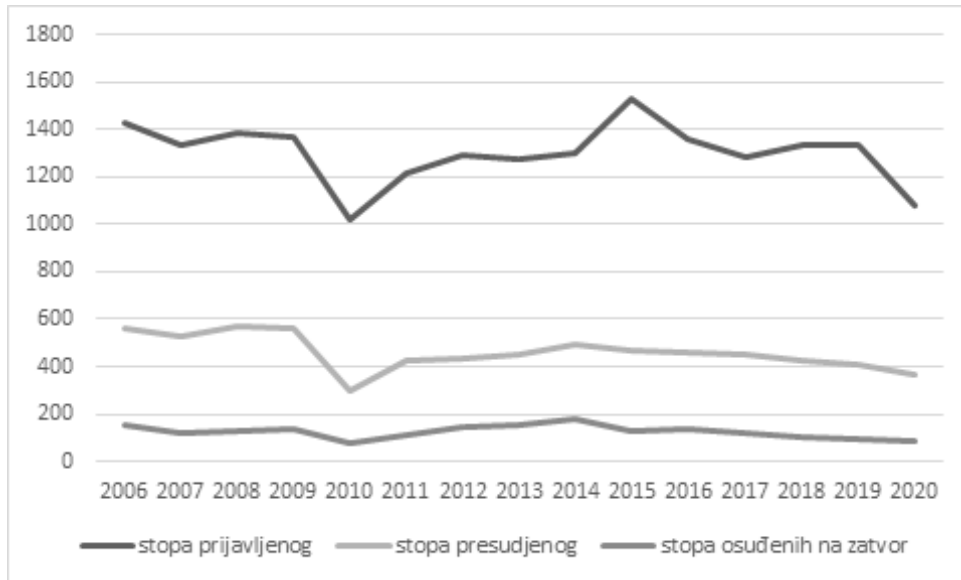
Izvor: grafik sastavljen na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku²

Na grafiku br. 2 predstavili smo stopu prijavljenog i presuđenog kriminaliteta od 2006. do 2022. godine i trend stope izrečene zatvorske kazne. Odabrali smo za početak perioda posmatranja 2006. godinu jer je tada počeo da se primenjuje važeći Krivični zakonik. Primećujemo da stopu prijavljenog kriminaliteta prati stopa osuđenog. Na prvi pogled izgleda da je od 2015. godine došlo do pada stope izrečene zatvorske kazne od strane sudova, ali treba imati u vidu da se od te godine u izveštajima Republičkog zavoda za statistiku beleže podaci o kazni zatvora koja se izvršava u prostorijama u kojima osuđeno lice stanuje (čl. 45, st.3 Krivičnog zakonika). Učešće kazne zatvora među svim izrečenim krivičnim sankcijama postepeno je raslo od 2006. godine da bi dostiglo najviše vrednosti 2014. godine (36,8%). No, kako se učešće kazne zatvora koja se izvršava u prostorijama u kojima osuđeni stanuje približava vrednostima od 10% dolazimo da zaključka da sudovi i u poslednjih nekoliko godina u preko 30% svih slučajeva biraju lišenje slobode kao opciju (Lukić, 2022).

² Za period 1954-1965. godine nisu bili dostupni podaci za Srbiju, pa smo stopu računali za SFRJ. Poređenje stope izrečene zatvorske kazne za godine za koje su dostupni podaci i za tadašnju saveznu državu i republike pokazuje da nije bilo značajnih razlika između stope izrečene zatvorske kazne u Srbiji i SFRJ.

GRAFIK 2

Stopa kriminaliteta i stopa osuđenih na zatvorsku kaznu u Srbiji

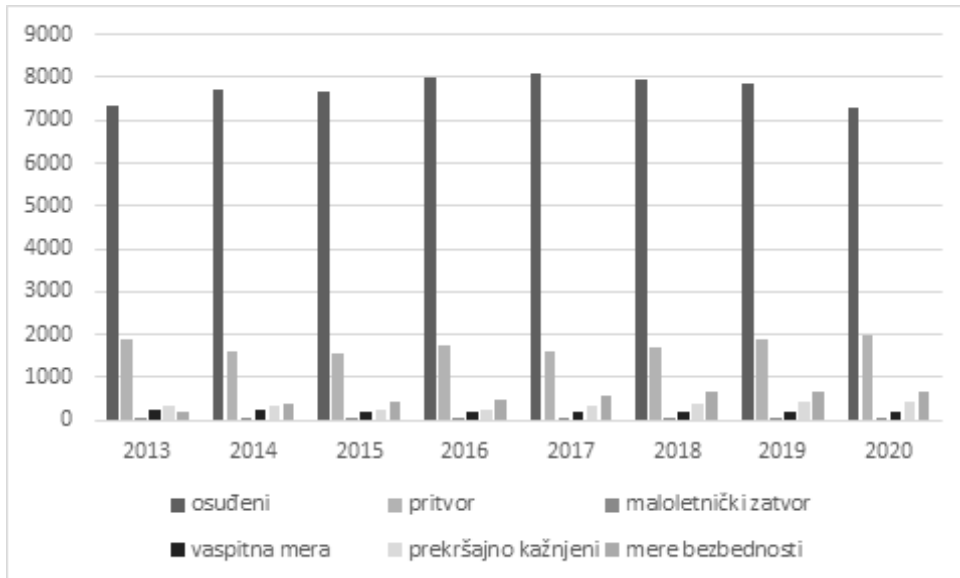

Izvor: grafik sastavljen na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku

Na prethodnim graficima predstavljena je stopa izrečene zatvorske kazne po godinama. No, potrebno je osim toga analizirati i stopu lica lišenih slobode. Prema Strategiji razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija za period 2021-2027. godine, ukupan broj lica lišenih slobode kreće se između deset i jedanaest hiljada ljudi. Među licima lišenim slobode razlikuje se više kategorija što je predstavljeno na sledećem, grafiku br. 3.

GRAFIK 3

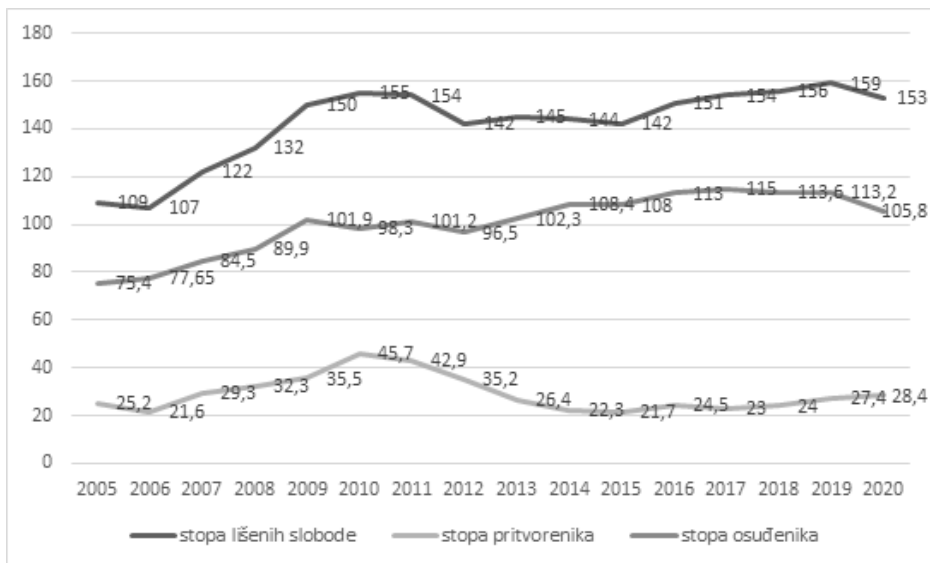
Struktura lica lišenih slobode

Izvor: Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija 2021-2027. godine

GRAFIK 4

Stopa lica lišenih slobode, pritvorenika i zatvorenika 2005-2020. godine

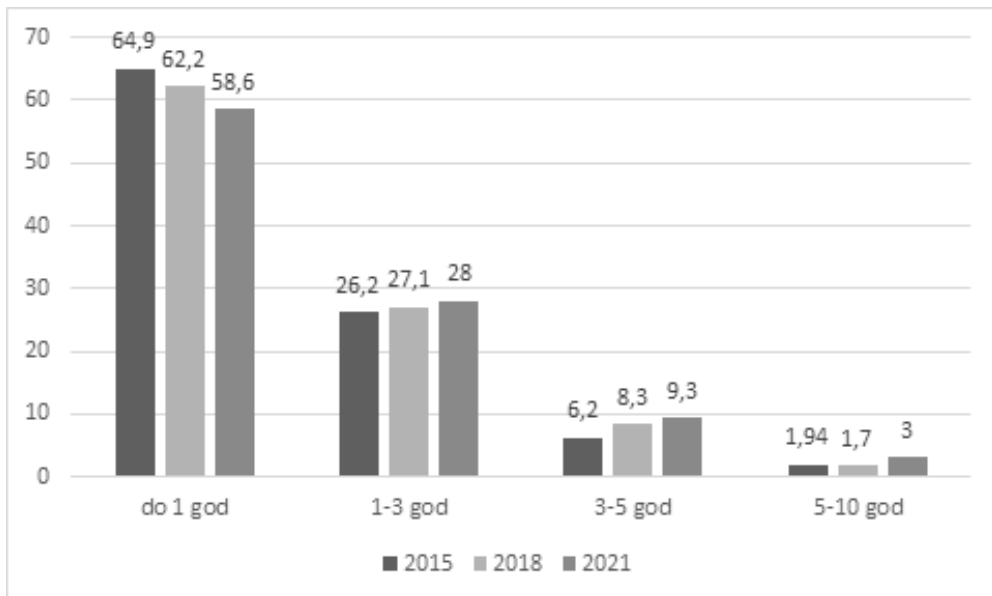

Izvor: Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija 2021-2027. godine

Na grafiku br. 4 predstavljena je stopa lica lišenih slobode za period 2005-2020. godine. Porast je zabeležen od početka analiziranog perioda da bi nakon 2012. godine došlo do blagog pada. Za razliku od stope pritvorenih lica koja se vratila na slične vrednosti kao na početku posmatranog perioda, stopa osuđenika na zatvor je čak nastavila da raste nakon 2012. godine.

GRAFIK 5

Procenat dužine izrečenih zatvorskih kazni

Izvor: grafik sastavljen na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku

Na grafiku br. 5 vidimo da je u poslednjih nekoliko godina došlo do smanjenja udela kratkotrajnih kazni zatvora. Istovremeno, vidimo da raste udeo kazni zatvora u trajanju od 3 godine i više. Prema poslednjem izveštaju Saveta Evrope u Srbiji oko 40% svih zatvorenika izdržava kaznu zatvora u trajanju od 3 do 10 godina. To svakako doprinosi porastu zatvorske populacije.

Prema Strategiji razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija za period 2021-2027. godine najveći broj zatvorenika osuđen je za sledeća krivična dela: krivična dela u vezi za opojnim drogama (26,2%), tešku krađu, krađu, prikrivanje (25,4%), ubistvo i pokušaj ubistva (11,3%) i razbojništvo (10,59). Razloge za takvu situaciju treba tražiti i na planu poošttravanja kaznenih raspona i na planu izricanja kazni strožih po meri. Primer je krivično delo iz čl.246 KZ (neovlašćena proizvodnja i

stavljanje u promet opojnih droga). Na grafiku br. 6 predstavljen je trend izricanja te kazne u procentima. Kazne preko 10 godina se vrlo retko izriču te smo zato analizirali raspon od 5-10 godina u periodu od 2007-2021. godine. Grafik pokazuje da su kazne u tom rasponu kontinuirano rasle i da su 2021. godine bile četiri puta češće izrečene u poređenju sa 2007. godinom. Razloge za veliku populaciju lica osuđenih za imovinska krivična dela kao što su krađa i teška krađa treba tražiti i na planu recidivizma koji je kod tih dela viši u poređenju sa opštim prosekom. Tako je na primer 2021. godine udeo osuđenih koji su recidivisti oko 37%, dok je kod imovinskih krivičnih dela 50%.

Što se tiče najteže zatvorske kazne, u tabeli 2 predstavili smo (prema Lukić, 2022) izrečene zatvorske kazne u trajanju od 30-40 godina/doživotni zatvor za poslednje četiri decenije. Komparacija je moguća jer smo u obzir uzeli kažnjavanje za ubistvo/teško ubistvo/ubistvo na mah³ za koja je uvek predviđena najteža kazna. U godinama kada je bila propisana i smrtna kazna računali smo je zbirno sa kaznom zatvora u najdužem trajanju. U tabeli je predstavljen procenat svake kategorije koji je izračunat u odnosu na sve kazne zatvora izrečene za ta krivična dela. Možemo zaključiti da je u poslednjoj deceniji kazna u trajanju od 30-40 godina, odnosno doživotni zatvor, češće izricana za navedena krivična dela u poređenju sa prethodnim decenijama. U tabeli su predstavljene prosečne vrednosti po decenijama.

TABELA 2

Procenat dugotrajnih zatvorskih kazni za ubistvo/teško ubistvo/ubistvo na mah

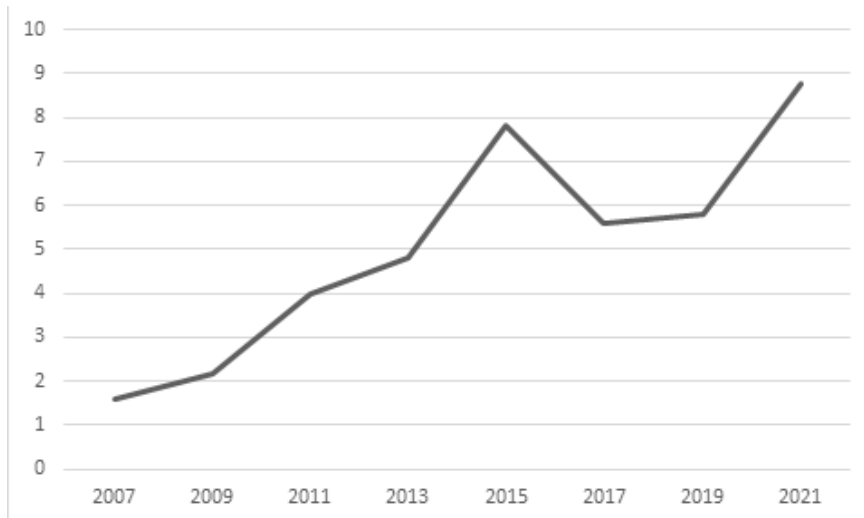
Izrečena kazna za ubistvo, teško ubistvo i ubistvo na mah u %	30-40 godina odnosno smrtna kazna	15-20 godina	10-15 godina
Period 80-ih	0.375	4	20.2
Period 90-ih	0.1	0.99	18.3
Do 2010. godine	4.66	3.34	21.5
Do 2021. godine	7.9	7.4	16.9

Izvor: Tabela sastavljena na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku

³ Razlog za zbirno sagledavanje više oblika ubistava je činjenica da su u biltenima Republičkog zavoda za statistiku do stupanja na snagu važećeg Krivičnog zakonika podaci objavljeni zajedno za ubistvo, teško ubistvo i ubistvo na mah.

GRAFIK 6

Kazna zatvora u trajanju od 5-10 godina za krivično delo neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga (% od ukupno izrečenih zatvorskih kazni za to krivično delo)

Izvor: Republički zavod za statistiku

Prosečan uzrast lica lišenih slobode je 38,8 godina (SPACE I – 2022), što je u skladu sa evropskom prosekom od 37,8 godina. Udeo žena koje su lišene slobode iznosi 4,1% što je nešto manji procenat u poređenju sa evropskim (5,4%).

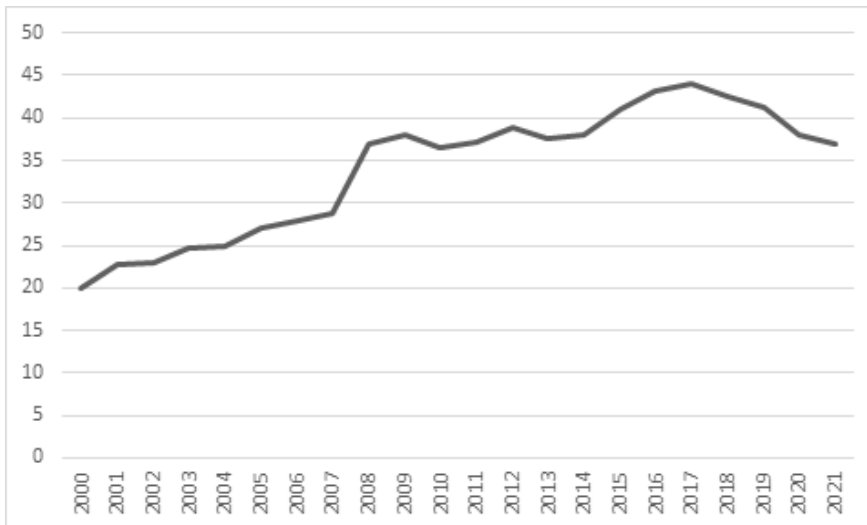
Prema izveštaju Saveta Evrope objavljenom 2022. godine kapaciteti kaznenih ustanova u Srbiji predviđaju oko 11.500 mesta. Podaci pokazuju da je 2021. godine u srpskim ustanovama za lišenje slobode (uključujući i pritvor) bilo 10.160 lica. Na 100 mesta dolazi 92 zatvorenika. U proseku je u jednoj ćeliji 3,8 zatvorenika što je više od evropskog proseka od 2,1. Međutim, drugi podaci ukazuju na potencijalne probleme zbog veličine populacije koja je lišena slobode. Tako na primer Srbija spada u red zemalja koje odstupaju od evropskog proseka za broj stražara/radnika obezbeđanja u odnosu na broj lica lišenih slobode. U polovini evropskih država taj odnos je jedan stražar na 2,5 lica lišenih slobode, dok je u Srbiji taj odnos 1 naspram 4,5. Pri tome, od ukupno 48 zemalja koje su dostavile podatke o broju stražara, samo u šest je situacija lošija nego u Srbiji. Sa stopom od 6,6 samoubistava na 10.000 zatvorenika Srbija je u nešto povoljnijoj grupi (prosek u Evropi 9,5). Sa druge strane, stopa umiranja takođe u odnosu 10.000 zatvorenika je dosta viša u poređenju sa prosečnim vrednostima (61 naspram 33, pri čemu je u polovini država ta stopa 26). Teško je ustanoviti koji su razlozi za takvu situaciju. Sredstva koja se izdvajaju za jedan dan po licu lišenom slobode u pritvoru/zatvoru (32,6€) su u skladu sa prosečnim vrednostima za polovinu

evropskih država, a broj medicinskog osoblja je takođe u skladu sa prosečnim vrednostima. Prema poslednjim detaljnim dostupnim izveštajima Uprave za izvršenje krivičnih sankcija iz 2013. godine vidimo da bi rasprostranjenost bolesti zavisnosti (duvan, alkohol, opojne droge) mogla delimično objasniti situaciju. Naime, samo kada su u pitanju opojne droge navodi se da je broj registrovanih zavisnika (osuđenici, pritvo-renici, prekršajno kažnjeni, maloletnici u zatvoru) preko 4,600 lica, broj alkoholičara preko 2,000 a broj pušača preko 17,000. Među evidentiranim bolestima najučestalije su bolesti disajnih puteva (kod više od 4,500 lica lišenih slobode).

Konačno, na grafiku br. 7 predstavili smo procenat ranije osuđenih lica u poslednje dve decenije. Grafik jasno ukazuje na postepeni porast koji je 2017. godine dostigao maksimum od skoro 45% osuđenika koji su povratnici. Potrebno je naglasiti da je na grafiku predstavljen procenat povratnika svih osuđenika, a ne samo lica kojima je izrečana kazna zatvora. Prema poslednjem dostupnom Godišnjem izveštaju Uprave za izvršenje krivičnih sankcija (2013) preko polovine primljenih lica na izdržavanje kazne zatvora ranije je bilo osuđivano. Svakako su potrebne detaljnije analize, ali očito je da stalne izmene Krivičnog zakonika koje imaju represivni karakter ne dovode do smanjenja recidivizma, a samim tim ni do sigurnosti po građane. Samo 2021. godine prema podacima koje je Srbija dostavila Savetu Evrope skoro 5.000 ljudi je otpušteno sa izdržavanja kazne zatvora.

GRAFIK 7

Procenat recidivizma osuđenih lica u Srbiji

Izvor: Republički zavod za statistiku

MOGUĆA OBJAŠNJENJA PORASTA ZATVORSKE POPULACIJE

Uporednopravni pogled pokazuje da porast zatvoreničke populacije nije trend karakterističan za sve države. Činjenica je da su SAD iskusile porast stope zatvaranja i da su u jednom trenutku dostigle vrhunac što se tiče broja zatvorenika. No, poslednji izveštaji Saveta Evrope za 2021. godinu pokazuju da je u većini evropskih država koje su poslale podatke zabeležen pad zatvorske populacije. Srbija se nalazi u malobrojnoj grupi sa visokom stopom zatvorenika. Postavlja se naravno pitanje šta dovodi do toga i šta se želi postići češćim izricanjem zatvorske kazne?

Jedna teza je da je stopa zatvaranja povezana sa kretanjem stope kriminaliteta. Garland navodi da te pojave mogu ali i ne moraju biti međusobno povezane. Tako on ističe da izricanje kazni nekada može imati samo simbolički a ne instrumentalni karakter, a da je nekada potrebno da prođe određeno vreme pre nego što se na porast kriminaliteta odreaguje novim zakonskim rešenjima ili izricanjem strožih kazni (Garland, 2018). Interesantno gledište o povezanosti kriminaliteta i stope zatvaranja daje Blumštajn. Autor navodi da zapravo pad stope kriminaliteta može dovesti do porasta zatvorske populacije, jer ima više kapaciteta u kaznenim ustanovama. Kada je kriminalitet u porastu, može se povećati prag krivičnog reagovanja i težine krivičnih dela zbog kojih se ljudi šalju u zatvore. Dakle, poenta je u izdrživosti sistema, tj. u budžetskim kapacitetima (Blumstein, 2004). Ima mišljenja da je stopa zatvaranja u jednoj zemlji stvar političke odluke i da ne mora uopšte biti povezana sa kretanjem kriminaliteta. Kao primer se navodi Finska koja je tokom pedesetih godina prošlog veka sa stopom zatvorenika od 187 bila daleko iznad susednih skandinavskih država. No, takva kaznena politika je zajedničkim trudom naučnika, političara i predstavnika pravosuđa promenjena da bi početkom novog milenijuma stopa bila svega 50 zatvorenika na 100.000 stanovnika (Coyle, 2005). Poslednji izveštaji Saveta Evrope pokazuju da je situacija i dalje takva. Pojedini autori su izračunali da porast zatvorske populacije za 1% dovodi do pada kriminaliteta za 0.16-0.31%. No, drugi istraživači su došli do suprotnih zaključaka a po pojedinim studijama efekat zatvaranja je veći kada je manji broj ljudi u zatvorima, dok velika zatvorenička populacija ne utiče bitno na smanjenje kriminaliteta (Wilson, 2017).

No, u mnogim državama strože kažnjavanje usmereno je na određena krivična dela. Osim nasilnih krivičnih dela kao što su ubistva, silovanja, razbojništva, strože zatvorske kazne predviđene su i za krivična dela u vezi sa opojnim drogama. Tako je u SAD procenat osuđenih za ta dela bio neuporedivo manji sedamdesetih godina. No, izbor zatvorske kazne za ta dela je upitan. Naime, tim licima je najpre potreban tretman kako bi se odvikli od zloupotrebe, a drugo na njihovo mesto dolaze drugi

prodavci kojima je potencijalna dobit od prodaje prihvatljivija čak i od dugotrajnih zatvorskih kazni. Ono što je problem su mandatne kazne, tako da se i za manju količinu opojne droge može dobiti bar pet godina zatvora, a na izdržavanje se šalju i oni koji su delo učinili prvi put (Blumstein, 2004).

Strožim zakonskim rešenjima nije se odupreo ni srpski Krivični zakonik koji je od usvajanja promenjen više puta. Uvedene su nove inkriminacije, pooštreni propisani posebni minimumi za brojna krivična dela, uvedena je kazna doživotnog zatvora i to bez prava na uslovni otpust za određena krivična dela, uvedena su pooštrovanja kazne za višestruki povrat, zabrana ubalažavanje kazne za određena krivična dela itd.

Vrlo često su takve izmene zakona rezultat talasa moralne panike, koji u društvu nastaju nakon jednog ili nekoliko slučajeva teških krivičnih dela, i koji dovode do usvajanja popularnih kaznenih mera u skladu sa zahtevima javnosti (Ignjatović, 2017). Pri tome, istraživanja pokazuju da ljudi uvek smatraju da su sankcije blage. Kada kazneni populizam ostvari veći uticaj, onda postaje rašireno mišljenje da sudovi moraju uvažiti mišljenje građana. Potrebno je odmah zadovoljiti njihovu potrebu da se učinilac ukloni iz društva kako bi ono ponovo bilo sigurno. Sva naučna znanja o problemima kazne zatvora, kriminalne zaraze i recidivizma odlaze u drugi plan (Pratt, 2007). Širenju represivnih stavova javnog mnjenja doprinose i medijski natpisi pa tako Matisen (Mathiesen, 2001) s pravom ističe da je kriminalna politika u međuvremenu postala objekt. Tokom 50-ih i 60-ih njome su dominirali filozofski, teorijski i naučni principi. Ona je danas umesto filozofskih i teorijskih pravaca, pod uticajem medija i vesti koje su pogodne za šire narodne mase. Umesto debata koje su zasnovane na racionalnim objašnjenjima, sada prisustvujemo „debatama“ u televizijskim šou programima koji su opterećeni policijskim upozorenjima i senzacionalističkim pričama o kriminalitetu.

U vreme insistiranja na resocijalizaciji zločinac je bio važniji od društva, sada je došlo vreme da se to promeni i da se umesto građana koji poštuju pravo, plaše upravo oni koji to ne čine. Na žrtvu se ne posmatra više kao na nesrećnog pojedinca, već kao na predstavnika šire zajednice čije je iskustvo zajedničko i kolektivno (Pratt, 2007). Tonri (Tonry, 2001) smatra da postoji mnogo razloga kaznenog populizma, ali po njemu ključnu ulogu u sve represivnijim zakonskim rešenjima treba tražiti na planu koncepta „vladavina putem zločina“ odnosno politizaciji zločina i borbi protiv njega. Kako bi se dobili glasovi na izborima treba se boriti za opšte vrednosti, a ne za one koje će se ticati samo manjeg dela biračkog tela. Na te stavove nadozvezuje se i Karštet (Karstedt, 2015) koja na osnovu sprovedenog istraživanja, čiji su uzorak činile evropske države, dolazi do zaključka da na stopu zatvaranja utiče

kultura kontrole koja se meri na osnovu vrednosti, praksi i institucija tj, ljudskih prava, vladavine prava, legitimnosti organa formalne socijalne kontrole, legitimnosti državnih odluka u preduzimanju mera kriminalne politike. Najteža situacija (ne samo u pogledu stope zatvaranja, već i prenaseljenosti, stope samobistava i najlošijih zatvorskih uslova) je u državama koje je označila kao „bespravna kontrola“.

O SVRSI KAŽNJAVANJA

Kritika orijentacije na tretman i resocijalizaciju dovela je do drugačijeg pogleda na cilj koji se želi postići kaznom zatvora, odnosno do usvajanja neoklasicističkih ideja o svrsi kažnjavanja. Tvrdnje poput one da učinioци treba “da dobiju što zaslužuju” dale su zamaha represivnijim kriminalno-političkim idejama. U SAD su se izdvojile dve struje – po prvoj, konzervativnoj, cilj je uzvratanje za naneto zlo, odnosno retribucija, dok je po umerenijoj, liberalnoj struji, cilj da kazna odgovara težini krivičnog dela. Oba pristupa zagovaraju “uzvratanje za naneto zlo”, samo što prvi daje prednost dugim zatvorskim kaznama, a drugi smatra da težina krivičnog dela mora predstavljati ograničenje za dužinu izrečene zatvorske kazne i shodno tome se pre zalaže za češće, ali kratkotrajne kazne zatvora (MacKenzie, 2017).

Za oba pristupa je karakteristično da nemaju utilitarni karakter, odnosno da se cilj kazne vidi samo u uzvratanju (srazmernom ili nesrazmernom) za učinjeno krivično delo, ali se ne razmatra kako sprečiti recidivizam.

Ideje retribucije vezuju se za Klasičnu školu i shvatanje da je odluka da se učini krivično delo racionalna i stvar slobode volje pojedinca. No, sledeći problemi povezani su sa idejama da je cilj kazne retribucija: 1) ako se polazi od pravde i morala, ne može se negirati da stanje u mnogim zatvorima znači upravo negaciju tih vrednosti. U mnogim kaznenim zavodima ne može se obezbediti poštovanje osnovnih ljudskih prava; 2) ideja o slobodnoj volji nema naučnu potvrdu u kriminološkim studijama koje naprotiv ukazuju da je volja da se krivično delo učini određena brojnim individualnim i društvenim faktorima; 3) nejednakost u izricanju kazne zatvora bez obzira na propisane kazne, a najbolji primer za to je kriminalitet belog okovratnika/korporacija čijim se učinioцима kazna zatvora izuzetno retko izriče; 4) retribucija ne može postići ništa više od nanošenja bola, a građani očekuju da se kriminalitet u njihovim lokalnim zajednicama smanji što znači da se obezbedi da nakon izdržane zatvorske kazne osuđeno lice neće recidivirati (von Hirsch, 2017).

Usvajanje modela pravde koji je zasnovan na ideji pravednosti i srazmernosti (eng. *just deserts*) dovelo je do ograničavanja diskrecionih mogućnosti koje su bile na raspolaganju sudijama, službama za odlučivanje o uslovnom otpustu i službama

tretmana u kaznenim zavodima (von Hirsch, 2017). To se postiže izmenama zakona tako da se preciznije odredi visina kazne ili da se isključi mogućnost izbora alternative za kaznu zatvora. Ograničava se ili ukida pravo na uslovni otpust, kazne neodređenog trajanja zamenjuju se onima koje su fiksno određene u trenutku izricanja presude, a primena tretmana zavisi od volje osuđenika.

Svrha može biti i izolacija, odnosno udaljenje iz društva. I ta koncepcija nema utilitarni karakter, jer je svrha samo da se učinioci krivičnih dela izdvoje iz društva i više ne predstavljaju opasnost. Smrtna kazna je primer uklanjanja, ali to može biti i kazna zatvora. U tom slučaju uspeh se meri hipotetičkim brojem krivičnih dela koje učinilac neće učiniti, jer je lišen slobode (Wilson, 2017). Uklanjanje može biti kolektivno, kada se svi koji ulaze u određenu grupu izdvajaju (učinioci određenog krivičnog dela, pravila zakona „tri greške i van igre si“), a može biti i selektivno kod koga je primarni cilj izdvojiti tzv. hronične prestupnike. Selektivno uklanjanje polazi od kriminoloških teorija o kriminalnim karijerama koje ukazuju da je manji procenat prestupnika odgovoran za nesrazmerno veliki broj krivičnih dela, ali se uvek kao problem pojavljuje pitanje prognoze kriminalnog ponašanja i kažnjavanja za već učinjene i kažnjene zločine (Wilson, 2017). Problemi sa ciljem izdvajanja iz društva kao svrhe kazne su oličeni u tri efekta na koja su ukazali kriminolozi: efekat starenja na proces vršenja zločina (starenje utiče na pad učešća u kriminalnom ponašanju); efekat zamene (ako uklonimo jednog prestupnika iz društva, ne znači da na njegovo/njeno mesto neće doći drugi); efekat etiketiranja (kriminogeni uticaj zatvora na recidivizam).

Za razliku od retribucije i izopštavanja iz zajednice, svrha kazne može biti i zastrašivanje (u krivičnom pravu to bi bila negativna generalna prevencija) koja ima utilitarni karakter, jer teži da utiče na učinioca ili na druge građane kako u budućnosti ne bi učinili krivična dela. Zastrašivanje takođe polazi od stava da su ljudi racionalni akteri i da će pretnja kaznom na njih uticati jer žele da izbegnu bol. No, zaboravlja se da pretnja bolom mora biti izvesna i da će uslediti odmah po izvršenom zločinu što u realnosti vrlo često nije slučaj. Takođe, nisu ni svi učinioci krivičnih dela racionalni, a mnogi kriminolozi su ustanovili da oni zapravo računaju da neće biti otkriveni (Felson, 2011). Zastrašivanje ima ograničeni uticaj, odnosno studije pokazuju da kratkoročno deluju mere koje imaju za cilj da zastraše, ali protekom vremena taj efekat slabi. Razlozi za to mogu biti pronađeni načini da se izbegne otkrivanje, jenjavanje interesa javnosti za nove strože mere ili potreba za izvršenjem krivičnog dela nadilazi moguće negativne efekte. Što se tiče zastrašivanja učinilaca prema kojima se izvršava kazna, studije uglavnom potvrđuju kriminogeno dejstvo zatvora, odnosno da je recidivizam viši kod lica koja su za isto krivično delo bila u zatvoru u poređenju sa alternativnim krivičnim sankcijama (Nagin, 2017). Treba pri

tome imati u vidu da se u zatvorima uglavnom nalaze pripadnici marginalizovanih društvenih slojeva, a evropska iskustva pokazuju da su migranti lišeni slobode disproporcionalno njihovom udelu u društvu. To su pretežno mlađi muškarci koji se po izlasku iz zatvora suočavaju sa problemom pronalaska posla, što sve vrši pritisak i na druge članove porodice (Faggan, 2004).

Resocijalizacija kao svrha kažnjavanja usmerena je ka promenama u karakteru, stavovima i ponašnju osuđenih lica. U našoj literaturi mogu se pronaći i razlike između pojmova resocijalizacija/prevaspitanje i popravlanje (Atanacković, 1988; Milutinović, 1981). Cilj je da spreči recidivizam i ukoliko je moguće utiče na poboljšanje drugih aspekata života zatvorenika (Gendreau, 2017). Iako je odustajanje od ideje tretmana bilo rukovođeno dokazima da takav pristup ne deluje, čini se da su u pravu autori koji te tvrdnje opovrgavaju. Činjenica je da se ne može očekivati da tretman uvek deluje i da se recidivizam može sprečiti kod svakog zatvorenika. No, to ne znači da tretman treba odbaciti i reći da nije efikasan. Po procenama brojnih meta-analiza ukupan efekat resocijalizacije zatvorenika iznosi oko 10%, što znači da je u eksperimentalnoj grupi recidivizam za 10% manji nego u kontrolnoj (Gendreau, 2017). Treba, pak, imati u vidu da se tu radi o procenama svih tretmana, ali kada se u obzir uzmu konkretni programi, proizlazi da su pojedini i znatno uspešniji i da uspevaju da redukuju recidivizam i za 25% u poređenju sa kontrolnom grupom. Takav efekat se na primer navodi za kognitivno-bihejvioralne programe, RNR programe (risk-need-responsivity), GLM (Good Lives Model). Imajući u vidu da u mnogim državama na godišnjem nivou veliki broj zatvorenika izlazi iz zatvora (u SAD samo oko 600.000) jasno je da ne treba odustati od resocijalizacije, bez obzira koliko se činilo da je to dug i mukotrpan posao koji ne daje rezultate uvek (Gendreau, 2017). Dalje, efikasnost tretmana ne treba meriti jedino ponovnim vršenjem krivičnog dela, već postoje i brojni drugi kriterijumi kao što su uspeh u školi, alkoholizam i zloupotreba opojnih droga, besposličenje i sl. (Stevanović, Z. 2014). Rezultati sprovedenih studija u Srbiji pokazuju ograničeni uticaj različitih oblika tretmana na recidivizam (Stevanović, Z. 2014; Stevanović, I. et al). No, treba imati u vidu da na recidivizam ne utiču samo individualni faktori, već i sredina u koju se osuđenik vraća, dok je za uspešnu realizaciju tretmana potrebno takođe da budu ispunjeni mnogi uslovi (vidi npr. Knežić, 2017, Mrvić-Petrović, 2007).

Srpski Krivični zakonik u čl. 42 određuje svrhu kažnjavanja kao sprečavanje učinioaca da čini krivična dela i uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična dela; uticanje na druge da ne vrše krivična dela; izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona. Konačno, poslednjim izmenama i dopunama dodata je i svrha pravednosti i srazmernosti između učinjenog krivičnog dela i krivične sankcije. U našoj literaturi smatra se da je time

prihvaćena mešovita teorija o svrski kažnjavanja (Vuković, 2022), ali je očigledno da je i ta izmena Krivičnog zakonika išla u pravcu represivnijih krivičnopravnih rešenja (tako i Kolarić, 2020). Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (Službeni glasnik RS, br. 55/2014, 35/2019) u čl. 2 propisuje da je svrha izvršenja krivičnih sankcija ostvarenje opšte i individualne svrhe njihovog izricanja u cilju uspešne reintegracije u društvo. No, reintegracija se ne vrši kod svih krivičnih sankcija, a najbolji primer je novčana kazna (Ignjatović, 2018).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Stopa lica lišenih slobode u Srbiji je od 2006. godine beležila porast i tokom poslednje decenije kreće se oko vrednosti od 150 na 100.000 stanovnika. Podaci Saveta Evrope za 2022. godinu pokazuju da je u velikom broju država došlo do smanjenja stope zatvorenika (svih lica lišenih slobode), a Srbija se i dalje nalazi u grupi država sa visokom stopom. No, kapaciteti kaznenih ustanova u Srbiji takve brojke dozvoljavaju, i prema podacima ukupna populacija lišenih slobode je za nekih 1000 ljudi manja nego što to maksimalni kapacitet dozvoljava. U ćelijama se u proseku nalazi 3,8 lica, dok je evropski prosek 2,1 a u polovini država taj broj je 1,4. Slično tome, kaznena politika sudova je ujednačena i stopa osuđenih na zatvorsku kaznu u principu prati stopu svih osuđenih. Pored uslovne osude, sudovi se najčešće opredeljeju za kaznu zatvora. Zbirno posmatrano, kazna zatvora u kaznenim ustanovama i u prostorijama u kojima osuđeni stanuje iznosi oko 1/3 svih izrečenih sankcija. Postavlja se pitanje zašto Srbija nije sledila trend većine evropskih država u kojima je došlo do pada populacije lica lišenih slobode u poslednjih nekoliko godina? Jedno od objašnjenja je usvajanje represivnih zakonskih rešenja koja su u mnogim situacijama ograničila diskreciona ovlašćenja sudija u odabiru krivične sankcije. Dok sa jedne strane nije sporno da će za teška krivična dela jedina opcija biti zatvorska kazna, kod nekih inkriminacija je bilo bolje ostaviti sudijama mogućnost izbora. No, čini se da trend prebacivanja odlučivanja sa sudske na zakonodavnu vlast nije tipičan samo za Srbiju (vidi na primer: von Hirsch, 2017). Istovremeno, javnost najčešće ispoljava represivne stavove, koje bi trebalo uvažiti, ali zakonska rešenja ne treba da budu rukovođena jedino interesom prikupljanja političkih poena već i naučnim i stručnim argumentima. Upravo struka ukazuje na sve probleme koji se s jedne strane pojavljuju u zatvorima i kako i na koji način ti problemi onemogućavaju uspešno izvršenje kazne i sprovođenje tretmana. U takvim situacijama bi bilo adekvatnije da se u zatvor ne šalju lica kojima se može izreći alternativna krivična sankcija, a na taj način bi i zatvorenici mogli dobiti veću posvećenost službi za tretman kao i generalno bolje uslove tokom izdržavanja kazne zatvora. Iako prema statističkim podacima

zatvori nisu prenaseljeni, čini se da su u pravu oni autori koji tvrde da je učestalost i dužina zatvorske kazne pre svega uslovljena postojećim kapacitetima. Ako se oni prekorače, jedna opcija je izgradnja novih ustanova što je povezano sa finansijskim problemima, a druga opcija su amnestija i pomilovanje. Na kraju, treba imati u vidu da su dugotrajne zatvorske kazne najmanje zastupljene, i da će najveći broj zatvorenika posle nekoliko godina izaći na slobodu. Jasno je da bi i javnost trebalo da bude zainteresovana da bar deo njih ne čini ponovo krivična dela, a kriminološka istraživanja pokazuju da insistiranje na zastrašivanju i retribuciji ne utiču na smanjenje povrata.

LITERATURA

- Atanacković, D. (1988). *Penologija*, Beograd: Naučna knjiga.
- Blumstein, A. (2004). 'Restoring Rationality in Punishment Policy'. In: Tonry, M. (Ed.) *The Future of Imprisonment*. Oxford: Oxford University Press, 61-80.
- Boone, M. and van Swaaningen, R. (2013). 'Regression to the Mean: Punishment in the Netherlands'. In: Ruggiero, V. and Ryan, M (Eds.) *Punishment in Europe*. New York: Springer, 9-32. https://doi.org/10.1057/9781137028211_2
- Coyle, A. (2005). *Understanding Prisons, Key Issues in Policy and Practice*. Maidenhead: Open University Press.
- Fagan, J. (2004). 'Crime, Law and the Community: Dynamics of Incarceration in New York City' In: Tonry, M. (Ed.) *The Future of Imprisonment*. Oxford: Oxford University Press, 27-59.
- Felson, M. (2011). *Zločin i svakodnevni život*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Garland, D. (2018) Theoretical advances and problems in the sociology of punishment. *Punishment and Society*, 20(1), 8-33. <https://doi.org/10.1177/1462474517737274>
- Gendreau, P. (2017). 'Rehabilitation. What Works to Change Offenders?' In: Cullen, F.T. and Johnson, C.L. (Eds.). *Correctional Theory, Context and Consequences*. London: Sage Publications, 171-203.
- Ignjatović, Đ (2017). 'Kazneni populizam'. U: Ignjatović, Đ. (Ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji VII*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 11-32.
- Ignjatović, Đ. (2018). *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Janković, I. (1984). Socialism and the Death Penalty. *Research in Law, Deviance and Social Control*, 6, 109-140.
- Johnson, E. H. (1978). *Crime, Correction and Society*. Georgetown, Ontario: The Dorsey Press.
- Karstedt, S. (2015). Cultural peers and penal policies: A configurational approach toward mapping penal landscapes. *Punishment and Society*, 17(3), p. 374-396. <https://doi.org/10.1177/1462474515590890>

- Knežić, B. (2017). *Obrazovanje osuđenika. Način da se bude slobodan*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Kolarić, D. (2020). `Višestruki povrat u krivičnom pravu Srbije – Osvrt na Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 2019. godine`. U: Ignjatović, Đ. (Ur.), *Kaznena reakcija u Srbiji X*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 208-217.
- Lukić, N. (2022). `Porast stope zatvaranja, trendovi i moguća objašnjenja` U: Ignjatović, Đ. (Ur.), *Kaznena reakcija u Srbiji XII*. Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 259-276.
- MacKenzie, D.L. (2017). `From Theory to Policy.` In: Cullen, F.T. and Johnson, C.L. (Eds.), *Correctional Theory, Context and Consequences*. London: Sage Publications, 2-26.
- Mathiesen, T. (2001). `Televisions, public space and prison population, A commentary on Mauer and Simon`. In: Garland, D. (Ed.), *Mass Imprisonment, Social Causes and Consequences*. London: Sage Publications, 28-34.
- Milutinović, M. (1981). *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
- Mrvić-Petrović, N. (2007). *Kriza zatvora*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Nagin, S. D. (2017). `Deterrence`. In: Cullen, F.T. and Johnson, C.L. (Eds.), *Correctional Theory, Context and Consequences*. London: Sage Publications, 77-112.
- Piacentini, L. (2013). `The Russian Penal System`. In: Ruggiero, V. and Ryan, M. (Eds.) *Punishment in Europe*. New York: Springer 157-182.
https://doi.org/10.1057/9781137028211_8
- Pinerová, K. (2018). Prison and Society Connected: The Development of the Czechoslovak Prison System in 1945-92. *Acta Polonice Historica*, 118, 151-181.
<https://doi.org/10.12775/APH.2018.118.06>
- Platek, M. (2013). `Poland: The Political Legacy and Penal Practice`. In: Ruggiero, V. and Ryan, M. (Eds.) *Punishment in Europe*. New York: Springer, 183-202.
- Pratt, J. (2007). *Penal Populism*. New York: Routledge.
- Rothman, D. (2017). `Correctional Theory in Practice, America's Changing Context`. In: Cullen, F.T. and Johnson, C.L. (Eds.), *Correctional Theory, Context and Consequences*. London: Sage Publications, 27-42.

- Stevanović, Z. (2014). *Tretman osuđenika u zatvorskom sistemu Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Stevanović, I., Međedović, J. i Vujičić, N. (2018). *Ekspertsko istraživanje i analiza povrata u Republici Srbiji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Misija OEBS u Srbiji.
- Tonry, M. (2001). Symbol, substance, and severity in western penal policies. *Punishment and Society*, 3(4), p. 517-536. <https://doi.org/10.1177/14624740122228401>
- Tonry, M. (2004). 'Has the Prison a Future?' In: Tonry, M. (Ed.) *The Future of Imprisonment*. Oxford: Oxford University Press, 3-26.
- von Hirsch, A. (2017). 'Just Deserts, Doing Justice or Getting Tough?' In: Cullen, F.T. and Johnson, C.L. (Eds.). *Correctional Theory, Context and Consequences*. London: Sage Publications, 44-76.
- von Hofer, H. and Tham, H. (2013). 'Punishment in Sweeden: A Changing Penal Landscape' In: Ruggiero, V. and Ryan, M. (Eds.) *Punishment in Europe*. New York: Springer, 33-53.
- Вуковић, И. (2022). *Кривично право, општи део*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Wilson, J. Q. (2013). *Thinking about Crime*. New York: Basic Books.
- Wilson, J. Q. (2017). 'Incapacitation, Locking Up the Wicked'. In: Cullen, F.T. and Johnson, C.L. (Eds.), *Correctional Theory, Context and Consequences*. London: Sage Publications, 113-143.

DOKUMENTI

- Aebi, M. et al (2019). *Prisons in Europe 2005-2015, Volume I*. Strasbourg: Council of Europe.
- Aebi, M., Cocco, E. and Molnar, L.(2022). *Prison Populations, SPACE I – 2022*. Strasbourg: Council of Europe.
- Aebi, M. et al (2021). *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics, Series UNILCRIM*.

Годишњи извештај Управе за извршење кривичних санкција. (2013). Београд: Министарство правде, Управа за извршење кривичних санкција.

Стратегија развоја система извршења кривичних санкција за период 2021-2027. године. (2021). Београд: Министарство правде Републике Србије.

Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС,* br. 55/2014, 35/2019.

IMPRISONMENT IN SERBIA – TRENDS AND CHARACTERISTICS
OF PRISON POPULATIONNatalija Lukić, Ph.D^a

The rate of persons deprived of liberty in Serbia has been increasing since 2006 and during the last decade this rate has been approximately 150. The data of the Council of Europe for the year 2022 show that in a large number of countries there a decrease in the rate of prisoners (all persons deprived of liberty) has been determined, and Serbia is still in the group of countries with a high rate of prisoners. However, the capacities of penal institutions in Serbia allow such figures, and according to the data, the total population of persons deprived of liberty is about 1,000 people smaller than the maximum capacity allows. There is an average of 3.8 people in cells, while the European average is 2.1, and in half of the countries that number is 1.4. Similarly, the sentencing policy of the courts is uniform and the rate of those sentenced to prison generally follows the rate of all those convicted. In addition to a suspended sentence, the courts usually opt for a prison sentence. Taken together, imprisonment (including the house arrest that is enforced in the premises where the convicted person lives) amounts to about 1/3 of all imposed sanctions. The question arises why Serbia did not follow the trend of most European countries in which the population of persons deprived of their liberty has decreased in the last years? One of the explanations is the adoption of repressive criminal law solutions that in many situations limited the discretionary powers of judges in respect to penal sanctions. While on the one hand it is not in dispute that for serious crimes the only option will be a prison sentence, in the case of some incriminations it was better to leave the choice to the judges. However, it seems that the trend of transferring decision-making from the judiciary to the legislature is not typical only for Serbia (see for example: von Hirsch, 2017). At the same time, the public most often expresses repressive attitudes, which should be respected, but legal solutions should not be guided only by the interest of getting political support of voters but also by scientific and professional arguments. Scientific knowledge points to all the problems that, on the one hand, appear in prisons and how and in what way these problems prevent the successful execution of prison penalty and the implementation of treatment. In such situations, it would be more appropriate to opt for alternatives for less serious crimes, and in this way, prisoners could also receive greater commitment of treatment services as well as generally better conditions while serving their prison sentence. Although, according to statistical data, prisons are not overcrowded, it seems that those authors who

^a Assistant professor, University of Belgrade – Law faculty

claim that the frequency and length of prison sentences are primarily determined by existing capacities are right. If they are exceeded, one option is the construction of new institutions, which is usually associated with financial problems, and another option is amnesty and pardon. At the end, it should be borne in mind that long-term prison sentences are the least common, and that the largest number of prisoners will be released after a few years. It is clear that the public should also be interested in ensuring that at least some of them do not commit criminal acts again, and criminological research confirms that insisting on intimidation and retribution will not reduce recidivism rate.

KEYWORDS: prison rate, prison population, comparison, Serbia.

© 2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

SEMANTIČKI IZAZOVI JEZIKA KRIVIČNOG PRAVA*

Dr Katarina Radojković Ilić^a

Jezik prava, kao i drugi jezici struke, pored morfosintaksičkih i pragmatiskih, ispoljava različite leksičke osobenosti. U radu se analiziraju semantički odnosi koji postoje u francuskom jeziku prava. Kao korpus poslužili su zakonski tekstovi iz oblasti francuskog krivičnog prava, u prvom redu Krivični zakonik i Zakonik o krivičnom postupku. Jedan od ciljeva rada bio je da se utvrdi da li su i u kojoj meri sinonimija, polisemija i homonimija rasprostranjeni fenomeni u jeziku prava, imajući u vidu da kao svaki sociolekt, jezik prava teži jednoznačju i preciznosti termina. Analiza je pokazala da se svi semantički odnosi svojstveni opštem jeziku ispoljavaju i u jeziku prava. Dok je homonimija manje česta pojava, sinonimija je veoma izražena a pored eksterne polisemije, koja se ispoljava na način da jedna reč može imati različito značenje u opštem jeziku a drugo u jeziku prava, zastupljena je i unutrašnja polisemija, te u okviru različitih pravnih podžanrova mogu postojati različita značenja, što predstavlja izazov kako za stvaranje, tumačenje i primenu prava, tako i za komparativnu analizu i prevođenje pravnih tekstova.

KLJUČNE REČI: jezik prava, krivično pravo, semantički odnosi, stručna terminologija

* Rad je nastao u okviru strateškog projekta *Problemi stvaranja, tumačenja i primene prava 2024*, čiji je nosilac Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

^a Nastavnik stranog jezika, Pravni fakultetu Univerziteta u Beogradu.

E-mail: katarina.radojkovic@ius.bg.ac.rs, ORCID <https://orcid.org/0009-0006-4300-8653>

UVOD

Jezik prava je veoma kompleksna oblast i kao predmet istraživanja postavlja pred istraživača veliki broj izazova. Oni se odnose kako na nejasnu definiciju same oblasti i odnos između opšteg jezika i jezika prava, tako i na terminološke nedoumice i različite pristupe ovom pitanju koje imaju lingvisti i pravnici a takođe i na činjenicu da se jezik prava dodatno raslojava na podžanrove. U ovom istraživanju, jezik prava se posmatra kao jezik struke koji kao i drugi stručni jezici (jezik ekonomije, nauke ili medicine) nije autonomna celina niti zaseban jezik nego specifičan upotrebnii varijetet jednog jezika čije osnovno zajedničko jezgro čini takozvani opšti jezik odnosno, kako ga definiše Bugarski, varijetet jednog jezika i specifičan vid upotrebe toga jezika koji služi pojmovno-terminološkom konstituisanju neke struke i komuniciranju unutar te struke (Bugarski, 1997, str. 201).

Kao što je rečeno, već sam naziv oblasti istraživanja unosi neke terminološke nedoumice te se u stručnoj literaturi mogu naći različiti nazivi: pravni jezik, pravnički jezik, jezik prava, jezik pravne struke, odnosno kada je engleski jezik u pitanju *language of law, legal language, lawyers' language* ili francuski *langue juridique, langage juridique, langue de droit* itd. Ovo je donekle posledica raslojavanja jezika prava na podvarijetete koji ispoljavaju značajne razlike na semantičkom, pragmatiskom i morfosintaksičkom nivou kako u odnosu na opšti jezik tako i u odnosu na jezik prava ako bismo ga posmatrali kao celinu. Stoga su se u stručnoj literaturi formirali različiti nazivi za različite podžanrove jezika prava. Većina autora globalno izdvaja tri ili četiri glavna podvarijeteta, bez obzira da li je predmet proučavanja francuski ili srpski jezik prava. Prvi je jezik koji je vezan za stvaranje propisa, odnosno zakonski jezik, jezik pravne norme ili jezik zakonodavca Taboroši (2006, str. 29). U francuskom se za ovaj podžanr najčešće koristi naziv *langage légal* (Wroblewski, 1988) ili *discours législatif* (Cornu, 2005, str. 211). Drugi podržanr je pravosudni jezik odnosno jezik koji se koristi u radu pravosudnih institucija: jezik suda, jezik pravosuđa Taboroši (2006, str. 29) odnosno *discours juridictionnel* (Cornu, 2005, str. 211) ili *langage juridique jurisprudentiel* (Wroblewski, 1988) u kome se dalje mogu izdvajati drugi podžanrovi: jezik advokata, jezik građana i jezik sudske prakse. Treći podvarijetet je govor pravne nauke ili jezik teorije prava odnosno *langage juridique scientifique* (Wroblewski, 1988) u kome se opet mogu kao podžanrovi izdvojiti jezik pravne dogme (*langage juridique dogmatique*) i jezik pravne teorije (*langage juridique théorique*), dok se pod četvrtim podrazumeva jezik kojim oni koji nisu pravni stručnjaci govore o pravnim temama i za koji se koriste različiti nazivi: pravno relevantni govor građana (Visković, 1989), svakodnevni pravnički jezik (Podgorac, 2006) ili narodski pravnički jezik (Maksimović, 2006), odnosno *langage juridique commun* (Wroblewski, 1988).

Iako ne postoji idealan naziv, smatramo da bi najprikladnije bilo koristiti termin jezik prava kao najsveobuhvatniji u skladu sa definicijom Nikole Viskovića koji pod ovim terminom podrazumeva „jezični podsistem koji upotrebljavaju osobe nadležne da izriču pravne norme, opće i pojedinačne, zatim pravnici u njihovom praktičnom i znanstvenom radu te svi oni koji obavljaju jezične radnje ponavljajući načine izražavanja normotvoraca i pravnika“ (1989, str. 16). Ovaj naziv obuhvata dakle sve podvarijetete u okviru pravne struke za razliku od termina kao što su na primer pravnički jezik, *language légal*, *legal language* ili *lawyers language* koji odgovaraju samo jednom od varijeteta.

Pored pomenutih podvarijeteta, raslojavanje jezika prava može se posmatrati i sa aspekta pravnog koncepta (jezik kontinentalnog, anglosaksonskog, evropskog prava), sa hronološkog aspekta (na primer razlike između jezika feudalnog, modernog ili samoupravnog socijalističkog prava), sa aspekta različitih pravnih grana (jezik ustavnog, krivičnog, obligacionog ili privrednog prava) ili kroz prizmu različitih diskursa (govor zakonodavca, govor pravne prakse, govor pravne nauke, govor advokata itd). Kada je u pitanju francuski jezik, moguće je takođe uzeti u obzir i teritorijalni kontekst, odnosno razlike koje se javljaju u francuskom jeziku prava u Francuskoj, Švajcarskoj ili Kvebeku.

Jedan od problema u proučavanju jezika prava i njegovih osobenosti je i nedostatak integrativnog pristupa budući da se pravnici uglavnom fokusiraju na terminološka istraživanja najčešće određenog uskog korpusa, posmatrajući izdvojene pojave dok su lingvistička istraživanja često ograničena na jezičke aspekte proučavanja pravnih tekstova te ni jedan od ovih pristupa ne pruža kompletnu sliku.

Kada je reč o istraživanjima jezika prava sa lingvističkog aspekta mogu se proučavati postojeće razlike u poređenju sa opštim jezikom, ali i razlike između opšteg jezika i različitih podvarijeteta, kao i međusobne razlike koje postoje između tih podvarijeteta. Postavlja se međutim pitanje na kojim se sve nivoima ove specifičnosti ispoljavaju. Neki lingvisti smatraju da razlike postoje samo na leksičkom planu (Wroblewski, 1988) dok drugi zastupaju stanovište da se razlike između pravnog jezika i opšteg jezika ispoljavaju na svim nivoima izuzev fonetskog odnosno na sintaksičkom, morfološkom, leksičko-semantičkom i pragmatiskom planu. Mišljenja smo da prilikom istraživanja treba imati u vidu i vrstu razlika budući da mogu postojati sadržajne razlike onda kada pravni sistem stvara svoje posebne jezičke elemente dok pod frekvencijskim razlikama podrazumevamo situaciju kada su u pitanju isti elementi koje sadrži opšti jezik ali se oni koriste sa manjom ili većom učestalošću. Sadržajne razlike uglavnom se ispoljavaju na leksičko-semantičkom i pragmatiskom nivou, dok su frekvencijske razlike češće na morfološkom i sintaksičkom nivou.

U ovom israživanju najpre ćemo opisati pojavu polisemije, homonimije i sinonimije u jeziku prava a potom ćemo navesti neke od najkarakterističnijih primera ovih semantičkih fenomena u jeziku krivičnog prava.

POLISEMIJA

Polisemija je fenomen koji je svojstven leksemama opšteg jezika u kome razlikujemo lekseme koje se mogu realizovati u više značenja od onih koje odlikuje svega jedno značenje, te se u lingvističkoj terminologiji pravi razlika između polisemnih (višeznačnih) leksema i monosemnih (jednoznačnih) leksema. Monosemne su lekseme kod kojih je odnos između označitelja i označenika jednoznačan, odnosno jednom označitelju odgovara samo jedan označenik. Ovakve reči, dakle, imaju samo jedno, precizno značenje. Monosemne su u opštem jeziku najčešće učene ili niskofrekventne reči, odnosno one koje se retko koriste u svakodnevnom govoru (na primer većina brojeva). Pod polisemnim ili višeznačnim leksemama podrazumevaju se one koje imaju više od jednog značenja.

Polisemija je dakle svojstvo neke reči da može imati više značenja, što zapravo znači da jezički znak ima više od jednog označenika. Ovaj termin prvi put je upotrebio M. Bréal 1897. godine i definisao je kao pojavu upotrebe jedne reči u dva ili više značenja. Polisemija je pre svega dijahronijski fenomen, nastao kao posledica semantičkih izmena. Reč kroz upotrebu dobija novo značenje, ali se novim značenjem ne eliminiše staro. Stoga je polisemija rezultat paralelnog postojanja novih i starih značenja, a prilikom upotrebe neke lekseme, kontekst eliminiše druga moguća značenja o kojima nije reč (Bréal, 2005, str. 154). Ova pojava je posledica jezičke ekonomije. Pošto u čovekovom okruženju ima mnogo više pojava nego leksema kojima bi one bile imenovane, postojećim leksemama se dodaju nova značenja. U suprotnom, broj leksema bi se nekontrolisano uvećavao i na taj način otežao sporazumevanje ili ga čak učinio nemogućim.

Kada je reč o jeziku prava, polisemija se ispoljava na više načina. Najčešća je spoljašnja ili eksterna polisemija, koja nastaje kada jedna leksema pređe iz opšteg jezika u jezik prava ili obratno promenivši u manjoj ili većoj meri značenje. Ukoliko reč pređe iz opšteg jezika u jezik struke može se reći da dobija status stručnog termina i ovaj proces nazivamo terminologizacijom dok se suprotna situacija, kada reč iz jezika struke pređe u opšti jezik i nekada se toliko ustali u svakodnevnom govoru da gubimo iz vida da je potekla iz jezika struke naziva determinologizacija (Vušović, 2013, str. 213).

Korni ove polisemne lekseme naziva „rečima dvostruke pripadnosti“ (Cornu, 2005). U svom obimnom istraživanju, autor izdvaja leksičke elemente u dve velike grupe. U prvu grupu svrstava reči koje nemaju nikakvo značenje u opštem jeziku, odnosno osim pravnog značenja nemaju nijedno drugo, čak ni metaforično značenje, te isključivo pripadaju jeziku prava i u većini slučajeva su monosemne. On ih naziva leksemama „isključive pravne pripadnosti“ (*mots d'appartenance juridique exclusive*). Drugu grupu čine reči „dvostruke pripadnosti“ (*mots de double appartenance*) odnosno poliseme koje istovremeno pripadaju leksici opšteg jezika i leksici jezika prava. Autor je utvrdio da reči koje imaju isključivo pravno značenje ima samo 400 i da su to prevashodno reči vezane za sudski postupak kao što su *cassation*, *exequatur*, *greffier*, *pourvoi*, *interjeter*, *prud'hommes*, *procureur*, zatim reči iz oblasti imovinskog i obligacionog prava *acquereur*, *cedant*, *cessionnaire*, *créancier*, *débiteur*, *procuration*, *nue-propriété*; naslednog prava *donateur*, *donataire*, *légataire*, *testateur*, kao i reči koje se tiču kreditnog prava ili zakupa *créditeur*, *hypothécaire*, *bailleur*, *location*, *loyer*. One nemaju nikakvo izvanpravno značenje jer pojam na koji se odnose ne postoji u svakodnevnom životu, pa samim tim ne postoji ni u opštem jeziku a njihovo značenje je izuzetno precizno.

Mnogo je veći broj leksema takozvane „dvostruke pripadnosti“, koje imaju značenje kako u opštem jeziku, tako i u jeziku prava. One mogu imati glavno značenje u jeziku prava a sekundarno u opštem jeziku i obratno. U reči kojima je pravno značenje primarno a koje su iz jezika prava prešle u opšti jezik i time ga na izvestan način obogatile spadaju na primer *droit*, *justice*, *loi*, *règle*, *permission*, *interdicton*, *sanction*, *légitime*, *juger*, *tribunal*, *compétence*, *avocat*, *témoin*, *magistrat*, *procédure*, *débat*, *sursis* itd. Ovo su ključne reči jezika prava jer izražavaju suštinske kategorije i osnovne pojmove vezane za sudstvo. Sekundarno značenje koje poprimaju u opštem jeziku može biti figurativno, neutralno ili familijarno kao na primer imenica *divorce* (razvod) koja se u opštem jeziku pored osnovnog značenja koristi u figurativnom značenju kao sinonim za *rupture* (prekid, razilazak) ili *plaidorie* (pledoaje), što je u prenesenom značenju bilo kakav govor u nečiju korist, *tutelle* (tutorstvo), *patrimoine* (nasleđe) itd. Neke reči imaju u opštem jeziku neutralno značenje ali udaljeno od značenja koje imaju u jeziku prava. Tako *juger* (suditi) dobija značenje *apprécier*, *estimer* (prosuditi, oceniti), *témoin* nije samo svedok u postupku nego može značiti svedok svog vremena ili svedok društvenih promena, *règle* nije samo propis nego i pravilo (*règle de grammaire*) itd.

U drugu grupu spadaju reči koje imaju primarno značenje u opštem jeziku a sekundarno u jeziku prava. One zadržavaju deo značenja koje su imale u opštem jeziku ali dobijaju specifično pravno značenje: *principe*, *fond*, *motif*, *volonté*, *capacité*, *abus* i ono je najčešće preneseno kao na primer *parquet* (parket u opštem jeziku,

tužilaštvo u jeziku prava), *siège* (*sedište* u opštem jeziku, *sudije* u jeziku prava), ili *barreau* (šipka, *rešetka* u opštem jeziku, *advokatska komora* u jeziku prava). Konačno, može se dogoditi da reč ima u jeziku prava potpuno drugačije značenje sasvim udaljeno od onog koje ima u opštem jeziku kao što je *minute* (minut) koja u jeziku prava označava original presude ili *grosse* (debela), koja se u pravosudnom diskursu koristi za kopiju presude sa klauzulom izvršnosti. Kornu ih naziva „rečima sa semantičkim prekidom“ jer pravno značenje potpuno izoluje reč i stavlja je izvan opšte razumljivosti. U ovu grupu spadaju i lekseme *fruit* (*plod, voće* u opštem jeziku, *prihod* u jeziku prava), *succomber* (*umreti, podleći* u opštem jeziku, *izgubiti postupak* u govoru advokata) i *auteur* (*autor* u opštem jeziku, *učinilac* u jeziku prava).

Fenomen polisemije u jeziku prava postaje još složeniji zbog činjenice da se on raslojava na podvarijetete, sa aspekta različitih pravnih grana (jezik ustavnog, krivičnog, obligacionog, privrednog prava itd) ili kroz različite diskurse (govor zakonodavca, govor pravne prakse, govor pravne nauke, govor advokata itd). Stoga pored spoljašnje polisemije postoji i unutrašnja ili interna polisemija, kada jedna leksema ima više značenja u okviru samog jezika prava. Kornu smatra da se jedan termin može smatrati pravnim polisemom ako jednom jezičkom znaku u okviru jednog pravnog sistema odgovaraju najmanje dva različita označenika (Cornu, 2005: 88). On zaključuje da, iako su lekseme koje pripadaju skupu reči isključivo pravne pripadnosti najčešće monosemne, za razliku od reči dvostruke pripadnosti koje su logično polisemne, nažalost se ne može reći da „isključivo pravničke reči“, (koje imaju značenje samo u jeziku prava) uvek monosemne. Neke od ovih reči odlikuju se unutrašnjom polisemijom i u jeziku prava imaju više različitih značenja. Imenica *saisine* na primer u procesnom pravu znači *podnošenje zahteva za pokretanje postupka pred sudom* dok u okviru naslednog prava označava *preuzimanje nasleđa od strane zakonitog naslednika* (Jovanović, Todorović, 2002, str. 1045). Nasuprot tome, neke reči takozvane dvostruke pripadnosti odlikuju se samo spoljašnjom polisemijom dok su u okviru jezika prava monosemne. One imaju jedno značenje u opštem jeziku a drugo u jeziku prava ali su u okviru jezika prava imaju samo jedno značenje, kao na primer *testament* ili *hypotheque*.

Navedimo ovde još nekoliko zanimljivih primera unutrašnje polisemije. Leksema *ordonnance* u ustavnom pravu označava *ordonansu*, akt koji donosi vlada nakon saglasnosti Parlamenta u skladu sa članom 38 Ustava iz 1958 a u procesnom pravu najčešće se koristi u značenju *odluka* ili *rešenje*. *Délit* u krivičnom pravu znači *prestup* ili *lakše krivično delo* dok u jeziku građanskog prava označava *građanski delikt*.

HOMONIMIJA

Pod homonimijom podrazumevamo semantičku pojavu kada više reči imaju istu fonetsku ili grafičku formu ali imaju različita značenja, odnosno označitelj jezičkih znakova je isti, dok se njihovi označenici potpuno razlikuju. Ona se može javiti u vidu homofona, kada se reči izgovaraju isto, ali imaju različite grafičke realizacije ili homografa ukoliko se isto i pišu i izgovaraju. Dok se polisemija smatra neophodnom i opštom karakteristikom jezika, neizostavnom posledicom jezičke ekonomije bez koje bi se broj leksema beskonačno uvećavao i na taj način otežao ili čak onemogućio sporazumevanje, homonimija se smatra nekom vrstom jezičke anomalije.

Razlike između polisemije i homonimije često je teško odrediti, te se pribegava različitim, etimološkim, sintaksičkim, morfološkim ili semantičkim kriterijumima koji često nisu pouzdani. Bouvere smatra da se o homonimiji može govoriti u slučajevima kada se isti termini koriste u disciplinama koje su međusobno vrlo različite (na primer, termin *clé* u terminologiji muzičke umetnosti i tehnike). Međutim, kada se radi o srodnim disciplinama, termine bi trebalo smatrati polisemičnim (Bouveret, 1998, str. 401). Drugi autori rukovode se etimologijom i bliskošću značenja kao kriterijumima, tako da, ako su se različita značenja razvila od jednog termina smatramo da je u pitanju polisemija dok homonimima smatramo koincidenciju dva jezička znaka. (Lyons, 1978). Jakimovska (2012, str. 332) skreće pažnju na razliku između apsolutnih i delimičnih homonima. Apsolutni homonimi imaju identičnu formu, pripadaju istom diskursu a imaju veoma udaljena značenja, kao što su na primer imenica *héroïne* (1. junakinja, 2. droga heroin) ili glagol *voler* koji može značiti leteti ili krasti. Autorka smatra da delimična homonimija nastaje kada dva homonima pripadaju različitim gramatičkim kategorijama: *juge* kao imenica (sudija) i kao treće lice jednine prezenta glagola *juger* (suditi). Poredeći francuski i makedonski jezik, ona zaključuje da je francuski jezik mnogo podložniji delimičnoj homonimiji nego slovenski jezici zasnovani na principu jedan glas - jedno slovo i da je to jedan od razloga zbog kojih je francuski jezik težak za studente. S druge strane, svaki jezik ima svoje instrumente za sprečavanje dvosmislenosti, kao što su, francuskom jeziku, upotreba članova za muški i ženski rod (*le poste-la poste*), upotreba akcenata (*dû/du, là/la*) itd (Jakimovska, 2012, str. 333).

Etimologija nam se čini najsigurnijim kriterijumom da odredimo da li je reč o polisemiji ili homonimiji kao što možemo videti na primeru reči *louer*. Ovaj glagol u značenju *glorifikovati, slaviti* potiče od latinskog glagola *laudare* dok nas u značenju *iznajmiti* ili *dati u zakup* etimologija dovodi do latinskog glagola *locare*. Stoga je jasno da su u pitanju homonimi a derivacija ovih glagola potvrđuje ovaj zaključak

budući da *louer* u značenju *iznajmiti* daje imenice *locataire*, *location*, *loueur* dok kod njegovog homonima *louer* u značenju *slaviti* to nije slučaj. Dakle reč je o lingvističkoj koincidenciji dve lekseme koje nemaju nikakve veze jedna sa drugom. Sličan je primer *police* (policija) koja potiče od lat. *politia* i grčke reči *polis*) i homonima *police* (polisa) koja potiče od latinske reči *apodixia* na provansalskom *pollissa*).

Iako je prisutna u jeziku prava, homonimija predstavlja mnogo manji problem od polisemije i sinonimije najpre jer je mnogo manje učestala u svim jezicima struke, a osim toga zbog činjenice da zbog udaljenosti značenja kontekst igra mnogo veću ulogu nego kada je reč o polisemima što potvrđuju i sledeći primeri: homonimi *avocat* (1. avokado, 2. advokat), *port* (1. luka, sklonište 2. nošenje - *port d'armes*) ili homofoni *cession* (ustupanje, cesija) i *session* (sednica, saziv).

SINONIMIJA

Pod sinonimijom podrazumevamo odnos između dve lekseme koje imaju različite oblike a isto ili približno isto značenje. Sinonimi su, dakle, reči koje imaju različite označitelje, a iste označenike. Pripadaju istoj kategoriji reči i dele se na apsolutne ili totalne sinonime i delimične ili parcijalne sinonime. Apsolutni sinonimi (*synonimes parfaits/totaux*) su lekseme koje se uvek i u svim kontekstima mogu međusobno zamenjivati. Oni se smatraju izuzetno retkim u opštem jeziku, jer su vezani za monosemne lekseme a pojedini autori ih smatraju balastom u jeziku (Šipka, 1998:45), jer su suprotni principu jezičke ekonomije koji ne trpi gomilanje jedinica iste vrednosti. Delimični sinonimi (*synonymes approximatifs*) umnogome zavise od konteksta. To zapravo znači da se ovakvi leksemi u nekim kontekstima mogu zamenjivati, a u nekima ne. Ovakav tip sinonima vezan je za polisemne lekseme, tako da se u odnosu sinonimije u nekim kontekstima nađu samo neka a ne sva njihova značenja. U grubljem referencijalnom smislu sinonima u opštem jeziku ima dosta, ali ako se uzmu u obzir finije semantičke nijanse i razlike u upotrebi, apsolutnih sinonima ima vrlo malo ili ih uopšte nema. Kako navodi Bugarski (2007, str. 212) par „izvor“ i „vrelo“ izgledaju na prvi pogled kao apsolutni sinonimi ako ih posmatramo izolovano, međutim oni ne podležu kriterijumu da moraju biti zamenljivi u svakom kontekstu. Zbog toga se događa da istoznačnice postoje paralelno neko vreme, ali da se nakon toga značenje neke od njih diferencira ili da se neka od njih prosto izgubi iz jezika. Ovaj proces naziva se desinonimizacija (*désynonymisation*). Budući da je u jeziku veći broj polisemnih od monosemnih leksema, logično je i da su ovakvi sinonimi mnogo češći. Njihova pojava je, za razliku od apsolutnih sinonima, opravdana, jer omogućava preciznije izražavanje i bogaćenje jezika.

Kada je reč o sinonimiji u jeziku struke opšti je stav da je ova pojava nepoželjna i da sinonime treba eliminisati jer ometaju naučnu i stručnu komunikaciju. Smatra se da idealan termin u jeziku struke treba da bude transparentnog značenja, internacionalan ustaljen, kratak, precizan, nedvosmislen, integrisan u sistem našeg jezika (Šipka, 1998, str.128). Bugarski takođe smatra da je nesinonimnost pored internacionalnosti, ustaljenosti i nedvosmislenosti osnovna karakteristika idealnog termina (2007, str. 92).

Postojanje apsolutnih sinonima u jeziku prava može se dovesti u sumnju. Kako navodi Jakimovska *magistrats du parquet* i *magistrats debout* redak su primer apsolutne sinonimije budući da se mogu međusobno zameniti u svim kontekstima i bez promene značenja (2012, str. 326). Postavlja se međutim pitanje jezičkog registra u kome se koriste. Kornić smatra da je pojava apsolutne sinonimije u jeziku prava izuzetno retka jer čak i u slučajevima kada dve reči imaju isto značenje ne moraju imati isto značenje u svim kontekstima, kao što su *dommage* i *préjudice* koji se smatraju sinonimima ali ipak postoji razlika u značenju jer se *préjudice* koristi za posledicu uzrokovanu štetom dok se *dommage* koristi da označi samu štetu. Slično je Bisardionovo tumačenje prema kome *dommage* označava činjenicu (materijalnu ili moralnu štetu) a *préjudice* posledicu te činjenice. Stoga *dommage* može postojati i van pravnog konteksta, dok *préjudice* proističe iz prava i u svom značenju implicira naknadu štete. Drugim rečima može postojati *dommage* a da ne postoji *préjudice* (Bisardion, 2009, str. 33).

Sinonimija predstavlja izuzetan izazov za prevođenje pravnih tekstova kao što pokazuju primeri koje navodi Jakimovska (2012, str. 326) glagoli *casser* i *annuler* se na srpski i makedonski prevode u značenju *poništit* i u mnogim kontekstima se mogu koristiti kao sinonimi i paralelno upotrebiti. Može se reći *casser une décision* ili *annuler une décision*, *casser un testament* ili *annuler un testament*. Međutim u drugim kontekstima oni nisu međusobno zamenljivi: kaže se *annuler un mariage* ali se ne može reći *casser un mariage*. Osim toga u pojedinim kontekstima moguće je upotrebiti samo *casser* (*casser un fonctionnaire*, *casser un juge*, *casser les prix*) ili samo *annuler* (*annuler une convention*, *annuler une déposition*, *annuler un droit*, *annuler une peine*). Kada je francuski jezik u pitanju treba uzeti u obzir i postojanje regionalnih varijacija u značenju pojmova. Na primer *ministre de la justice* i *garde des sceaux* su sinonimi u Francuskoj (doduše sa razlikom u jezičkom registru) ali se u Belgiji koristi samo *ministre de la justice* dok se u Švajcarskoj za funkciju ministra pravde koristi *conseiller fédéral*.

Spomenimo na kraju da postoje i parovi sinonima gde jedna reč pripada opštem jeziku ili, ako govorimo o podžanrovima, takozvanom svakodnevnom pravničkom jeziku a druga usko specijalizovanom jeziku, na primer govoru zakonodavca. Takvi su primeri

mort-décès (smrt) ili *conjugal-matrimonial* (bračni). Neke parove čine reči koje pripadaju različitim registrima kao što je policajac: *policier* u opštem jeziku, *officier de police* u jeziku prava, *flic* u svakodnevnom žargonu.

Konačno, i princip jezičke ekonomije, paradoksalno, izaziva pojavu sinonimije. On zapravo utiče na to da se kompleksne leksičke jedinice, smatrane preglomaznim i opterećujućim, zamene drugim, kraćim formama nastalim različitim morfološkim postupcima tvorbe reči (sigle, skraćivanja termina, elipsa). Rezultat ovakvog postupka često je paralelna upotreba i skraćenog i razvijenog oblika termina koji upućuju na identičnu sadržinu kao u primerima: *ONU – Organisation des Nations Unies*, *TGI – Tribunal de grande instance* itd.

SEMANTIČKI ODNOSI U FRANCUSKOM JEZIKU KRIVIČNOG PRAVA

Kao što je rečeno u uvodnom delu, semantičke odnose polisemije, sinonimije i homonimije analizirali smo na korpusu koji su prevashodno činili zakonski tekstovi iz oblasti francuskog krivičnog prava, u prvom redu *Code pénal* i *Code de procédure pénale*, kao i drugi tekstovi. Korpus se sastojao od imenica i prideva i iako nije iscrpan, jasno pokazuje da se semantički odnosi ispoljavaju u jeziku prava sa manjom ili većom frekventnošću. Primeri koji slede izdvojeni su kao najilustrativniji i većinu prati prevod na srpski same autorke dok su, kod nekih primera, preuzeti prevodi iz *Rečnika pravnih termina* (Jovanović, Todorović, 2002), ili objašnjenja na francuskom iz rečnika *Robert* ili stručnih rečnika (Cornu, 2004; Bissardion, 2009).

ABANDON

Ovo je polisemna leksema, koja je iz opšteg jezika u značenju *odustajanje, napuštanje* (*action d'abandonner, de renoncer à qqch. ou de laisser qqch., qqn*) prešla u jezik prava dobivši specifično značenje. U građanskom pravu je najčešće u značenju *odustajanje od nekog prava* kao u sintagmi *abandon de propriété* dok u jeziku krivičnog prava dobija specifično značenje i odnosi se na nedavanje izdržavanja - *abandon de famille*, krivično delo prema članu 227-3, ili na zanemarivanje dužnosti prema maloletnom licu- *abandon d'enfant* (*Code Pénal* 227-17).

BLANCHIMENT

Polisemna leksema, *blanchiment* u opštem jeziku znači *izbeljivanje* (*action de blanchir*) dok u jeziku prava dobija sasvim drugačije značenje, *pranje novca*, krivično delo po članu 324 (*Code Pénal* 324).

APPEL

Ovde imamo najpre spoljašnju polisemiju, jer su značenja ove reči veoma različita u različitim oblastima i kontekstima: *poziv* (na primer telefonski) u opštem jeziku, *mobilizacija* u vojnom jeziku, ali i unutrašnju polisemiju u okviru jezika prava. Pored značenja *poziv za dostavljanje ponuda* kao *appel d'offres* kako se definiše u Zakonu o javnim nabavkama (*Code de la commande publique*, art.L2124-2), najrasprostranjenija je u jeziku prava u značenju žalba. Pored toga ova leksema ima u jeziku prava i parcijalni sinonim *pourvoi*. Oba termina se na srpski jezik prevode kao žalba, ali se u francuskom jeziku *appel* odnosi na žalbu drugostepenom sudu dok je *pourvoi* žalba kasacionom sudu (*pourvoi en cassation*).

AVOCAT

Jedna od ključnih reči pravnog vokabulara, koja je iz jezika prava prešla u opšti jezik gde se njena polisemičnost ispoljava tako što dobija figurativno značenje *lice koje zastupa nečije ideje*. Takođe ima svoj homonim *avocat* u opštem jeziku (na srpskom *avokado*). Pored toga, u jeziku prava *avocat général* znači *tužilac* pred apelacionim, kasacionim i porotnim sudom, dakle parcijalni je sinonim imenice *procureur*.

TÉMOIN

Slično prethodnom primeru leksema *témoin* je iz jezika prava prešla u opšti jezik poprimivši značenje svedoka nekog događaja (slično kao i u srpskom jeziku).

PARQUET (MAGISTAT DU PARQUET,
MAGISTRAT DEBOUT, PROCUREUR)

Ovo je izuzetno zanimljiv primer terminologizacije, jer je leksema, pored značenja *parket* u opštem jeziku, dobila značenje *tužilaštvo* u jeziku prava. Smatra se da je ušla u jezik prava i promenila značenje još u XVII veku kada je za tužioce bio rezervisan poseban deo u sudu prekriven parketom. U tom periodu nastali su i sinonimi za reč *tužilac*: *magistrat du parquet* ili *magistrat debout* („koji stoji“ pošto tužioci stoje dok zastupaju interese društva). Treći sinonim *procureur* koristi se i u opštem i u stručnom jeziku. Iz istog perioda datiraju i *magistrats assis*, *magistrats du siège* ili samo *le siège* (u opštem jeziku *sedište*), kao sinonimi reči *juges* (sudije) jer oni sede sve vreme trajanja suđenja, kao i *barreau* (advokatska komora), jer je mesto na kome su bili smešteni advokati bilo odvojeno od ostalog dela sudnice drvenom šipkom (*barre*) te je reč *barreau* ušla u jezik

prava kao naziv za red advokata odnosno advokatsku komoru. Od imenice *parquet* je izvedena i reč *parquetier* koja označava tužioca ali samo u pravničkom žargonu.

ARRÊT

Odlikuje se kako unutrašnjom tako i spoljašnjom polisemijom. Pored nekoliko značenja u opštem jeziku (*zaustavljanje, stajalište*), u jeziku prava poprima različita značenja u različitim oblastima. U pravnim rečnicima kao što je *Vocabulaire juridique* navodi se najpre u opštem pravnom značenju kao drugostepena presuda ili presuda koju je donela pravosudna instanca koja nosi naziv *cour*, a potom u specifičnim značenjima. U međunarodnom javnom pravu *arrêt* je akt kojim jedna država zabranjuje stranom brodu da isplovi iz njenih voda dok u krivičnom pravu znači hapšenje i veoma je učestala u izrazima kao *mandat d'arrêt* (nalog za hapšenje) ili *maison d'arrêt* (zatvor) (Cornu, 2004, str. 72). U značenju *presuda* postoji i njen parcijalni sinonim, *jugement* koji ćemo posebno objasniti.

JUGEMENT

Imenica *jugement* takođe je zanimljiv primer istovremenog postojanja unutrašnje i spoljašnje polisemije. U opštem jeziku najfrekventnije je njeno značenje *mišljenje, rasuđivanje* (*opinion, point de vue, avis, sentiment, discernement, perspicacité, bon sens*), u religijskom diskursu nalazimo je u značenju *jugement dernier* (strašni sud) dok u jeziku prava označava prvostepenu presudu. U značenju *presuda* ima dva parcijalna sinonima, *arrêt* (kao što smo objasnili, označava drugostepenu presudu odnosno presudu koju je donela pravosudna instanca koja nosi naziv *cour*) i *verdict* koji se u krivičnom pravu odnosi na usmeno izjašnjavanje porote o krivici okrivljenog (Bissardion, 2009, str. 82).

MINUTE

Ovo je primer za pojavu koju Kornić naziva „rečima sa semantičkim prekidom“ jer je značenje u jeziku prava potpuno drugačije od onog u opštem jeziku. U opštem jeziku može značiti *minut*, u figurativnom smislu *trenutak* (*instant, moment*), u jeziku matematike *minut-šezdeseti deo ugla*, dok u jeziku prava znači *original presude*. Do ovog semantičkog prekida došlo je tako što su se nekada sve presude upisivale rukom u registar i to malim slovima te je *minute* u ovom značenju nastala od latinske reči *minutus* (mali). Nasuprot tome, otpravak presude ispisivao se velikim slovima te se ustalio termin *grosse* (što bukvalno znači *debela osoba*).

PRÉVENU (ACCUSÉ, INCULPÉ)

Ova tri termina primer su parcijalne sinonimije u francuskom jeziku krivičnog prava. Iako se najčešće prevode na srpski kao *okrivljeni*, oni nisu potpuni sinonimi budući da u francuskom jeziku prava postoje razlike u značenju. *Prévenu* je lice okrivljeno za prekršaj ili lakše krivično delo - *la personne traduite devant le tribunal correctionnel ou le tribunal de police afin d'y être jugée pour un délit ou une contravention*, dok je *accusé* lice okrivljeno za teško krivično delo - *la personne soupçonnée d'avoir commis un crime et traduite devant la cour d'assises pour y être jugée* (Bissardon, 2009, str. 10). Termin *inculpé* je izbačen iz upotrebe nakon stupanja na snagu novog Zakonika o krivičnom postupku 1.marta 1993, zbog povezanosti sa rečju *inculpation*, što je u suprotnosti sa presumpcijom nevisnosti i zamenjen je terminom *mis en examen*.

EMPRISONNEMENT (RÉCLUSION, PRISON)

Slično prethodnom primeru, reč je o parcijalnoj sinonimiji. *Emprisonnement* se koristi za kaznu zatvora do 10 godina dok se za kaznu preko 10 godina ili doživotnu osudu koristi *réclusion* (*réclusion perpétuelle*). I ovde možemo primetiti razliku u podvarijetetima. U pravno relevantnom govoru građana (*langage juridique commun*) reč *prison* koristi se kao sinonim za oba navedena parcijalna sinonima dok se u govoru pravnih stručnjaka koristi samo za zatvorsku ustanovu (*établissement pénitentiaire*). Drugim rečima, u govoru pravnih stručnjaka ne može se reći *il a été condamné à 5 ans de prison*, već samo *il a été condamné à 5 ans d'emprisonnement* dok se u novinskim člancima i u opštem jeziku ovi termini često zamenjuju.

MOBILE

Mobile može biti pridev (*mobile*, *pokretan*) i imenica muškog roda. Kao imenica u opštem jeziku i jeziku nauke ima značenje pokretno telo (*corps qui se déplace, considéré dans son mouvement*), u umetnosti se sreće u značenju *mobili* (*Œuvre d'art ou décorative, ensemble d'éléments articulés, construits en matériaux légers et pouvant prendre des dispositions variées*) a u jeziku krivičnog prava označava motiv za izvršenje krivičnog dela i u tom značenju koristi se i njen sinonim *motif*.

ENQUÊTE

Kao što je rečeno, češći su primeri polisemnih leksema koje su prešle iz opšteg jezika u jezik prava ali se događa i suprotno, kao kod imenice *enquête* koja je prešla

iz jezika krivičnog prava u opšti jezik, promenivši značenje. Dok se u jeziku krivičnog prava ovaj termin koristi za istragu koju vrši sudska policija (*Code de procédure pénale art 53, art 75*) u jeziku novinarstva, sociologije i psihologije ova leksema ima izmenjeno značenje *istraživanje, proučavanje, ispitivanje javnog mnjenja*. (*recherche méthodique reposant sur des questions et des témoignages, étude d'une question sociale, économique, politique par le rassemblement des avis, des témoignages des intéressés; sondage.*)

SANCTION

Takođe ređi primer prelaska lekseme iz jezika prava u opšti jezik pri čemu je značenje samo delimično izmenjeno. Pored toga odlikuje se i internom polisemijom jer u jeziku krivičnog prava označava krivičnu sankciju, dok se u starijim tekstovima u oblasti ustavnog prava koristila za potvrđivanje ili proglašenje nekog akta (sinonim termina *promulgation*).

VOL

Ovo je jedan od primera gde je teško utvrditi da li je reč o homonimiji ili polisemiji budući da obe imenice, *krađa* i *let* potiču od latinskog glagola *voler* (leteti). Pojedini autori smatraju da je kod glagola *voler* u pitanju homonimija (Jakimovska, 2012) a prema rečniku *Robert*, imenica *vol* u značenju *let* potiče od neprelaznog glagola *voler* u značenju *leteti* dok u značenju *krađa* potiče od prelaznog glagola *voler* u značenju *ukrasti*. Smatramo da je ipak ovde reč o polisemiji, odnosno da se značenje proširilo u smislu *oteti u toku leta, zgrabiti* (budući da *Vocabulaire juridique* navodi ovo značenje u jeziku sokolarstva) te da se vremenom razvilo značenje *ukrasti* tako da je imenica *vol* poprimila ovo novo značenje. U jeziku krivičnog prava označava krivično delo krađe - *soustraction frauduleuse de la chose d'autrui* (*Code pénal*, 311-1).

ZAKLJUČAK

Iz navedenih primera vidimo da se u jeziku prava ispoljavaju isti značenjski odnosi kao u opštem jeziku. Iako bi se očekivalo da, kao svaki jezik struke, teži monoreferentnosti, jezik prava je jednako podložan polisemiji, sinonimiji i homonimiji kao i opšti jezik. Činjenica je da je homonimija ipak manje izražena, odnosno da predstavlja manji problem od polisemije i sinonimije jer kontekst igra veliku ulogu te je skoro nemoguće da dođe do dvosmislenosti kao u navedenom primeru *avocat* (1.advokat, 2.avokado). S druge strane, polisemija je izuzetno izražena, kako spoljašnja kao što smo pokazali u primerima *blanchiment*, *parquet*, *enquête*, *appel* tako i unutrašnja, te su česti slučajevi da lekseme imaju različito značenje u okviru samog jezika prava (*ordonnance*, *arrêt*, *appel*). Primećujemo i da je u većem broju slučajeva došlo do prelaska leksema iz opšteg jezika u jezik prava i da su one dobile jedno ili više specifičnih značenja kao što su *appel*, *blanchiment*, *parquet*, *siege*, *arrêt*, ali postoje i suprotni primeri, da su reči koje su nastale u jeziku prava prešle u opšti jezik promenivši jedno ili više značenja (*avocat*, *enquête*, *sanction*). Takođe smo videli primere za semantički prekid, kada dolazi do potpune izmene prvobitnog značenja te pravno značenje potpuno izoluje reč (*minute*, *grosse*).

Sinonimija je takođe izuzetno čest fenomen u jeziku prava. Kao što smo napomenuli, apsolutni sinonimi su izuzetno retki (*magistrats du parquet* i *magistrats debout*) ali je veoma frekventna parcijalna sinonimija kao u primerima iz jezika krivičnog prava: *emprisonnement-réclusion-prison*; *prevenu-accusé-inculpé*; *tribunal-cour*; *jugement-arrêt*.

Analiza korpusa pokazala je i da se kod nekih od najfrekventnijih reči u jeziku prava ispoljava istovremeno nekoliko pojava, kao što su *appel* (spoljašnja polisemija, unutrašnja polisemija), *avocat* (homonimija, polisemija, sinonimija), *jugement* (spoljašnja polisemija, sinonimija) ili *arrêt* (spoljašnja i unutrašnja polisemija, sinonimija).

Uzroci za postojanje ovih pojava u jeziku struke i pored potrebe za monoreferentnošću su različiti. Kada je reč sinonimiji jedan od njih je da ulogu nominatora u jeziku struke najčešće imaju stručnjaci iz različitih disciplina koji često, nezadovoljni postojećim terminima, uvode novi kako bi adekvatnije imenovali neki pojam ili pojavu. Posledica ovakvog postupka je gomilanje termina istog značenja. Kada je reč o polisemiji ona je neizostavna posledica jezičke ekonomije i prirodno je da se javlja kako u opštem jeziku tako i u jeziku prava, koji, kao što smo rekli ne predstavlja zaseban jezik niti autonomnu celinu nego specifičan upotrebnii varijetet opšteg jezika. Polisemija iziskuje da prevodilac izuzetno dobro poznaje nijanse u značenju polisemne lekseme na stranom jeziku kako bi u prevodu na maternji jezik pronašao

najbolji ekvivalent. Sinonimija takođe iziskuje od prevodioca savršeno poznavanje svih nijansi značenja sinonima, konsultovanje većeg broja izvora, jednojezičnih, dvojezičnih i specijalizovanih stručnih rečnika i priručnika. Dodatnu teškoću predstavlja činjenica da se polisemija i sinonimija ispoljavaju na najfrekventnijim rečima jezika prava a jedan od najboljih primera za to je reč *sudija*. Već smo spomenuli da u francuskom jeziku odgovaraju termini *juge* i *magistrat*. Međutim dok je imenica *juge* karakteristična za opšti jezik ili pravno relevantni govor građana u širem značenju (osoba koja sudi), *magistrat* u užem smislu označava samo profesionalne sudije, odnosno sudije koji sude u redovnim sudovima. Stoga se za osobe koje nisu profesionalne sudije ne može koristiti termin *magistrat* nego neki od sledećih termina: *juge consulaire* (koji sudi u privrednom sudu - *tribunal de commerce*), *conseiller prud hommal* (u sudu za radne sporove - *Conseil de prud'hommes*) ili *conseiller* (u upravnom sudu). Ako imamo u vidu da reč *conseiller* na srpskom znači *savetnik* jasno je koliko je prevođenje pravnih tekstova kompleksno i koliko prevodilac mora da poznaje samu materiju da bi pronašao odgovarajući termin, jer kao što vidimo *juge* ne mora biti *magistrat* kao što ni *magistrat* ne mora uopšte biti *juge* (sudija) jer može biti *magistrat du parquet* (tužilac).

Svakako da specijalizovani rečnici pravnih termina kao što su navedeni *Vocabulaire juridique* ili *Guide du langage juridique* predstavljaju veliku pomoć. Pored toga veoma je značajna izrada ličnih glosara i pretraživanje uporednih korpusa. Jedan od njih je ParCoLab¹, paralelni korpus od 32.000.000 reči koji sadrži izvorne tekstove i njihove prevode na srpski, francuski, engleski i španski pri čemu su prikupljeni tekstovi upareni na nivou pasusa i rečenica, što znači da su svaki pasus i svaka rečenica određenog izvornog teksta poravnati s odgovarajućim prevodom na ostala tri jezika. Pouzdanost uparivanja, koja je postignuta ručnom proverom, jedna je od najbitnijih prednosti ovog korpusa koji pored opšteg jezika sadrži i veliki broj uparenih odrednica iz oblasti prava. Spomenimo i „Priručnik za prevođenje pravnih akata Evropske unije“ koji je izdala Kancelarija za evropske integracije, koji pored najznačajnijih termina i izraza na srpskom, francuskom, engleskom i nemačkom sadrži i odlomke različitih pravnih akata na srpskom i engleskom jeziku kao i uputstva za pisanje pojedinih akata (Priručnik za prevođenje akata EU, 2009).

Ovo su, naravno, samo neki od mogućih odgovora na izazov koji ova semantička pojava predstavlja kako za lingviste tako i za pravnike, odnosno za sve one koji se bave prevođenjem, komparativnom analizom i tumačenjem pravnih tekstova.

¹ <http://parcolab.univ-tlse2.fr/sr/>

LITERATURA

- Bissardion, S. (2009). *Guide du langage juridique 3eme edition*. Paris: LexisNexis
- Bouveret, M. (1998). Approche de la dénomination en langue spécialisée. *Meta : journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal*, 43(3), 393–410.
<https://doi.org/10.7202/002130ar>
- Bréal, M. (2005). *Essai de semantique 2005*. Limoge: Lambert-Lucas.
- Bugarski, R. (1997). *Jezik u kontekstu*. Beograd: Čigoja štampa.
- Bugarski, R. (2007). *Lingvistika u primeni*. Beograd: Čigoja štampa.
- Cornu G. (2004) *Vocabulaire juridique*. Paris:Quadrige/PUF.
- Cornu, G. (2005). *Linguistique juridique*, 3e édition, Paris: Montchrestien.
- Jakimovska, S. (2012). La terminologie et les relations sémantiques dans la langue de droit. U: *Les études françaises aujourd'hui*. Beograd: Filološki fakultet, 325-337.
- Jovanović, J. i Todorović, S. (2002). *Rečnih pravnih termina srpsko-englesko-francuski*. Beograd: Savremena administracija.
- Lyons, J. (1978). *Eléments de semantique*. Paris : Larousse.
- Luković, M. (1994). *Razvoj srpskog pravnog stila*. Beograd: Službeni glasnik.
- Maksimović, E. (2006). Jezik u pravu. U: *Pravo i jezik*. Kragujevac: Pravni fakultet univerziteta u Kragujevcu, Institut za pravne i društvene nauke, 163-173.
- Podgorac, T. (2006). Složenost odnosa prava i jezika. U: *Pravo i jezik*. Kragujevac: Pravni fakultet univerziteta u Kragujevcu, Institut za pravne i društvene nauke, 131-148.
- Taboroši, S. (2006) Jezik u pravu. U: *Pravo i jezik*. Kragujevac: Pravni fakultet univerziteta u Kragujevcu, Institut za pravne i društvene nauke, 29-41.
- Tošović, B. (1988). *Funkcionalni stilovi*. Sarajevo: Svjetlost.
- Šipka, D. (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska, Odeljenje za književnost i jezik.
- Vušović, O. (2013) Vocabulaire du droit pénal français : cas de polysémie externe. U : *Linguistica LIII/2(ZWISCHEN) Sprache und recht (entre) la langue et le droit*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 211-225
- Visković, N. (1989). *Jezik prava*. Zagreb: ITRO Naprijed.
- Wroblewski, J. (1988). Les langages juridiques, une typologie. U: *Droit et société* 8-1988. Paris: Lextenso, 15-30.
- Priručnik za prevođenje akata EU (2009). Beograd: Republika Srbija, Vlada, Kancelarija za evropske integracije.

SEMANTIC CHALLENGES OF THE LANGUAGE OF CRIMINAL LAW

Katarina Radojković Ilić, PhD^a

The language of law, as well as other professional languages, has specific characteristics at morphosyntactic, pragmatic, and lexical level. The paper analyzes the semantic relations that exist in the French language of law. Legal texts from the field of French criminal law, primarily the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure, served as the corpus for our research. One of the goals was to determine whether synonymy, polysemy and homonymy are widespread phenomena in the language of law, bearing in mind that, like any sociolect, the language of law strives for univocity and precision of terms. The analysis showed that all semantic relations that exist in general language are present in the language of law as well. While homonymy is a less common, synonymy is very pronounced, and besides external polysemy, when a word can have one meaning in general language and another in the language of law, there is also internal polysemy, which manifests in a way that a word can have different meanings in different legal subgenres which represents a particular challenge both for the creation, interpretation and application of law as well as for the comparative analysis and translation of legal texts.

KEYWORDS: *language of law, criminal law, semantic relations, legal terminology*

© 2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a LSP teacher, University of Belgrade - Faculty of Law.

UPUTSTVA ZA AUTORE

O ČASOPISU

Revija za kriminologiju i krivično pravo je naučni časopis sa tradicijom dugom 60 godina, čiji su suizdavači Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu. Prema kategorizaciji časopisa Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Revija je kategorisana kao M51 (Vrhunski časopis nacionalnog značaja) i objavljuje članke iz oblasti krivičnog prava, kriminologije, penologije, viktimologije, maloletničke delinkvencije i drugih nauka koje proučavaju etiologiju, fenomenologiju, prevenciju i suzbijanje kriminaliteta. Osim toga časopis je indeksiran u sledećim indeksnim bazama: ERIHPLUS, Dimensions, HeinOnline, kao i Cross Ref.

Revija za kriminologiju i krivično pravo objavljuje originalne naučne radove, pregledne radove, prikaze knjiga, stručne radove i polemike.

Radovi ne smeju biti ranije objavljivani, niti se njihovo objavljivanje sme razmatrati na drugom mestu.

Svi prijavljeni radovi podležu proveru plagejarizma ili autoplagijarizam.

Radovi koji su prihvaćeni za objavljivanje se objavljuju po redosledu koje odrede urednici.

Revija za kriminologiju i krivično pravo je časopis koji se izdaje u režimu otvorenog pristupa. Sav sadržaj časopisa je dostupan besplatno. Korisnici mogu da čitaju, preuzimaju, kopiraju, distribuiraju, štampaju i pretražuju tekst članaka u celosti, kao i da uspostavljaju HTML linkove ka njima, bez obaveze da za to traže saglasnost autora ili izdavača. Postupak prijavljivanja rukopisa, recenzije, obrada i objavljivanje rada su besplatni.

PODNOŠENJE RADOVA

Svi radovi se podnose preko onlajn platforme na adresi: <https://rkkp.org.rs/>. Ukoliko se prvi put prilaže rad u časopisu Revija za kriminologiju i krivično pravo, neophodno je da autor prethodno otvori korisnički nalog, izborom opcije "registracija". Tom prilikom popunjava dati obrazac sa osnovnim podacima o sebi i svojoj ekspertizi. Svaki sledeći put kada autor pristupi ovoj opciji, prijavljuje se koristeći korisničko ime i kreiranu lozinku. Nakon toga, autor može da započne procedure prijave rada izborom opcije "novi rukopis".

Na svom profilu, u rubrici “moji rukopisi”, autor može da prati status rukopisa koje je predao za časopis, od dana prijema, recenzije, ispravki i konačne odluke o prihvatanju/odbijanju rada.

Prijavljivanjem rukopisa autori garantuju da rukopis nije prethodno objavljen, niti je u postupku donošenja odluke o objavljivanju u drugom časopisu, da su svi autori pregledali rad pre prijavljivanja i saglasni sa objavljivanjem u časopisu Revija za kriminologiju i krivično pravo, kao i da su kao autori navedena sva i samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa.

RECENZIRANJE

Svaki prijavljeni rad podleže postupku provere usklađenosti sa tehničkim uputstvima za autore i dvostrukoj anonimnoj recenziji. Pre nego rad bude upućen recenzentima, uredništvo procenjuje da li je rad dobar za objavljivanje u časopisu imajući u vidu njegovu formu i tematsku oblast.

Cilj recenziranja jeste da uredništvu olakša donošenje odluke o tome da li pristigli rad treba prihvatiti za objavljivanje ili odbiti, ili da se kvalitet rada, kroz eventualne korekcije koje predlože recenzenti, unapredi. Recenzenti se biraju isključivo prema oblasti svoje ekspertize, odnosno da li raspolažu relevantnim znanjem za ocenu rada. Kako bi se prevenirao sukob interesa, recenzent i autor/i ne smeju dolaziti iz iste institucije.

Recenzente određuju urednici, bilo individualno ili na osnovu preporuka od strane članova redakcije. Recenzenti dobijaju obrazac za recenziju zajedno sa rukopisom za evaluaciju. Kompletna procedura, od prijave do prihvatanja/odbijanja rukopisa, može se pratiti na sajtu časopisa Revija za kriminologiju i krivično pravo.

PRIPREMA RUKOPISA

Dužina rada

Originalni naučni radovi i pregledni radovi treba da budu obima do 36.000 karaktera (sa razmacima), bez naslova apstrakta, ključnih reči, liste referenci, tabela, grafikona i zahvalnice. Uredništvo može odobriti objavljivanje dužih članaka kada naučni sadržaj to zahteva.

Prepiska, naučne kritike, debate ili prikazi treba da budu obima do 10.000 karaktera (sa razmacima), isključujući listu referenci, tabele, grafikone i zahvalnicu.

Format rada

Autori treba da koriste latinično pismo u tekst procesoru *Microsoft Word*, stranice veličine A4, sa marginama 2,54, fontom *Times New Roman*, proredom 1,5 i veličinom slova 12.

Naslov rada se piše početnim velikim slovom, podebljano i centrirano, veličinom fonta 14. Naslovi prvog nivoa (naslovi odeljaka) pišu se početnim velikim slovom, podebljano, centrirano i veličinom fonta 12. Naslovi drugog nivoa pišu se početnim velikim slovom, kurzivom, centrirano i fontom 12. Naslovi trećeg nivoa se pišu početnim velikim slovom, centrirano i fontom 12. Naslovi ne treba numerisati.

Naslov rada (Times New Roman, 14, Bold)

Naslov poglavlja (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (Times New Roman, 12, Regular)

Jezik

Rukopis mora biti pisan jasno i u skladu sa gramatičkim pravilima. Rukopisi sa brojnim pravopisnim i gramatičkim greškama neće biti prihvaćeni. Uredništvo zadržava pravo lektorisanja i korekcije radova pre objavljivanja.

Naslovna strana

Prva stranica treba da sadrži: naslov rada, podatke o autoru/ima, apstrakt i 4-5 ključnih reči.

Naslov

Naslov rada treba da bude sažet i informativan, relevantan za temu rada i da sadrži reči pogodne za pretraživanje i indeksiranje. Ukoliko je rad napisan na srpskom jeziku, potrebno je obezbediti prevod na engleski.

Zahvalnica/Finansiranje

Za finansijsku podršku, tehničku pomoć, savete i druge forme priznanja i finansiranja, otvoriti zvezdicu na kraju naslova.

Apstrakt

Potrebno je dostaviti apstrakt do 250 reči. Ako je rad napisan na srpskom jeziku, treba priložiti apstrakt na engleskom jeziku na kraju rada. Apstrakt ne treba da sadr-

ži reference. Apstrakt za originalne istraživačke radove treba da sadrži jasno navedenu temu, ciljeve istraživanja, istraživačka pitanja/hipotezu, rezultate i diskusiju. Za ostale vrste radova preporučuje se nestrukturirani apstrakt, osim za prikaze knjiga za koje nije dostaviti apstrakt.

Ključne reči

Uz apstrakt treba dostaviti tri do osam ključnih reči. Ako je rad napisan na srpskom jeziku, treba priložiti ključne reči na engleskom jeziku na kraju rada. Ključne reči treba da budu relevantne za temu rada, pogodne za pretraživanje i indeksiranje. Ključne reči su navedene ispod apstrakta i odvojene su zarezom.

KLJUČNE REČI: jedna, dve, tri

Skraćenice

Za svaku skraćenicu koja se koristi u rukopisu pri prvom navođenju treba navesti pun naziv.

Primeri: Opšta uredba o zaštiti podataka (GDPR), Zakonik o krivičnom postupku (ZKP), Evropska unija (EU), Evropski sud za ljudska prava (ESLJP), Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS).

Standardne skraćenice ne treba definisati (npr. i sl.)

Tabele, grafikoni i slike

Tabele i grafikoni treba da budu kreirani u *Word* formatu ili formatu kompatibilnom sa *Word* formatom i označeni arapskim brojevima redosledom kojim se pojavljuju u tekstu, zajedno sa jasnim naslovom koji ih opisuje. Tabele, slike i grafikoni treba da budu razumljivi bez pozivanja na tekst. U tekstu ih pozovite na sledeći način: „u tabeli 1“ i „na slici 1“. Napomena u kojoj se objašnjava njihov sadržaj, uključujući skraćenice i zvezdice kojima se označava verovatnoća, navodi se ispod tabele, grafikona ili slike.

Redni broj i oznaka tabele, grafikona ili slike treba da budu napisani iznad njih podebljanim slovima, poravnato sa leve strane. Naslov tabele, grafikona ili slike treba da bude napisan ispod broja i oznake, sa početnim velikim slovom, kurzivom i poravnato sa leve strane.

Tabele ne bi trebalo da sadrže vertikalne linije. Horizontalne linije treba koristiti na vrhu i dnu tabele i za odvajanje zaglavlja od ostalih redova. Svi tekstualni unosi treba da počinju velikim slovom. Naslovi u zaglavlju i svi unosi treba da budu cen-

trirani, osim unosa u krajnjoj levoj koloni, koja treba da bude poravnata levo bez tačke na kraju.

Grafikoni i slike treba da budu čitljive u smislu veličine i rezolucije. Simboli koji objašnjavaju legendu treba da budu postavljeni unutar granica grafikona ili slike.

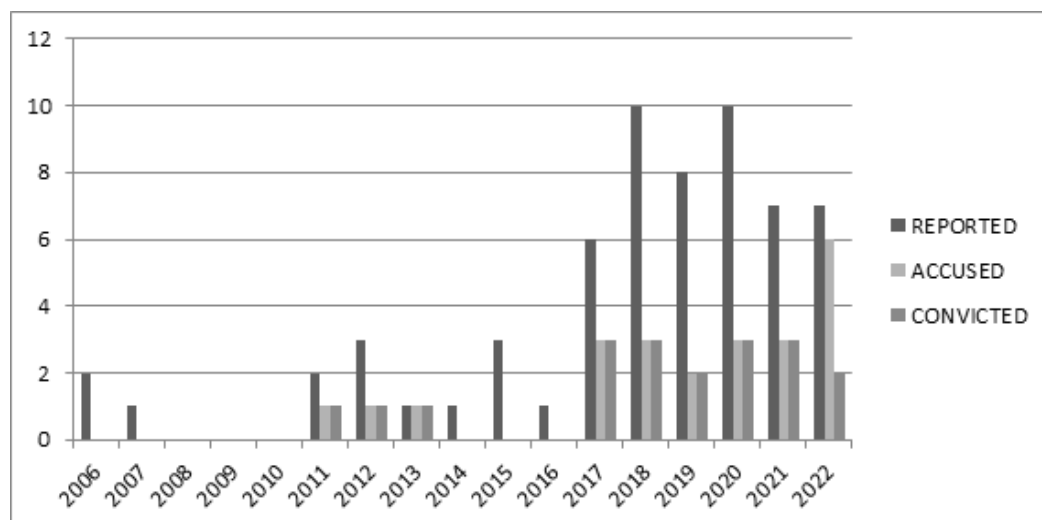
Tabela 3

Razlike u statusu tetoviranja

	Odnos šanse za tetovažu (Da/Ne)	95% Interval poverenja		p
		Donji	Gornji	
Zemlja rođenja (Grčka ili inostranstvo)	2.243	0.813	6.192	0.11
Ima decu (Da/Ne)	0.773	0.328	1.821	0.555
Ima dete < 18 godina (Da/Ne)	2.429	1.104	5.343	0.025
Osuda za nasilni zločin (Da/Ne)	2.748	0.624	12.112	0.166
Istorija zavisnosti od droga (Da/Ne)	4.505	1.507	13.464	0.004
Alkoholizam (Da/Ne)	1.050	1.013	1.089	0.194
Pušenje (Da/Ne)	7.533	2.509	22.611	<0.001
Psihijatrijski lekovi (Da/Ne)	2.036	0.720	5.757	0.173
Istorija pokušaja samoubistva (Da/Ne)	1.455	0.147	14.429	0.748

Slika 1

Odnos broja prijavljenih, optuženih i osuđenih za krivično delo iz člana 266. Krivičnog zakonika u periodu 2006-2022.

Fusnote

Fusnote se mogu koristiti izuzetno, radi pružanja dodatnih informacija.

Pravila citiranja u tekstu

Prilikom citiranja izvora korišćenih u tekstu članka i navođenja referenci koristiti aktuelnu verziju harvardskog sistema citiranja.

Harvardski sistem citiranja zasniva se na principu autor/datum. Izvori se citiraju u tekstu navođenjem imena autora i datuma objavljivanja. Svi ostali detalji o publikaciji se daju u spisku referenci ili bibliografiji na kraju.

Citati koji se koriste uz direktno navođenje ili se odnose na određeni deo izvora, treba da sadrže broj stranice u citatu.

Primer: (Stevanović, 2009, str. 152) ili Stevanović (2009, str. 152).

Ukoliko se u tekstu navodi ime autora, godina sledi u okruglim zagradama, npr. Prema Stevanović (2009). Ako se ime autora(a) ne pojavljuje u telu teksta, onda ime i datum treba da slede u okruglim zagradama, npr.: Terminologija je dovedena u pitanje kada je otkrivena...(Stevanović, 2009)

Skraćenice *ibid.* i *idem.* se ne koriste u Harvardsom stilu citiranja.

Ukoliko se citira više radova jednog autora objavljenih iste godine, radovima se dodeljuje slovo (a, b, c, itd. .) posle godine. U spisku referenci ovi izvori se navode abecednim redom prema prezimenu autora i naslovu izvora:

Primer: (Batrićević, 2023a, str. 189) ili Batrićević (2023b, str. 189)

Ukoliko pojedini autori imaju isto prezime i radove objavljene iste godine, potrebno je navesti i prvo slovo njihovih imena, npr. Gledajući prosečna primanja, pokazalo se da... (Stevanović, I. 2009). Međutim, takođe je otkriveno da...(Stevanović, Z., 2009).

Kada je potrebno citirati više od jednog izvora, pravilo je da se odvoje tačkom i zarezom, i citiraju hronološkim redom, npr. Ovo stanovište su isticali brojni autori... (Jones, 2014; Smith, 2017).

Kada se citira u tekstu, navodi se ime do tri autora. Ukoliko postoje četiri ili više autora za izvor koje se citira, onda se navodi ime prvog autora praćeno sa „i sar.“, npr. Pokazalo se da je to slučaj kada Tejlor i sar. (2015)...Ili, studija pokazuje...(Tailor i sar., 2015).

Za izvore u kojima je autor organizacija, potrebno je navesti naziv organizacije u celsoti, npr. Svetska zdravstvena organizacija...(2016), osim ako je njihova skraćenica dobro poznata.

Ukoliko je autor anoniman, odnosno nema autora, koristite naslov izvora u kurzivu umesto autora, npr. (*Zakon o krivičnom postupku*, 2008)

Ukoliko godina, odnosno datum ne može biti utvrđen, onda se navodi “bez datuma”, ili “b.d”.

Ukoliko je reč o doslovnom citiranju iz izvora, neophodno je navesti broj stranice. Kratak citat (manje od dva reda) treba da bude unutar teksta i pod navodnicima. Kratak citat (koji ima manje od dva reda), navesti u okviru teksta sa znacima navoda. Ukoliko citat ima više od dva reda, predstaviti ga u novom pasusu kojem prethodi dvotačka i koji je uvučen od ostatka teksta. U ovom slučaju nisu potrebni navodnici.

Ukoliko se izostavljaju delovi izvora koji se doslovno citira, na tom mestu koristite tri tačke u uglastim zagradama [...].

Kada se citira sekundarni izvor, navodi se prvo originalni izvor, a zatim ‘prema izvoru iz koga je citat preuzet.

Primer: (Nikolić-Ristanović, 2011, prema Ćopić, 2020, str. 120).

Citiranje u listi referenci

Svi izvori citirani u radu treba da budu napisani latiničnim pismom, u skladu sa harvardskim sistemom citiranja, na kraju rada, u odeljku Literatura. Koristite sledeće podešavanje: *Paragraph – Indentation – Hanging*.

Reference se unose abecednim redom prema prezimenu prvog autora. U slučaju više radova sa istim prezimenom prvog autora, reference se navode abecednim redom po imenu ili inicijalima. Ukoliko ima više bibliografskih jedinica od istog autora, kriterijum je godina izdanja i to prema hronološkom redu, od ranije izdatih radova ka novijim, odnosno poštujući pravilo: (a) izvori bez datuma „b. d.“, (b) izvori sa datumom i (c) bibliografski unosi „u štampi”. U slučaju da ima i koautorskih radova sa istim prvim autorom, tada radove sa koautorstvom treba navesti iza autorskih prema prezimenu prvog sledećeg autora. Ako postoje dva ili tri autora, koristite „i“ između imena umesto „&“. Ukoliko izvor nema autora, prvo mesto zauzima naziv ustanove ili naziv dela. Prefiksi kao što su određeni ili neodređeni članovi (npr. a, the) se ne uzimaju u obzir pri određivanju redosleda.

Za reference sa četiri ili više autora, navodi se ime prvog autora praćenog *i sar.*, napisano kurzivom.

Ako je DOI broj dostupan za referencu, treba ga navesti u formi linka.

Primer : <https://doi.org/10.47152/rkkp.58.3.1
>

Lista referenci ne sme da sadrži izvore koje nisu citirani u radu i mora da sadrži sve izvore koji su citirani, uključujući zakone, izveštaje i veb stranice (veb stranice treba da budu u odeljku Internet izvori u okviru Literature).

Knjige

Knjige sa jednim autorom

Prezime autora, INICIJAL. (godina) *Naslov*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

Knjige sa dva ili tri autora

Prezime autora, INICIJAL., Prezime autora, INICIJAL. i Prezime autora, INICIJAL. (godina) *Naslov*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač.

Primer: Pavićević, O., Bulatović, A., i Ilijić, Lj. (2019) *Otpornost – asimetrija makro diskursa i mikro procesa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Knjige sa četiri i više autora

Prezime prvog autora, INICIJAL. i sar. (godina) *Naslov*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač.

Primer: Carrington, K. et al. (2018) *Southern Criminology*. London: Routledge.

Poglavlje u knjizi

Prezime autora poglavlja, INICIJAL. (godina) 'Naslov poglavlja', u: Prezime urednika, INICIJAL urednika (ur.) *Naslov knjige*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač, brojevi stranica.

Primer: Blagojević, M. (2013) 'Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities', in: Hearn, J., Blagojević, M. and Harrison, K. (eds.) *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*. New York: Routledge, 261-295.

Članci u časopisima

Prezime autora članka, INICIJAL. (godina) 'Naslov članka', *Naziv časopisa*, Volumen (broj), brojevi stranica. doi:

Primer: Wright, R. F. (2017) `Reinventing American prosecution systems`. *Crime and Justice*, 46(1), 395-439. <https://doi.org/10.1086/688463>

Radovi sa naučnih skupova

Prezime autora rada, INICIJAL. (godina) `Naslov rada, Naziv naučnog skupa. Mesto održavanja, datum održavanja. Mesto izdanja: Izdavač, broj strana.

Primer: Batričević, A. Paraušić, A., Kubiček A (2020) `Prison Based Educational Programs as a Means to Promote Ex-Prisoners` Right to Labour`, *International Scientific Conference "Towards a Better Future: Human rights, Organized crime and Digital society"*, *Conference Proceedings, Volume II, International scientific conference*, Bitola, 03 October, 2020. Bitola: "St. Kliment Ohridski" University, Faculty of Law Kicevo, 140 – 154.

Doktorska disertacija

Prezime autora, INICIJAL. (Godina) *Naslov*. Nivo kvalifikacije. Institucija na kojoj je odbranjen rad.

Primer: Durr, M. (2023) *Urbanising the Security-Development Nexus: A Revisited Perspective on Segregation Governance in Miskolc, Hungary*. Doctoral dissertation. Durham University.

Zakoni i drugi pravni akti

Naslov zakona (godina) Izvor.

Primer: *Zakonik o krivičnom postupku* (2004), Službeni glasnik RS, br.58/04.

Web strane

Prezime autora INICIJAL (godina kada je strana objavljena/ažurirana) *Naslov web strane*. Dostupno na: URL (Pristupljeno: datum)

Primer: Rosen, M. (2021) *Michael Rosen Biography*. Dostupno na: <https://www.michaelrosen.co.uk/for-adults-biography/> (Pristupljeno: 26 April 2021)

Web strane sa grupom ili organizacijom kao autorom

Grupa/organizacija (godina kada je strana objavljena/ažurirana) *Naslov web strane*. Dostupno na: URL (Pristupljeno: datum)

Primer: UNICEF. (2020) *COVID-19: Considerations for Children and Adults with Disabilities*. Dostupno na: <https://www.unicef.org/media/125956/file/COVID->

19-response-considerations-for-people-with-disabilities-190320.pdf (Pristupljeno: 24 Maj 2024)

Web strane bez autora

Naslov web strane. Dostupno na: URL (Pristupljeno: datum)

Primer: Law on Execution of Criminal Sanctions, RS Official Gazette, No. 55/2014 & 35/2019 (2020). Available at: https://www.mpravde.gov.rs/files/LAW_ON_EXECUTION_OF_CRIMINAL_SANCTIONS.pdf (Accessed: 13 July 2023).

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

343

REVIJA za kriminologiju i krivično pravo = Journal of Criminology and Criminal Law
/ glavni i odgovorni urednik Božidar Banović. - Vol. 41, br. 1 (jan./apr. 2003)-
. - Beograd : Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu : Institut za krimi-
nološka i sociološka istraživanja, 2003-

(Beograd : Birograf Comp). - 24 cm

Dostupno i na: <http://www.iksi.ac.rs/revija.html>

. - Tri puta godišnje. - Je nastavak: Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično
pravo = ISSN 0022-6076

ISSN 1820-2969 = Revija za kriminologiju i krivično pravo

COBISS.SR-ID 116488460

Institut za kriminološka
i sociološka istraživanja

Srpsko udruženje za
krivičnopravnu teoriju i praksu

ISSN 0350-2694

9 770350 269006 >

www.rkkp.org.rs